

ੴ ਸਤਿਗੁਰ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ
ਅੰ ੧੯੬੭ ਗੁਰਪੁਰਿੰਮਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ
ਕਿ. ੫੦ ਪੈਸੇ

स्थापना १९१६

साईबाबांच्या मूर्ती,

पूजेचीं भांडीं

व

चांदीचे

सोन्याचे

मोत्याचे

सर्व प्रकारचे दागिने तयार करणारी सुंबईतील विश्वासू
सुप्रसिद्ध पेढी

इ. आर. मालपेकर,

जितेकर चाळ, ठाकुरद्वार, सुंबई नं. २

टे. नं.

३५५७३१

श्री साई वा कसुधा

आपला जो कोणी गुरु मानलेला अमेल त्याच्या ठारीं आपली पूर्ण श्रद्धा
असावी. ती श्रद्धा दुर्भंगली जाऊ नये. कोणाची किंतीही कीर्ति असेना
का. आपणास काय करायचंय त्याच्याशी? आपल्या गुरुजींची कीर्ति
नसेना का. तरीही जो आपला गुरु त्याच्यावरच आपण संपूर्ण निष्ठा
ठेवावी. तीच तारक ठरणारी असेते.

—श्रीसाईसच्चारित्

श्रीसाईलीला

[शिरही संस्थानवर्च अधिकृत मासिक]

वर्ष ४५ वँ]

जुलै १९६७

[अंक १६ वा

: संपादक :

श्री. द. दि. पाटणकर

वार्षिक वर्षांगी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ३४३३६१

: कार्यालय :

साई निकेतन, डॉ. आंबेडकर रोड, खोदादाद सर्कलजवळ,
मुंबई नं. ८०४ बी, दादर, मुंबई १४.

प्रिय वाचक—

माणसाचें मन मोठे विचित्र आहे. तें जिकडे तिकडे सैरावैरा भटकत असते. त्याल स्थिरपणा म्हणून कधीही नसतो. त्या भटकण्यामुळे होते काय? इकडे नाही आणि तिकडेही नाही. त्याचें कूड कुटेही स्थिरावत नाही. अशा माणसाची घडगत नसते. कुठे ना कुठे आपले मन स्थिरावलेच पाहिजे.

हेच पहा ना, आपले लक्ष देवघर्माकडे लागावें, देवप्राप्ति व्हावी या सद्देशव आपण एखाद्या ज्ञानी पुरुषास गुरु मानतो. त्याच्या संविध राहण्यांत व त्याचें उपर्युक्त शामृत श्रवण करण्यांत आपण आनंद मानतो. परंतु कांही काळ लोटल्यानंतर दुसऱ्या एखाद्या ज्ञानी पुरुषाची कीर्ति आपल्या कानावर येते. मग आपण मोळ्या आशें त्याच्याकडे धांव घेतो, तेंचे मन कांही काळ रमते. पुनरपि तिसरीकडे धांव घ्यावी असें वाढू लागते. ही जी मनाची अस्थिर अवस्था ती अत्यंत हानीकारक आहे. या अवस्थेला आपण कायमचा रामराम केला पाहिजे. तरच आपला तरणोपाय आहे.

श्रीसार्वबाबांचा या एकनिष्ठेकर भारी कटाक्ष होता. त्याच्यावर तुमचा भक्तिभाव जडला आहे त्यालाच नेहमी शरण जा. त्याची पाठ सोडून नका आणि हातचें सोडून पळत्याच्या मार्गे लागू नका; त्यांत तुमचे अकल्याण आहे, असें वाचा आपल्या भक्तांना नेहमी सांगत असत. ज्या गुरुवर, ज्या ग्रंथावर किंवा ज्या नामावर तुमची भक्ति जडली असेल त्याचाच निधिध्यासु ध्या. त्याच्यावर संपूर्ण निधा ठेवा. तुमच्या शाश्वत कल्याणाचा तोच एकमेव मार्ग आहे.

आपल्याकडे पुष्कळ भक्तांनी यावें, सर्वांनी आपल्या नारी लागावें, ही दृष्टिबाबांची केव्हांही नव्हती. त्यांची दृष्टि होती जनकल्याणाची. जनतेचे कल्याण त्यांना पहायचें होते व त्या मार्गाकडे जनतेला वळवायचें होते.

गुरु हेच आपले सर्वस्व, तेंचे परब्रह्म अशा भावनेने जो गुरुची भक्ति श्रद्धापूर्वक करील त्याचें अध्यात्मिक दृष्ट्या कल्याण ज्ञाल्याशिवाय केव्हांही रहाणार नाही.

येत्या गुरुपौर्णिमेचा पवित्र असा हा संदेश आहे. तोच आपणास या जगात तारणार आहे.

—संपादक

सुखाच्या शोधात

लेखक : द. श. टिपणीस

“ वाहा जगाकडे धांवणाऱ्या इंद्रियजन्य वासनांमध्ये
दुःखाचे मूल व सुखाचा अमाव असतो. यास्तव वासना
आवरण, संयमाने वागणे, इंद्रियांची स्वाखावलेली तोडे जीं
वाहा जगाकडे आहेत तीं आंतरसृष्टीकडे वलविणे, हैंच खरे
व चिरंजीव सुख वा आनंद मिळविण्याचा मार्ग अध्यात्म-
वादाने सांगितला आहे ”

मानव काय किंवा पशुपक्षी काय, सर्वांची धावपल धडपड सुखासाठी चाललेली
असते. असा कोण आहे की जो आपलुपीने दुःख पदरांत व्यायला तयार
होईल ? जो तो दुःख टाळून सुखाच्या मार्गे लागलेला आहे. लहानांत लहान जीव
असला तरी तो आपले सर्व आनुभ्य सुख मिळविण्यांत खर्च करतो, मग माणसाबद्दल
तर बोलावयासच नको. त्याला तुक्कि आहे. भुद्धीना व्यय सुख मिळविण्याकडे तो
सखा करत आहे. सुखाकडे धाव घेणे व दुःखाकडे पाठ करणे हे जणुं कांहीं माण-
सांना उपजतच माहीत असाविं असै दिसुते. जगांत येऊन ज्याला चार घटकाही शाळ्या
असतील नसतील असा तो कोंकडा जीव आईसाठीं टाहो फोडतो, कारण
आईच्या सहवासांत त्याचा सुख मिळते. एकाएकी सोसाळ्याचा वारा व
पाऊस आला तर माणसे आडोशाकडे धावत पलत सुट्टात. एकाएकी धाडकन्
कांहीं कोसलशाळ्याचा आवाज शाळा की माणसे कोणी न सांगताही
दूर धाव ठोकतात. साप दिसला की माणूस चार पावळे मागे सरकणारच.
भूक व तहान श्रमविण्यासाठी माणूसच काय यच्यावद् प्राणी सृष्टी अहोरात्र धडपडत
असते. आपापल्या परीने उथाळा जो भलावुण मार्ग जमेल त्या मार्गाचा अवलंब
करून प्रत्येक जीव सुखासाठी जगत असतो. सज्जन-दुर्जन, गरीब-श्रीमंत, सुशिक्षित-
अशिक्षित, उच्च वा नीच वर्गीय कोणी कां असेना, त्याचे एकच ध्येय-जीवनांत
सुख मिळविणे व दुःख टाळणे. कोणाला वाटते पैसा हा सर्व सुखाचे साधन आहे,
म्हणून ते त्यासाठीं चांगले वाईट मार्ग अनुसरून धडपडत असतात. कांहीना वाटते

कीर्तिमुळे आपण सुखी होऊ. परंतु तिची ब्रह्मा अपकीतीचि बहुतेकांच्या शेवढी वांद्यास येते. पुरुषाला वाटते स्त्रीत सुख आहे व स्त्रीस वाटते पुरुषांत सुख आहे दोघेही हिरीरीने सुखासाठी घडपडतात व शेवटी कष्ट, दुःख व हालअपेषा पदांचा बांधून घेतात. घष्टपुष्ट बलवान शरीर व भरपूर ताकद असली तर जगांत सुखाला काय तोटा? लाथ मारिन तेथें पाणी काढीन, अशी कांहींची वृत्ति असते. पण खाली लाधेला एकाद्या साध्या दगडाची ठैंच लागली तर त्याच्याच काळजाचे पाणी होते व हा पराक्रमी वीर केव्हां नाहीसा शाळा हे कोणाला कल्पतदी नाही. कित्येक समजतात की, संसारांत हमखासु सुख मिळेल, पण सुखासाठी के जो जो अधिक घडपडतात तो तो दुःखाच्या चिखलांत अधिकाधिक रुतत जातात व आदुःखाच्या शेवटी आपल्या भौवती आहेत असें त्यांच्या अनुभवास येते व ‘प्रपञ्च हा लटका, गड्या रे प्रपञ्च हा लटका असें म्हणत म्हणत निवून जातात. एखाद्या विचारवंताला वाटते की, संसारात पाश तोडल्याने व ब्रह्मचारी राहिल्याने आपण रामदासाप्रमाणे शंभर टके सुखी होऊं म्हणून समर्थप्रमाणे सावधान सावधान म्हात संसारापासून दूर पळतो, पण रामदासाने कोणते पाश तोडले याची बेळ्याला कल्पना नसुल्यामुळे काळांतराने त्याला आढळते की, आपल्या जीवनाचा अर्धा भागच कोठे तरी नाहीसा शाळा आहे व एका जीवनाशक शक्तीला जबरदस्तीने नुसरते कोळून टेवल्यामुळे आपल्या आशाअसा उजाड प्रदेश बघून विचारा सुकत सुकत जातो. सुखासाठी लागलेल्या या माणसाला जीवनाच्या शेवटी जीवन हे वैराण वाळवंट आहे व आपण एकएकी आहेत असें अनुभवास येते. जीवनांत दुःखाचा भरपूर अनुभव मिळाल्यामुळे ऐहिक सुखाबद्दल केवळ ऐहिक सुखासाठी अहोरात्र घडपडणाऱ्या जीवाला व्यायुष्याच्या शेवटी तुकारामाचे हे उद्गार पुरे पटतात. पण वरातीमागून आलेले घोडे काय कामाचे असें होते. सुख कोठे असेल तें असो, त्याची व्यासी किती असेल ती असो, पण सर्वसाधारण माणसाची मात्र जीवनाची गाडीप्रमाणे दुःखाच्या गर्दनी खच्चून भरलेली असते. सुखाच्या पाठीं लागले तर पाठीला दुःखेंच सारखी चिकटत असतात. जगांत शोधल्याने कांहीं मिळत नसेल उलट असलेलेही श्रवलें जात असेल असें, कांहीं असेल तर तें सुख होय. हरिणाला कस्तुरीचा शोध कधींतरी लागला आहे काय? धावून धावून विचारे कोमळ जीव थकून मात्र जातात. सुखाच्या शोधांत माणसाची शेवटी हीच अवस्था होते, सुखी माणसाचा शर्ट कधीं कोणास मिळाला आहे काय?

माणसाला सदैव सुखाचें आकर्षण

पण गंमत अशी की, माणसाला हें कळत असूनहि तो सुखाच्या पाठीं धावत होतो. सुखाचें जबरदस्त आकर्षण माणसाला आहे. माणसाला बुद्धी, सारासार चारशक्ति असतांनाहि या आकर्षणामुळे तिचा वापर करण्याचें ऐनवेळी त्याला नाहीत नाही. आपण स्वतःला समजस, सुशिक्षित, तीव्र बुद्धीचे वगैरे समजतो. आमुखापुढे हें सर्व गळून पडते. असें कां व्हावे ? कारण माणसाच्या ठिकाणी समजतच असलेली आनंदाची ओढ, आनंदसागरांत दुःखण्यासाठीं प्रत्येक जीव धडदत असतो. सासरीं कितीदी सुखात असलेल्या स्त्रीला माहेरची ओढ असते ना, पाठीं तशीच ओढ प्रत्येक जीवाला आनंदाची असते. सुखामुळे आनंद होतो. स्वत मानवास सारखी सुखाची हांव असते. यामुळे सुखासाठीं हालअपेषा, संकटे दुःख सोसण्यास मानव तयार होतो. पण त्याला निर्भेळ व शाश्वत सुख ना आनंद वाह्यसृष्टीत कधीच मिळत नाही. स्वाणीत आपल्याला शुद्ध सोनें मिळेल काय ? सोनाराकडे च मिळेल. स्वाणीत शोधले तर एका कणासाठीं मणभर माती पत्करावी घेगेल, सुखाचें असेंच आहे. एक कण सुखासाठीं दुःखाची एक मण माती स्वीकारणे माग आहे. या बाबतींत माणसाची मानसिक यंत्रणा मोठ्या चमत्कारीक रीतीने करी काम करते हे पहाण्याजोगे आहे. माणसाचे अंतरंग मोठे विचित्र, विक्षिप्त, जगाचे राहोच पण ज्याचा त्यालाही थांगपत्ता लागू न देणारे आहे. यामुळे अत्यंत दुश्याप्रबुद्धीही वेळी विपरीत तर्कशास्त्र लढवून माणसाला सुखाच्या मृगजळामार्गे धावावयास लावून अंती दुःखाच्या सागरांत लोटून देते. गडकप्यांचा सुधाकर तळीरामानें पटवून दिल्यामुळे व सुधाकराच्या कुशाय्र बुद्धीनें तें पटवून घेतल्यामुळे दुःख विसरून सुख मिळविण्यासाठीं स्वताला मद्याच्या दुःखद सागरांत लोटून देतो. दुःख, काळज्या, चिता विसरल्या जाव्यात म्हणून सिगारेटच्या धुरांत वा अफू, भांग, गांज्या यांच्या कैफांत त्यांचा हीम करणारे कित्येक आहेत. पण धुरानें व मद्याच्या उग्रवासानें दुःखाचे जंतु मरत तर नाहीच उलट नवीन नवीन जतूंचीं भर मात्र पडते. अशा प्रकारे दुःख विसरण्यासाठीं व्यसनाच्या आहारीं जाऊन सर्वनाश मोठवून घेतल्याचीं किती तरी उदाहरणे मिळू शकतील. अशा लोकांचा समज असतो कीं, दुःख विसरल्याने सुख मिळेल. माणसाची सुखासाठीं चाललेली घडपड पाहिल्यावर असें वाटते कीं, मानवजातीवर कोणी तरी मोहिनी विद्येचा प्रयोग केला असावा. म्हणून माणूस वेड्यासारखा सुखामार्गे धावत आहे. ज्योतीवर झेप घेऊन स्वतःला जाळून धेणाच्या पंतगाला सूखी ठरविणारा माणूस स्वतःच जेव्हां पतंगाप्रसाणे सुखाच्या ज्योतीवर झेपावतो व सर्वनाश ओढावून घेतो तेव्हां मन थक होऊन जाते व मानवांत शहाणपणा अधिक कीं वेडेपणा अधिक

हे कळेनासे होते. काय खरे ते देव जाणे; पण एक मात्र निश्चित की, सुखाच्या भधाचे बौट माणसाच्या जिव्हेला लागल्यामुळे जगाचे हे रहाटगाडगे स्वयंचंलित यंत्राप्रमाणे अहोरात्र युगानुयुगे फिरत आहे सुखासाठी चाललेली धावपळ न् सुखाएवजी दुःखाचीच जास्त वाढ पाहिल्याका असें मनांत येते की, माणसाला निभेळ सुख वा आनंद कर्धीच मिळगार नाहीं काय तुकोबाच्या सांगण्याप्रमाणे रईसाठी डॉगराचे ओझे वाहणे भागच आहे काय? या ऐहिक जगांत खरे सुख मिळगारच नाहीं काय? यासंबंधी शहाण्यासुरत्या माणसांनी भरपूर विचार करून सुखदुःखाची समस्या सोडविण्याचा प्रयत्न केला आहे. प्रथम या कायांत सर्वोच्चा आधारीवर असलेले विज्ञान त्याचे सांगणे काय आहे ते पाहून त मग इतर वाढ (isms) काय म्हणतात ते वधू.

विज्ञान मानवी-जीवन सुखी करूँ शकते का ?

जगाचे कल्याण करण्याच्या हेतूने प्रेरीत होऊन सर्वांच्या आगेकुच करणारे जे विज्ञान त्याची मानवी जीवन सुखी करण्याची विचारसंरणी प्रथम पाहूं. विज्ञानाची अशी खात्री आहे की, मानव जी दुःखे भोगतो व त्याला सुखाची जी कमतरता आहे त्याला कारण अशान; अर्थात् या बाब्य जगाचे सृष्टीचे निसर्गांचे अशान, कोणत्याही प्राण्यापेक्षां मानव मुळांत एकेदरींत दुबळा व कमकुवत आहे. इतर प्राण्यांच्या जीवनाला आवश्यक त्या सर्व गोष्टी निसर्गांने त्यांना दिल्या आहेत. माणसाला मात्र श्रम करून जीवनास आवश्यक त्या गोष्टी मिळवाव्या लागतात, यासाठी त्याला बुद्धी दिली आहे. माणसाला त्याच्या सुखासाठी आयते देण्यास निसर्ग फारसा तयार नाही. यास्तव माणसांने आपल्या बुद्धीच्या जोरावर जरूर ती ताकद व गोष्टी निसर्गांस देण्यास भाग पाडावें. निसर्गांची गुपितें मानवांने हस्तगत करून नैसर्गिक गोष्टींना आपल्या सुखासाठी राबवून घ्यावें. निसर्गांची गुपितें मानवाला जसजशी माहिती होतील तसेतशी त्याची शक्ती वाढेल व मानव अधिकाधिक सुखी होत जाईल. २०० वर्षांपूर्वीची जीवन परिस्थिती व आजची जीवन परिस्थिती यांतील तफावत पाहिली की मानव सुखी होण्यासाठी विज्ञानांने शोधून काढलेला तोडगा योग्य असावा असें वाटते. केवळ ऐहिक सुखाच्या हृषींने पाहिले तर विज्ञानांने माणसाला आज पुष्कळच सुखी केले आहे हे कोणालाहि कबूल करावें लागेल. माणूस अधिक सुखी झाला है खरें असेल, पण त्याचा दुःखे खरोखरचे कमी झाली आहेत काय? सुख मिळालें म्हणजे दुःख कमी झालेच असें काही खात्रीलायक म्हणतां येत नाही. किंवद्दन सुख हेच कित्येक वेळां दुःखाचे कारण असू शकणार नाही काय? पैसा है सुखाचे साधन म्हणून एकाद्यांने गढगेज पैसा जमवला. त्याच्या जोरावर अनेक ऐहिक सुखे मिळविली पण एखांद

विश्वां घेरा पडला, बँक बुडाली वा दुसऱ्या कांहीं कारणानें पैशाला डुबला तर तो ग्रृष्ण दुःखसागरांत लोटलाच गेला म्हणावयाचा. पूर्ण ऐश्वर्यांत लोळणारा, अडीचेही श्रम न करणारा, मनांत येईल ते आयते मिळवणारा असा एकादा असला तर तो अंती सुखी होईलच कां १ जरूर त्या गोष्टी न मिळाल्यासुलै व नको त्या गोष्टी मिळत गेल्यासुलै न जाणो एकाद दुसरी व्याघी त्या शरीरांत ठाण मांडून सायची व सर्व सुखसोई असूनही अंती तो दुःखी कष्टी व्हावयाचा. आजची सुखासांत स्थिति ही पुष्कळ वैलां भविष्यकालीन दुःखाचे कारण असुं शकते. आगगाड्या, विमाने, वीज वगैरे नाना गोष्टी माणसाची सेवा करीत असतांही २०० वर्षांपूर्वीच्या माणसांत जो जोम होता, अन्नाला जी चव होती व रात्रीं जी शांत झोप येई त्या सुवी गोष्टीना माणूस आज पारखा होत चालला आहे. धरणे बाढली, अधिक यंत्र तंत्राचा उपयोग होत आहे. एका ऐवजीं चार पिके काढली जात आहेत, मोठ मोठे देश धान्याच्या राशी आमच्या देशांत आणून थोतताहेत, तरी आमचीच काय लगाचीही इच्छुहक्क अन्नान्न दशा होत चालली आहे. एकमेकांकडे हात पसरूनच आज आम्हांला गुजरण करावी लागत आहे. नाना रोगाना हटवण्यासाठी विज्ञानानें आवाडी उघडली असून शास्त्रज्ञ एक एक रोग हटवीत जात आहेत व निसर्गाच्या पोतडींतून एक एक नवीन चीज बाहेर पडत आहे. निष्कर्ष हाच की मानवी दुःखें कमी करण्यांत वाटतें तेवढें विज्ञान यशस्वी झालें नाहीं. असें असलें ती सुखाच्या शोधांत विज्ञानानें फार मोठी कामगिरी केली आहे. हाल अपेष्टा सेसून, धोके पत्करून व अविरत श्रम करून शास्त्रज्ञ जगाची दुःखें कमी करण्यासाठी अहोरात्र प्रयत्न करीत आहेत. पण विज्ञानाला दुःख सर्वस्वी नाहींसै करता येईल की नाहीं हा प्रश्न आहे.

समाजवाद काय रहणतो ?

फारसे श्रम व कष्ट न उठवता तर्क व अर्थशास्त्राच्या आधारे जगाला सुखी करूं पहाणारे जे इतर वाद (isms) त्यांचाही विचार करणे जरूर आहे. आज जी कांही मानवी दुःखें इलकी झालेली दिसतात व सुख वाढलेले दिसते त्याचे श्रेय खरोखर विशानाकडे जाते. चालू असलेल्या isms नी सुखाच्या शोधांत फारशी कामगिरी अजूनपर्यंत तरी केली आहे असें वाटत नाही. त्यांतील बरेचसे राजकारणाच्या आश्रयाने काम करीत असल्यामुळे स्वार्थ पैसा व कीर्तीच्या जाळ्यांत अडकून पडल्यामुळे शुष्क वादाखेरीज फारसे कांही हाती लागले नाही, तरी सुदां सुख—दुःखासंबंधी त्यांचे म्हणणे व त्याचाचर्तीत त्यांनी सुचविलेले विचार हे, एकंदर चित्र आपल्या नजरेसमोर येण्यास पहाणे अवश्य आहे. जगाच्या राजकारणात आधारीवर असलेला समाजवाद काय म्हणतो ते पाहूं. आर्थिक विषमता

व समाजांत चालणारे अन्याय यांत दुःखाचें मूळ आहे. दारिद्र्यामुळे नानातक्त्वेन दुःखें भोगावी लागतात. आर्थिक विषमतेमुळे समाजांतील वरचा थर पैसेवाल्यांचे असतो तर खालचा थर दारिद्र्यांत पिचत असतो. दुसऱ्या प्रकारचा थर संखें पाहिल्यापेक्षां अधिक्यांत आहे. आर्थिक विषमतेमुळे समाजांतील एक भाग काहीं श्रम न करतां आयते खात असतो, मजा करीत असतो ती स्वतःच्या पैशावर असली तर दुसऱ्याच्या श्रमावर असते, श्रमाबद्दल योग्य मोबदला न मिळाल्यामुळे श्रमजीवीं वर्ग नेहमीच काबाडकष्ट करून हाल काढीत असतो व असंतुष्ट असतो. दारिद्र्यामुळे पोटापाण्याचा प्रश्न भेसूर झालेला असतो व तो सोडविष्ण्यासाठीं सुकेलेले पोट मिळेल तें अन्न व जमेल तो सार्ग पत्करतो. यामुळे रोगराई, नाना अवगुण व अनिति निर्माण होऊन जगाचा एक मोठा भाग हीनदीन व दुःखी होऊन वसतो जीवनांतील आनंद मिळविष्ण्याची त्यांची ताकदच नाहीशी झाल्यामुळे विचाऱ्यांच्या नशिवी सुख ऐहिक कां होईना कोठून असणार ? समजवाद्यांची ही विचारसरणी सर्वस्वी चूक आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. परंतु त्यांना पाहिजे तशी आर्थिक समता खरोखर शक्य कोर्टीतील आहे काय ? बरं. पाहिजे तशी आर्थिक समता मिळाली तर लोक सुखी होतील काय ? अमेरिका, ब्रिटन, रशिया या देशांतील लोक पूर्ण सुखी आहेत काय ? रोगराई, अनिती, अवगुण तेथें नाहीतच काय ? चिंता काळज्या कोणत्या ना कोणत्या रूपानें त्यांच्या मागे आहेतच. समाजवाद्यांप्रमाणे समाजरचना झाली तरी पूर्ण सुख पदरांत पडणे शक्य नाहीं कारण ज्या साधनांमुळे ते सुखी समाज निर्माण करू इच्छितात ती साधनेच मुळांत अपूर्ण व एकांगी असल्यामुळे त्यापासून निर्माण होणारे सुख हें एकांगी व अपूर्ण असणार हें निश्चित.

मासकि शांत करण्याचा प्रयत्न

निश्चितवाद दुःखाचे मूळ आसक्तीत, वासनेत आहे असें म्हणतो. माणसाच्या ठिकाणी नाना तळेच्या वासना उत्पन्न होतात. अनेक गोष्टींची असकी त्याच्या ठिकाणी निर्माण होत असते. आपल्या इंद्रियाची ओढ सारखी बाह्यसुष्टीकडे असते. आपल्या भोवती नाना वस्तू दृश्ये आपण पहात असतो. नाकास निरनिराके वास येतात. कानांस अनेक आवाज ऐकूं येतात. यामुळे आपलीच इंद्रिये आपल्या ठिकाणी नाना वासना उत्पन्न करतात. कोणे एकाद्या खमंग पदार्थाचा वास आला की जिभेला पाणी सुटते व तो पदार्थ खाण्याची वासना होते. डोळ्यांनी सुंदर स्त्री वा पुरुष पाहिला कीं इंद्रिये तल्लमळूं लागतात. कानांनी गोड गाणे ऐकले कीं पाय थकूतात. सारांश बाह्यसुष्टीतील गोष्टीकडे आपली इंद्रिये धाव घेतात. यामुळे वासना उत्पन्न होऊन आसकी वाढू लागते. प्रत्येकाच्या ठिकाणी कशाची ना कशाची तरी आसकी ही असतेच. आसकी आपल्या पूर्तीसाठी मानवाच्या सर्व शक्ति केंद्रित

कलन त्याला खटपटी व प्रयत्न करावयास लावते. भलेबुरे मार्ग अवलंबून आपली आसकी शमविष्ण्यासाठी माणूस प्रयत्न करतो. असें करतांना अनेक दुःखे हालव्यपेष्टा त्याच्या वांट्यास येतात. आपल्या भोवतालची परिस्थिती आपल्यांत वासना निर्माण करते व दुःखांत लोटून देते. अर्थात् या कामीं आपली इंद्रिये सहभागी असतातच. निवृत्तिवाद्यांच्या या कारणमीमांसेत पुष्कळच सत्य आहे हैं निर्विवाद. पण जगांतील दुःखें टाळून सुखी होण्यासाठी त्यांनी सुचविलेला मार्ग सर्वोना पत्करण्याजोगा व व्यवहार्य आहे असे म्हणता येणार नाही. भोवतालची परिस्थिती दुःखाचे मूळ असल्यासुकै तीमधून पूर्ण बाहेर पडावे व तीपासून पूर्ण अलिस राहावे. आपल्याला मोहांत पाडणाऱ्या गोष्टी जेथें नसतील तेथें जावें, समाज सोडून जंगलांत जावें. आजकाल निर्मुष्य जंगले दुर्मिळ होत चालली आहेत, हिमालयावर गेले तरीही तेथें शिखराचा शोध घेणाऱ्यांची अधूनमधून जा-ये असतेच. सुखाचा शोध घेण्यासाठी अनेकांनी जंगलाचा रस्ता घरला तर कालांतरानें तेथें शहरे होतेलि, मिळून काय जै टाळण्यासाठी आला तेंच सुमोर येऊन उमे राहील. परीक्षेत पास होतां येत नाही. म्हणून शाळेतून पळून जाणाऱ्या मुलांचा हा मार्ग आहे. शूरांचा नव्हे. दारू मिळतच नाही म्हणून तीपासून अलिस राहणारा व दारू समोर सहज साध्य असतां तीपासून अलिस राहणारा या दोघांच्या वृत्तीं जी तफावत आहे तीच तफावत वासनारहीत होण्यासाठीं परिस्थिती टाळून पळणारा व समाजांत वावरूनही वासनारहीत राहणारा यांच्यांत आहे.

बालपणांतील वातावरणाचा परिणाम

मनोविश्लेषणवादी दुःखाचे मूळ बालपणाच्या भोवतालील वातावरणांत आहे असें मानतो. बालपणीं बालकाऱ्या भोवतीं अहितकारक, अयोग्य, दुःखाचें वा अनीतीचें वातावरण असले तर त्याच्या बालमनावर वाईट संस्कार होऊन त्याची मनोरचना वाईट होते व तो पुढे मोठेपणीं वाईट गोष्टी करतो व जगांत दुःखें निर्माण करतो. यासाठीं बालपणी भोवतालचें वातावरण सुंदर, सुखी व नीतीचें ठेवले तर मोठेपणी तें दुःखांत पडणार नाही. सुखी होईल. शैक्षणिक दृष्ट्या कारणमीमांसा खरी असली तरी भोवतालच्या वातावरणावर ताबा चालविणारा असा कोण आहे. आपण वातावरण कितीही चांगले ठेवण्याचा प्रयत्न केला तरी इतरांच्याकडून तें दुषीत केलें जाणार नाहीं याला खाढी काय? जगांत काय आपण एकटेच आहेत? उपाय कल्पनारम्य असला तरी अव्यवहार्य आहे अतएव अशक्य. हैं गौतमाच्या चरित्रावरून स्पष्टच आहे. येथपर्यंत कांदीं शास्त्रांनी सुखदुःखाची केलेली कारणमीमांसा, सुखासाठीं सुचविलेले उपाय आपण पाहिले. या सर्वांतून निष्कर्ष हाच निघतो कीं, प्रत्येक शास्त्रांत सत्यांश आहे पण पूर्ण सत्य नाहीं. सुखाच्या शोधांत विज्ञान व समाजबाबद यांनी

आघाडी मारली आहे पण त्यांच्या हाती अर्ध सत्य लागले आहे. परंतु राहिलेला अर्धा भाग त्यांच्या हातीं कधीच लागण्यासारखा नसल्यामुळे त्यांच्या सुखांत अपूर्णताही राहाणारच व सुख पाहिजे असेल तर दुःखे भोगलेच पाहिजे असे होणार. यास्तव राहिलेला अर्धा भाग कसा पूर्ण करतां येईल व मानवाला पूर्ण सुख कर्से मिळवता येईल याचा आतां विचार करू.

मानव सुखी व्हावा म्हणून सर्वांचे सर्व प्रकारे प्रयत्न चालू आहेत. कोणत्याहि वादाला पूर्ण यश न मिळाल्यामुळे व थोडेफार यश पदरांत पडल्यामुळे दुःख शिळ्डक राहावेच. माणूस म्हणजे कोण हा प्रथम प्रथम उोडविल्यालेरीज सुख-दुःखाची समस्या सुटणार नाही. व्यवहारामध्ये पुष्कळ शब्द त्यांचा अर्थ न समजता केवळ शब्दाला शब्द म्हणून आपण वापरत असतो. उदाहरणार्थ मला हैं पाहिजे, मला तें पाहिजे असें आपण इमेशा बोलतो. तेव्हां यांतील मी कोण ? कोणाला मी असें म्हणतो ? हैं कांहीं आपणांस सांगता येत नाही. अमृत शब्द आपण सरसहा वापरतो. अमृततुल्य, अमृताची चव, अमृताहूनी गोड असें आपण बोलतो. पण अमृत ही काय चीज आहे, त्याची गोडी कशी आहे हैं कांहीं आपणांस माहीत नसते, त्याचप्रमाणे माणूस सुखी झाला पाहिजे असें जेव्हां आपण म्हणतो तेव्हां तो माणूस नक्की कोण हैंच आपल्याला माहीत नसते. ज्याच्या सुखासाठी खटपटी करावयाच्या तो कोण हैं माहीत नसतां केलेल्या प्रयत्नांत अर्धेमुर्धे यश आलें तर नवल नाही. मी कोण हैं माहीत नसल्यामुळे कशाला तरी मी समजून आपण त्याच्या सुखासाठी शटत असतो. असा कांहींतरी घोटाला झाल्यामुळे आपल्या सुखाच्या शोधांत घोटाले होऊन बसतात. यांतच सुख कशाला म्हणावयाचे व दुःख कशाला म्हणावयाचे हैं माहीत नसल्यामुळे आणखी गोंधल होतो. याच्याच जोडीला सुख जें आपणांस पाहिजे तें आहे तरी कोठे हैं आपणांस ठाऊक नसते. गांवाला जायचे ठरले व निघाले. पण गांवाचे नांव माहीत नाही, तें कोठे आहे है माहीत नाही. आगगाडीने, बोर्डीने की S. T. ने जायचे याचेही अशान, मग नुसतें सडकेवर उभे राहून कां, आपण गांवाला पोहोचणार ? अशीच स्थिति आपली झाली आहे. आयुष्यभर सुखासाठी वणवण करून हालअपेषा भोगून आयुष्याच्या अंती सुख नाही तें नाहीच अशी निराशाजनक स्थिति होते. यास्तव कोणाला सुख पाहिजे, सुख म्हणजे काय, ते आहे तरी कशात व ते मिळवावयाचे कसें याचा प्रथम नीट विचार करून मग सुखाच्या शोधासाठीं कंवर बांधावी, जें आहे तें प्रयत्नांतीं मिळू शकते. पण जें नाही तें मिळणार तरी कसें ? अध्यात्मवादानें या सर्व प्रश्नांची स्पष्टपणे उत्तरे दिली आहेत व सुख म्हणजे काय, तें असते कशात याचा शोध घेऊन तें इमखास पदरांत पाडण्यासाठीं मार्गही आखून दिला आहे.

माणस सुख दुःख टाळण्याचा प्रयत्न कां करतो ?

माणसास सुख कां पाहिजे । प्रत्येकजण दुःख टाळण्याचा प्रयत्न कां करतो ? कुंतीसारखे अपवाद सोडल्यास आपखुषीने दुःख व संकटे पत्करणारा कोण तयार होईल ? या प्रश्नांतील उत्तरांत सुख म्हणजे काय व तै कशांत आहे याचा शोध आपणास लागेल. सुख मिळावे म्हणजे आनंद मिळावा असें आपणांस वाटते सुख म्हणजे आनंद मग तो कशामुळे कां असेना, प्रत्येक जीवाला आनंदाची ओढ असते. ही ओढ माणसाला आनंदाच्या-सुखाच्या मार्गे धावावयास लावते. हें ठीक. पण जिवाला आनंदाचीच ओढ कां असावी ? दुःखाची कां असू नये ? प्रश्न साहजिकच आहे. पण गहन आंहे. त्याचें उत्तर देणे म्हणजे जगाच्या मूळतत्त्वाला कीं जै बुद्धी-पलीकडील आहे त्याला हात धालणे होय. लहान मुलांना साखरेची ओढ कां असते ? त्या गोडीत एवढे काय आहे कीं जंताचें दुःख वा इतर रोगांचे कष्ट सोसूनही त्याचें मन साखरेकडे धाव घेते ? लहान व्हावें व साखर खावी. तेव्हां कदाचित कळलें तर कळेल. अमृत म्हणजे काय ? त्यांत एवढी काय गोडी आहे कीं, ती गोडीतील गोडी समजली जाते ? अमृत प्यावें म्हणजेच कळेल. शुद्ध आनंद चाखावा म्हणजे ओढ कां ती कळेल । शब्द अपुरे पडतात तरीसुद्धां थोडक्यांत व शक्य होईल तितक्या सोप्या भाषेत आपल्या मूळ विषयाचा उमज पडेल असा खुलासा करण्याचा प्रयत्न करतो. मात्र आनंद परमेश्वर शब्दातीत आहे. त्यांचे वर्णन शब्दानें करतां येत नाहीं व केलें तर त्यामुळे पूर्ण बोध होईल असें नाहीं. या गोष्टी ध्यानांत ध्याव्यात. जगाचें मुळ परमेश्वर हा सचिदानंद आहे. तो आनंद आहे. आनंद म्हणजेच परमेश्वर-ईश्वर. या ईश्वराचा अंश म्हणजे आत्मा आपल्याही अंतरगांत आहे. आत्मा सचिदानंदच आहे. आपले अंतरंग आनंदाने व्यापले आहे. हा आनंद आपल्या मूळ ईश्वरी आनंदाकडे जाण्याची घडपड करतो. तीच आनंदाची ओढ. पाणी पाण्याकडे जाणार. गंगा सागराकडे धांव नाहीं घेणार तर कोठे जाणार ? बालके मातेकडे झेप नाहीं टाकणार तर कोणाकडे ? तद्वत आपल्या ठिकाणचा आनंद हा जगदानंदाकडे झेप नाहीं टाकणार तर कोणाकडे ? यालाच आनंदाची ओढ म्हणतात. तीच मुखाची ओढ. तीच आपल्याला ओढीत असते. असें मुळांत असलें तरी प्रत्यक्षांत ती ओढ कार्य करताना मार्गांत अनेक घोटाले झेतात व त्यामुळे शुद्ध आनंद आपल्या हातीं न लागतां अशुद्ध आनंद म्हणजेच दुःखमिश्रित सुख आपल्या वांच्यास येते. उगम पावतांना गंगेचे पाणी कितीही शुद्ध व थंडगार असले तरी मैदानांत उतरल्यावर अनेक गोष्टीच्या संपर्कमुळे मुळ शुद्ध थोडेफार अशुद्ध होतेच होते. आत्म्यांतला आनंद निर्भेळ व शुद्ध असला तरी व्यवहाराच्या जगांत, या बाब्य सृष्टीत तो उतरला कीं अनेक गोष्टीशीं संपर्क आल्यामुळे मुळ शुद्ध रूप जाऊन तो अशुद्ध स्थितीत आपल्या हाती येतो. म्हणून या जगांत केवळ सुख असें आपणांस कधींच मिळते नाहीं व मिळणार नाहीं. सुखासाठी आपणांस दुःख सोसणे भाग आहे.

सुख पूर्वेला नि आपण धावतों पश्चिमेला !

उगमस्थानीं गंगा शुद्ध व निर्भेळ आहे पण खाली मैदानांत ती अशुद्ध व सतत बदलणारी आहे. तद्वत आनंद-सुख मूळ अंतरंगांत शुद्ध व न बदलणारा आहे पण बाह्यसृष्टीत तो अशुद्ध व सतत बदलणारा होतो. म्हणून आपल्या बाह्यजीवनांत सुखदुखाचा पाठाशिवणीचा खेळ चालू असतो. सुखाच्या शोधांत आग रामेश्वरी व बंब सोमेश्वरीं अशी आपली स्थिति झाली आहे. सुख पूर्वेला व आपण धावत आहोत पश्चिमेला. आनंदाचा सुखाचा झरा आपल्या आत्मारामांत असतांना आपण तो या बाह्य सृष्टीत शोधीत आहोत, माणसाला बुद्धी आहे. सद्विवेक बुद्धी चांगले कोणते हें निवङ्ग शकते. कोणते टाकावें कोणतें ध्यावें हें तिळा समजतें. पण इंद्रियांनी व व्यसनांनी भारून टाकल्यासुळें आपण तिचें ऐकावयास तयार नाही, नव्हे ती काय म्हणतें हें आपणांस ऐकूंच येत नाही. अंतरंगाचा दरवाजा बंद करून आपलीं इंद्रिये आपल्याला बाह्य जगाकडे खेंचीत असतात. व बाह्य जगांत आनंद सुख टिकविष्याचा प्रयत्न करतात. सुख हें वस्तून नाही. कोणतीहि वस्तू आपणांस सुख देऊ शकत नाही. पण आपलीं इंद्रिये व वासना आपणांस या गोष्टी विसरावयास लावतात. देह म्हणजेच मी असें समजून ज्या योगे त्याला सुस होईल अशा गोष्टीच्या मागे आपण लागतो. आत्मा स्वतः मी म्हणवतो, त्याला आनंद देण्याचा प्रश्न उद्भवत नाहीं कारण मूळांतच तो त्याच्या ठिकाणी आहे. तो फुलविणे हें आपले काम. पण सुखासाठीं आपण बाह्यजग धुंडाळतो. बाह्य जग काय किंवा देह काय विनासी व बदलणारे असल्यासुळें आपण मिळविलेले सुख क्षणैक व बदलते राहते. यासुळें आजचें सुख उद्यांचें दुःख ठरतें. निर्भेळ सुख बाह्य सृष्टीत नसल्यासुळें सुखावरोवर दुःखें पत्करण्याखेरीज दुसरें गत्यंतर नाहीं. इंद्रियजन्य सुख हें असें असतें. त्या सुखाचा होणारा परिणाम दुःखद् असतो. खरें सत-ईश्वर सोङ्गन आपण असत्याच्या मागे लागतो. आपल्या ठिकाणी देहबुद्धी असते. यास्तव आपणास दुःख भोगावें लागतें व खन्या सुखास आपण पारखे होतो. बाह्य जगाकडे धावणाऱ्या इंद्रियजन्य वासनामध्ये दुःखाचें मूळ व सुखाचा अभाव असतो. यास्तव वासना आवरणे, संयमाने वागणे, इंद्रियांचीं सोखावलेली तोंडे जी बाह्य जगाकडे आहेत ती आंतर-सृष्टीकडे वळविणे हें खरें व चिरंजीव सुख वा आनंद मिळविष्याचा मार्ग अध्यात्मवादाने सांगितला आहे. आपली देहबुद्धि आपण कमी करीत आणली पाहिजे. देहापेक्षां आत्म्यावर अधिक प्रेम करण्यास आपण शिकले पाहिजे. देह हा अध्यात्मिक सुखाचे साधन आहे. म्हणून त्याची उपेक्षा न करतां जरुर त्या गोष्टी देहाला द्याव्यात. बोळून चालून आत्म्याचे मंदिरच तें. तें सुंदर, भक्त व सर्व प्रकारे व्यवस्थित ठेवले

पाहिजे, पण मंदिरपेक्षां मंदिरांतील देव अधिक महत्वाचा आहे हैं विसरूं नये. आपल्या नाना वासनाचें त्यांना जरुर तें खाद्य योग्य मार्गानें व योग्य प्रमाणांत देऊन त्यांचें शमन करावे. कारण देह व वासना यांना उपाशी मारणे आध्यात्मिक प्रगतीला घातक आहे. वासनांच्या जाळ्यांत गुरफटून न जातां अंतरंग शुद्ध करण्याचा प्रयत्न आध्यात्मात सांगितलेल्या निरनिराळ्या मार्गापैकीं जो आपणास पसंत पडेल व पेलेल त्या मार्गानें करीत राहावे. देहाला सुख देण्यासाठीं विज्ञानाची जरुर मदत घ्यावी पण केवळ विज्ञानाच्या झगझगाटास दिपून त्यातच अडकून पहूं नये. बाह्य सृष्टीप्रमाणें आंतरसृष्टीहि आहे हे सदैव ध्यानांत बाळगून बाह्यसृष्टीसाठीं विज्ञान व आंतरसृष्टीसाठीं अध्यात्म हीं आहेत हे ओळखून दोन्ही बादांचा आपल्या जीवनांत जर चतुराईनें उपयोग केला व सर्वांचे मूळ जो सचिदानन्द त्याला न विसरतां आपण आपले व्यवहार व संसार करीत राहिलो तर आजच्यापेक्षां सहस्रपटीनें आपण सुखी होऊं व काळांतरानें चिरंजीव असा तो आनंद आपणास मिळेल नव्हे आपण स्वतःच आनंदमय बनून जाऊं व मग बाह्यकाय व आंतर काय सगळीकडे सुखाच सुख आपल्या वांट्यास येत आहे याचा अनुभव येऊन आपले संपूर्ण जीवन दुःखविरहीत अशा सुखानें आनंदानें तुडुंब भरून जाईल. असें न केले व इंद्रियाच्या नार्दीं लागलौं तर मग एक धागा सुखाचा तर शंभर धागे दुःखाचे हैं ठरलेलेच.

माझी प्रतिज्ञा

जैं जैं चांगले, पवित्र, शुभ व सुंदर त्याचेच मी सतत सरण करीन; आणि
जैं जैं अशुभ त्याच्याकडे पाठ फिरवीन.

निष्ठा नि श्रद्धा माझ्या अंतःकरणांत उत्तरोत्तर वाढत जातील यासाठी मी झटेन. निष्ठेला विरुद्ध जै जै असेल त्यापासून मी दूर राहीन.

मी ज्ञानोपासनेसाठी झटेन; जेथून तेथून ज्ञानकण जमविणे हेच मी माझें कर्तव्य मानीन व अज्ञानावर विजय मिळविण्याच्या उद्योगांत सतत राहीन.

सत्याचरण हैंच माझें धयेय. असत्याच्या वाच्यालाही मी उभा रहाणार नाही.

मी साध्या जीवनांत सुख नि समाधान मानीन. ऐषआराम व डामडौल हे माझ्यासाठी नाहीत; आणि म्हणून मी तशा प्रकारच्या जीवनाची अपेक्षा करणार नाही.

प्रार्थनेची कांस धरा

आपले हैं जीवन नाना प्रकारच्या सुखदुःखांच्या प्रसंगांनी व्यापलेले आहे,
दुःखाचे प्रसंग तर वारंवार उद्भवतात. जीव कासावीस करून सोडतात. त्यांच्यावर
तुम्हांला जय मिळवायचा आहे का ?

मग निष्ठापूर्वक प्रार्थनेची कांस धरा.

या आयुष्यांत प्रत्यही तुमच्यावर किती तरी शत्रूकङ्गन उठतांबसतां इल्ले होत
असतात. नाना प्रकारची प्रलोभने तुम्हांला स्वतःकडे खेचण्याच्या उद्योगांत असतात.
तशंच्याशी धैर्याने सामना देऊन त्यांचा तुम्हांला नायनाट करायचा आहे का ?

मग निष्ठापूर्वक प्रार्थनेची कांस धरा.

आपण नेहमी आनंदी रहावें, दुःखापासून व निराशेपासून दूर राहवें; तसेच
आपल्या हातून नेहमी सत्कृत्ये बडावी व त्यागाकडे दृष्टी बळावी असें नाहीं वाटत
तुम्हांला ?

मग निष्ठापूर्वक प्रार्थनेची कांस करा.

मनांत नेहमी नाना प्रकारच्या चिंता थेमान घालीत असतात. मनांत येऊं नये
ते विचार येत असतात. त्यामुळे नको हैं जिणे असें वाढूं लागतें. त्यांतून आपली
सुटका व्हावी असें नाहीं वाटत तुम्हांला ?

मग निष्ठापूर्वक प्रार्थनेची कांस धरा.

आपल्या अंतकरणांत किती तरी दुर्गुणांनी जाले पसरलेले आहे. दुर्गुणांच्या
जागी सद्गुणांचे बीजारोपण व्हावें नि ते वाढीस लागावे असें वाटतें ना तुम्हांला ?

मग निष्ठापूर्वक प्रार्थनेची कांस धरा.

प्रार्थनेमुळे देवकृपेचा तुमच्यावर वर्षांव होतो व त्या वर्षांवांत तुमच्या अंतः-
करणांतील सारी जळभट्टे, सारे किलमीष, सारा दुष्टपणा देशोधडीस लागतो.

‘श्रद्धावान् लभते ज्ञानं’

लेखक : के. के. प्रधान

“श्रद्धावान् लभते ज्ञानं” याचा अर्थ भावनांची जोपासना करणाऱ्या माणसाला आपोआप बुद्धीचै सहाय्य होऊन त्याला अतींद्रीय अशा दिव्य प्रांतांत सहज प्रवेश मिळतो व म्हणूनच आपल्यांत भक्तीची थोरवी एवढी सांगितली आहे. ‘भाव तोचि देव’ याचा अर्थ हाच आहे... श्रीसार्वबाबासारखे सत्पुरुष म्हणतात—‘तुम्हीं जसे माझ्याकडे पहाल तसाच मी तुमच्याकडे पाहीन. (If you look at me, I will look at you) खन्याखुन्या सत्पुरुषाच्या सहवासांत श्रद्धाच वाढीस लागते आणि तेंच सद्वाजिक आहे.’

श्रद्धावान् माणसाला ज्ञान प्राप्ती होते असा श्रीभगवद्गीतेतील वरील वचनाचा शब्दशः अर्थ आहे. गीतेतील ज्ञान शब्दाचा अर्थ आत्मज्ञान असाच असणार. आत्मज्ञानावांचून गीतेमध्ये ज्ञान या शब्दाला दुसरा अर्थच नाही.

श्रद्धा ही नेहमी आंघळी असते, डोळस कर्दीच नसते, किंच्चुना श्रद्धा आणि डोळसपणा हे दोन्हीं शब्द एकमेकांच्या विश्व इथाचे आहेत. डोळस श्रद्धा श्रद्धाच राहू शकत नाही. तिचे रूपांतर बुद्धीत होईल व श्रद्धा हा शब्दच नाहीसा होईल. तेव्हां जी मूलतः आनंदळी असते अशा श्रद्धेने आत्मज्ञान कसें होऊं शकेल, असा प्रथ अलिकडील मोठमोठ्या बुद्धिवंतांस पडला आहे. म्हणून ते श्रद्धेविषयीं नीट विचार न करितां तिची टर उडविण्यात समाधान मानीत आहेत.

भावना आंघळ्या असतात

भावना, प्रेम वगैरे जगात उदात्त गणत्या जाणाऱ्या विषयाना सर्व देशांच्या वाङ्मयांत, काव्यांत, निबंधांत, लघुकथांत, कादंबप्यांत फार महत्वाचै स्थान प्राप्त ज्ञाले आहे व उत्तरोत्तर व्यवहारिक जगाची तमा न बाळगता पुन्हा पुन्हा त्वांचे महत्व समाजाला पटवून दिले जात आहे. खरें पाहिले तर प्रेम आणि भावना किंवा मानवी हृदयाचे कुठलेहि भाव वस्तुतः आंघळेच असतात. डोळसपणा असा

त्यांच्यांत नसतोच. डोळसपणा हा बुद्धीचा प्रान्त आहे. भावनांचा, प्रेमाचा नव्हे, हृदयांतील या सर्व भावांना जर इतके उदात्त स्थान मिळते तर श्रद्धेची मात्र जगांत थऱ्हा का व्हावी हा एक प्रश्न आहे. ती पण आंघळीच आहे. लाचें कारण श्रद्धा ह्या विषयावहाल आपण कधींहि सोल विचार केलेला नाहीं.

श्रद्धेची जी इतकी थऱ्हा होत आहे, त्याला कारण श्रद्धा म्हणजे कुठल्याही भविष्यकाळांत होणाऱ्या-घडणाऱ्या घटनेवर किंवा एखाद्या व्यक्तीवर अथवा अतिं द्रीय प्रांतांतील बुद्धीबाब्य अस्तित्वावर आपली बुद्धी न चालवता विश्वास ठेवणे आपला ज्योतिषशास्त्रावरचा विश्वास, मंत्रतंत्रावरचा विश्वास, उपास-तापास, त्रत-वैकल्य यावरील विश्वास, निरनिराक्या धार्मिक कल्पनांवरील विश्वास, श्रेष्ठ विमूर्ति समजल्या जाणाऱ्या साधुपुरुषांवरील विश्वास व देवदेवतांच्या अस्तित्वावरील विश्वास हे सर्व श्रद्धा याच सदरांत मोडतात.

श्रद्धा हा जीवनाचा स्थारीभाव

तसे म्हटले तर श्रद्धा कबूल न करतां आपण आपले सर्व जीवित श्रद्धेतच घालवित असतो. ठोकळ मानानें म्हणावयाचें तर आपल्या आयुष्यांत घडणाऱ्या वहुतेक सर्व घटना यद्यच्छेनेच घडत असतात; त्यांत स्वतःच्या कर्तवगारीचा म्हणण्या-सारखा भाग जवळ जवळ नसतोच असें म्हणणे धाडसाचें होणार नाहीं. इतकेच नव्हे तर आपला जन्म आणि मृत्यु, ह्या आयुष्यातील मोठ्या महत्वाच्या ठळक घटनाच आपल्या बुद्धी-ज्ञानांत वसत नाहीत. त्या निवळ आपण आपल्या दैवावर अवलंबून ठेवतो, नव्हे, आपल्याला ठेवाव्याच लागतात. मुंबईसारख्या शहरांत घराचाहेर गेलेला माणूस शरीराला कांदींही अपघात न होतां संध्याकाळीं सुखरूप घरीं येईल असें जें आपणांस वाटतें तो सुद्धां यातलाच एक भाग आहे. अशा एक ना दोन, हजार गोष्टी आपल्या आयुष्यांतील निवळ चांगल्या होतील, या श्रद्धेवरच आपण धरून चालतो. तेहां श्रद्धा-अगदीं अंघश्रद्धा [श्रद्धा अंघच असते हें आपण वर पाहिले आहे] हा आपल्या जीवनाचा स्थारी भावच आहे, हें नाकबूल करणें हे वेडगळपणाचेच आहे.

आपण श्रद्धेला आपल्या जीवनांत स्थान देत नाही हा निवळ आपल्या बुद्धीचा अहंकार आहे. मानवाच्या टिचभर मैदूतून बाहेर पडलेले विज्ञानाचे अगदीं महान् शोध ही अफाट विश्वगृहाची समस्या सोडविण्यास पुरेसे आहेत असें मानणे हे अहंमन्यतेचें लक्षण आहे.

सर्व पंडितांची फजिती

या उलट गीतेत भगवान श्रीकृष्णानी ‘श्रद्धावान् लभते ज्ञानं’ या वचनानी सर्व पंडितांची जवळ जवळ फजितीच उडविली आहे. या विश्वाचें गुढ मानवाला आंघरिक अनुभवान म्हणजे आत्मज्ञानानें सोडवितां येते व तं सोडविण्याचा.

तो एकमेव मार्ग आहे. आणि तो अद्वावानाला मात्र केवळ अद्वेच्या बळावर साध्य होतो असें त्यांनी स्पष्ट म्हटलें आहे. या वचनाचा जरा नीट विचार केल्यास आपणास नाच फायदा होणार आहे.

श्रद्धावान माणूस स्वतःच्या मनानें किंवा दुसऱ्याच्या सांगण्यावरून सकृत-
दर्शनीं जेथें ठेवूं नये तेथें विश्वास ठेवतो. या त्याच्या एका कृतीचाच आपण नीट व
खोल विचार केला तर आपणांस असें दिसून येईल कीं, हा विश्वास जरी अगदीं
अनागदीं असला तरी देखील तो विश्वास विफल होईपर्यंतचा काळ त्या श्रद्धावानाला
आत्मप्रत्ययाकडे नेणाऱ्या मार्गवरीलच एक टप्पा आहे. एवढ्या कालावधीत तो
श्रद्धावान तन, भन, धन वेचून त्या श्रद्धा विषयाच्या मार्गे कोणाचेही कांहीं न ऐकतां
लागलेला असतो. त्यांत स्वतःच्या मनानेंच का होईना त्याला आपला आत्मविश्वास
बाढीसि लागला आहे अशा स्वयं-सूचना [Auto Suggestions] येत असतात.
सामुळे त्याच्या मनोवृत्तीत आत्मविश्वासाची तात्पुरती तरी भर पडत असते. पुष्कळ
लोकांचे असें म्हणणे आहे कीं, त्याहीपेक्षां त्या श्रद्धावानाच्या श्रद्धेला तडा गेल्यानंतर
फायद्यापेक्षां त्याचा जास्तीच तोटा होतो, हे म्हणणे किंतीसे संयुक्तीक आहे ते
आतां पाहूं.

बवाबाजी सर्वत्र आहे.

समाजामध्ये बुवाबाजी फारच बोकाळली आहे ही गोष्ट निर्विवाद आहे. धार्मिक प्रांतांत जी चालते तिलाच लोक बुवाबाजी म्हणतात. परंतु आपण आजच्या समाजाच्या सर्व अंगोपांगातून सतत अहर्निश जी लुचेगिरी, लफंगेगिरी, कावेबाजी, घृतपणा, आपलाच फायदा साधून घेण्याची वृत्ति बोकाळली आहे, तिला समाज बुवाबाजी म्हणत नाही, हे मोठे आश्रय आहे. कुठल्याही प्रांतांतील बुवाबाजी त्याज्यच आहे. व बुद्धीमत्तानी जिथे तिथे तिचा प्रतिकार करणेच योग्य आहे, परंतु आजच्या बुद्धीमत्तांची बुद्धी जी अत्यंत प्रखर आहे व प्रकर्षाच्या पराकोटीला गेली आहे असे ते समजतात व ते तिचा प्रतिकार करीतच नाहीत; इतकेच नव्हे तर तीच बुद्धी या धार्मिक प्रांताखेरीज इतर प्रांतांत नुसतीच बोकाळून न देतां तिला उलट आपल्या बुद्धीने मदतच करतात व व्यवहार या सोज्वळ नांवाखाली असल्या बुवाबाजीचा पुरस्कारच करताना दिसतात. तर असें का ! हे कोडे आपणाला उलगडत नाही. एका प्रांतांतील बुवाबाजीचा कडाहून निषेध करणे व दुसऱ्या सर्व प्रांतांतील बुवाबाजीला जवळ जवळ सक्रिय मदत करणे हा हल्ळीच्या समाजाला जडलेला रोग, समाज धार्मिक प्रांतांतील बुवाबाजीपेक्षां इतर बुवाबाजीनीच जास्त पोखरला आहे, याचे निदर्शक नव्हे काय ! खरे सांगायचे म्हणजे इतर प्रांतांतील बुवाबाजीत तयार झालेले धूर्त, कावेबाज [हल्ळीच्या बुद्धीमंताना कावेबाजी नीच बुद्धी वाटते.] बुद्धीमंत धार्मिक प्रांतांत शिर्लन बुवा होतात. बुद्धीमंतांचा हा प्रभाव दिड्नुढ करणारा आहे. हल्ळीच्या बुद्धीमंतांना सर्व प्रांतांत बुवाबाजी

केल्यानंतर पेन्शनरप्रमाणे धार्मिक प्रांत हाच बुवाबाजी पुढे चालविष्यास फाळ उपयोगी पडतो. म्हणूनच अंधश्रद्धा ठेवू नका असे सांगणारे हे बुद्धीमित बुद्धीमोहजाल उत्पन्न करून अंधश्रद्धेचाच मार्ग इतर लोकांच्याकडून आपल्या स्वतःमध्ये अहंमन्यतेनै वर्तून घेत असतात व चोराच्या उलळ्या बोंबा या न्यायानें अंघश्रद्धेल शिवीगाल करीत असतात.

मानवाचा राक्षस होण्यास वेळ लागणार नाही !

मानवी बुद्धीची उल्कांतीवादानें दिवसे दिवस वाढ होत असतां बुद्धी आणि
भावना यामधील समतोलपणा ठेवणे कठीण जात आहे हें साहजिकच आहे. कारण
बुद्धीच्या वाढीवरोबर अहंमन्यता ही वाढीस लागते. या विशाल विश्वास
निरनिराळ्या ज्ञान दालनांतून उत्तम तळेने प्रवेश करण्यास व त्यातील बारकावे प्रवाह
करण्यास तीव्र बुद्धीची अत्यंत जरूरी आहे हें कोणीहि नाकवूल करणार नाही. परंतु
याचा अर्थ हा नव्हे की बुद्धीच्या या तीव्रतेवरोबर हृदयातील सर्व भावना आहे.
हृदय एखाद्या फक्तरासारखे अगदी दगडासारखे होणे. तसे ज्ञाल्यास बुद्धीची
परिस्थिती फक्त क्रूरतेत होऊन मानवाचा राक्षस होण्यास वेळ लागणार नाही. प्रत्येक
बुद्धीवान लोक जगांत अमूक प्रांतात अत्यंत वाकवगार अगर ज्ञानी समजले जाणते.
लोक ह्या बुद्धीच्या व ज्ञानाच्या जोरावर हजारो, लाखो रुपये मिळवून सर्व आहे.
भौतिक सुख—सोरीनी स्वतःला समृद्ध करून घेतात. परंतु ती समृद्धी आणीत असता
पदोपदी भावनाशून्य अंतःकरणानेच नव्हे तर जवळ—जवळ क्रूरतेने पैशासाठी
आपल्या ज्ञान प्रांतातील संबंधित लोकांना, संस्थाना, शासनाला लुचाडूनच हे खाली
मिळवतात. भावनाशून्यतेचा हाच परिणाम आहे. म्हणूनच त्यांना श्रद्धेचें महाकृष्ण
कळणार नाही. दुसऱ्या शब्दांत म्हणावयाचें म्हणजे असे बुद्धीमंत हळीच्या समाजात
रुढ ज्ञालेल्या वागणुकीच्या सकृत दर्शनी गोड चालीरीती खाली दडलेले प्रछन्न असे
रानटी लोक आहेत. त्यांच्या श्रद्धेविषयीच्या मताना किंमत देण्यामध्ये पण अर्थ नाही.
भावनांची जोपासना नि वाढ म्हणजे श्रद्धा

श्रद्धेची सुटसुटीत व्याख्या म्हणजे भावनांची जोपासना व वाढ. आपली बालपणातील माता-पिता, भावेंडे यांच्यावरची श्रद्धा, आपल्या जन्म ठिकाणावरत श्रद्धा, आपल्या शालेय शिक्षणापासून ते थेट विश्वविद्यालयीन शिक्षणापर्यंत असलेल्या विविध शिक्षकांवरची श्रद्धा, बालस्नेहांच्या व इतर स्नेहांवरील श्रद्धा, आपली स्त्री व परिवार ह्यावरील श्रद्धा, आपल्या नातेवाईंकांवरील श्रद्धा, या श्रद्धेतुनच बुद्धी प्रांतापलिकडे असलेल्या अतिंद्रिय ज्ञानावरील श्रद्धा वाढीस लागते. कुठेतरी श्रद्धा ठेवल्याशिवाय आपल्या भावनांची जोपासनाच होत नाहीं व बुद्धीतत्व दिवसेंदिवस वाढत असतांना ह्या श्रद्धेची अत्यंत आवश्यकता आहे. त्याशिवाय माणसाची सबी-गीण उन्नतीच होणार नाहीं, व त्यास पाहिजे असलेली इल्होंच्या घडपडीच्या जीवन मध्ये अत्यंत आवश्यक अशी मनःशांतिही मिळणार नाहीं. परमेश्वर आहे की नाहीं

दीने समजावून घेण्यास तुळां श्रद्धेचीच जररी आहे. कारण तो बुद्धी, भावना, तीरया मानवाच्या तीन भागामधै अभेद्य असा पसरलेला आहे व मानवाच्या वेवतालच्या सर्व आसमंताशी एकरूप झालेला आहे. बुद्धीच्यां एकाकी वाढीत किंवा कर्षात तो कधीही सांपडणे शक्य नाही. आणि हेच आमच्या बुद्धीमंतांना कळत नाही. नेमकी येथेच त्यांची बुद्धी कोती पडते. म्हणून सुख, समाधान, शांति या बद्दांचा पुन्हा पुन्हा उच्चार करून श्रद्धावानाला मिळणाऱ्या खन्या सुखाचा लबलेशही यास मिळू शकत नाही. हे त्यांचेच दुर्भाग्य आहे. त्याला इतर तरी काय करणार? तरण श्रद्धेत तृप्ती आहे तर बुद्धीत सदैव असमाधान आहे. हल्ळीच्या कोणत्याही ऐश्वर्य नावाजलेल्या व एखाच्या ज्ञात प्रांतात श्रेष्ठ असलेल्या बुद्धीमंताकडे जाऊन पहा इण्जे त्याच्यांचे हन्यावर आलेली अकाली विकृति तुम्हाला दिसून येईल. असे भेसूर क्वाहे बुद्धीची अहंमन्यता सोळून त्यांनी कोठे ही श्रद्धा ठेवली असती तर खाचीनें असें झालें नसेतें. मग ती श्रद्धा आई-वडिलांवर असो, गुरुजनांवर असो, बुद्ध्याही ज्ञात विषयावर तीव्रनेनें असो, इतकेच नव्हे तर स्व-स्त्रीवर असो.

अद्वावान् कर्धीं विघडत नाहीं.

अर्तीदिय प्रांतात प्रवेश मिळविण्यासाठी श्रद्धेची फार जरुरी आहे. त्यासाठी अगदी अव्याभिचारी श्रद्धेची ही जरुरी आहे. परंतु कुठल्याही प्रांतांतील अतिरेक हा शेवटी वाईटच असतो. तसेच थोडे फार श्रद्धेचे आहे. श्रद्धा स्थान जरी बिघडले असले तरी श्रद्धावान कधीही बिघडत नाही. असा अर्तीदिय प्रांताचा नियम आहे, आणि यांतच श्रद्धेची खरी थोरवी आहे. एखाद्याला सद्गुरु समजून पूर्ण विश्वास ठेवला आणि समजा की, तो लफंगा, धूर्त, कावेचाज, व्यसनी, अगदी शूद्र वर्तणुकीचा भाणूस आहे असे खोल चौकशी अंती कळले तर त्यांत अव्यावहारिक माणसाचे अर्थिक आणि लौकीक नुकसान होईल यांत मुळीच शंका नाही. परंतु त्या लफंग्या माणसाने ज्या मोठ्या, मोठ्या तत्वांचा बुरखा घेतलेला असतो व ज्यामुळे त्यावर आपली श्रद्धा बसलेली असते ती त्याला श्रेष्ठ समजून आचरणांत आणल्यामुळे श्रद्धावान् माणसाचा त्याची लबाडी उघडकीस येईपर्यंत फायदाच झाला असेल हे तितकेच निर्विवाद आहे. तेव्हां एखाद्याच्या श्रद्धेला तडा गेल्यावर तो माणूस अजिबात श्रद्धाविरहीत होतो असें समजें चुकीचे आहे. तो फार तर स्वतःवर अवलंबून स्तःच तो मार्ग पुढे आचरण्याचा प्रयत्न करेल, किंवा त्यानंतर पुष्कळ खात्री करून मगच एखाद्या खन्याच्युन्या श्रेष्ठ पुरुषाच्या सहवासांत राहील इतकेंच.

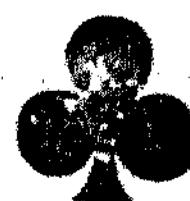
बुवाबाजी कशी फोफावते ?

आपण हल्दीच्या समाजाचा नीट विचार केला तर आपल्याला असें दिसून येईल की,; हल्दीच्या धक्काधकीच्या जीवनामध्ये आर्थिक परिस्थितीने गांजलेले, जीवनात हरघडी येणाऱ्या निरनिराळ्या समस्याना स्वकर्तव्यारीने तोंड देण्यात

असमर्थ शालेले लोक बहुसंख्य प्रमाणांत कोणत्या तरी बुवाच्या लागलेले असतात; एवढैच नव्हे तर अतिशय आर्थिक परिस्थितीं असली असलेली, सकृद दर्शनी सर्व तळेची सुखसाधने उपलब्ध असले किंतुक मंडळी पण अशाच बुवाच्या पाठीमार्गे लागतात. एक दारिद्र्याने, हुणगांजलेला तर दुसरा कांहींतरी घरच्या गुप्त कारणाने त्रासलेला, आणि हे बुवा आपल्याला कांहींतरी मंत्र, तंत्र, सिद्धी वौरे चमत्काराने दुःखमुक्त करतील. एकाच कल्पनेने सर्व भारावलेले असतात. अंतीद्रिय ज्ञानप्राप्ती कोणासच नको आ बुवांची फसवेगिरी गरीबाला फार नडते. श्रीमंताना एवढी जाणवत नाही. कारण ही धूर्त, कावेबाज, श्रीमंत लोक एखाद्या वारयुगीतेपासून ते थेट खन्याखुन्या सत्पुरुष पर्यंत सर्वच थराला विघडवून त्यातून बुवा निर्मिती करण्यामार्गे आहेत. ते पटकन बुद्धलून दुसऱ्या एखाद्या बुवाच्या नादी लागतात तेव्हा हा एवढा मोठा समाज आणास श्रद्धा या प्रांतातून बगळला पाहिजे, नाही म्हणायला कोणत्याही प्रांतातील अमन्य पंडितापेक्षा स्वस्वार्थाने प्रेरित शालेले व मंत्र, तंत्र सिद्धी व चमत्कार या अंतीद्रिय प्रांतातून खन्या सत्पुरुषाला प्राप्त होणाऱ्या सामर्थ्यावर विसंबणाऱ्या लोकांत्यापेक्षा वरेच म्हणावें लागेल.

‘भाव तोचि देव’ याचा अर्थ?

‘श्रद्धावान लभते ज्ञानं’ याचा अर्थ भावनाची जोपासना करणाऱ्या माणसांना आपोआप बुद्धीचे सहाय्य होऊन अंतीद्रिय अशा दिव्य प्रांतात सहज प्रवेश मिळतो व म्हणूनच आपल्यांत भक्तीची थोरवी एवढी सांगितली आहे. ‘भाव तोचि देव’ याचा अर्थ हाच आहे. नुसत्या श्रद्धेच्या जोरावर कित्येकांचा उद्धार झाला आहे, आपण धर्मग्रंथातून वाचतो त्याचा अर्थ हाच आहे. ‘रुक्मिणीने एका दुलसीदल श्रीघर प्रभू तुळीला’ म्हणून श्रद्धा ही मानवाची शांति आहे. श्रद्धेच्या पोटी अफा सामर्थ्य आहे. म्हणूनच श्रीसाईंबाबांसारखे सदपुरुष म्हणतात—“If you look at me, I will look at you.” खन्याखुन्या सत्पुरुषांच्या सहवासांत श्रद्धावाढीस लागते; आणि तेच सहाजिक आहे. कारण की आपल्या अंतर्यामी असलेले व आपल्या शरीर, मन, बुद्धीला व्यापून आसमंतात पसरलेला प्रभू ‘येतो वाजे निर्वतते अप्राप्य मनसासह’ असा असल्यासुलें तो प्रकर्ष बुद्धीच्या जाळ्यात बुद्धीचंतांना कधींहि पकडतां येणार नाही, त्याचा अनुभव येण्यास मनुष्य ‘श्रद्धावान लभते ज्ञानं’ हे फार महत्वाचें वचन लक्षांत ठेवून आधुनिक समाजानें यापासून फार मोठा घडा शिकावयास पाहिजे.

ज्ञानेश्वरीचे तत्त्वज्ञान

— गुरुदेव रानडे

प्रकृति आणि पुरुष

ज्ञानेश्वरी हा विवेचनात्मक ग्रंथ असल्यामुळे मूळ भगवद्गीतेत जें तत्त्वज्ञान प्रतिपादिले आहे, त्याचाच अनुवाद येथे केला आहे. आतां प्रकृति व पुरुष यांचा वा हा भगवद्गीतेत तत्त्वज्ञानाचा अत्यंत महत्त्वाचा विषय असल्यामुळे ज्ञानेश्वरीच्या ज्ञानाचाहि आधारभूत विषय तोच आहे. ज्ञानेश्वरीत प्रकृतिपुरुषाचे वर्णन अनेक जें आले आहे. पुरुष हा अनादि साक्षी असून प्रकृति ही एकजिनसी वैकाशी आहे, असें नवव्या अध्यायांत श्रीज्ञानेश्वरांनी म्हटले आहे: 'राजानें नगर विले म्हणतात, त्यामुळे राजाचे हात काय दमले? जसें राजाच्या अध्यक्षतेखाली प्रजा आपापला व्यवहार करते, त्याप्रमाणे प्रकृतीशी माझा संबंध मात्र केवळ मात्र आहे; एरव्ही करणे तिचे आहे. क्षितिजावर पूर्ण चंद्रोदय झाला कीं समुद्रास पार भरती येते; परंतु त्यामुळे चंद्रास कांहीं श्रम पडतात काय? केवळ लोहचुंबकाच्या विध्यामुळे लोहाचे आकर्षण होते, म्हणून लोहचुंबकास कांहीं शीण होत नाही. तेवेले दिवा ज्याप्रमाणे कर्माचे किंवा अकर्माचे कारण होत नाहीं, त्याप्रमाणे नादि साक्षी असून हीं सर्वं भूते आपापले व्यवहार करतात.' तेराव्या अध्यायांत प्रकृति-पुरुष-संबंधाचा प्रश्न उपस्थित होतो व त्याचे विवरण अनेक उपमा इन श्रीज्ञानेश्वरांनी फार उत्तम प्रकारे केले आहे. देहास चेतविणाऱ्या 'पुरुष'सच 'चेतना' ही संज्ञा आहे. ही चेतना शरीरांत नखाशिखांत भी व जागी असते व वसंतामुळे बनराजी फुलते; त्याप्रमाणे 'चेतनेमुळे' मन, तुदि इत्यादि शक्ती टबटवीत होतात व फुलतात. ज्ञाला आपल्या सैन्याची मुळीच माहिती नसते; परंतु त्याच्या, नुसत्या आजेने स्वकाचा पराभव होतो. सूर्यं नुसता उगवला कीं, लोक आपआपल्या कामास लागत; नुसत्या पाहण्यानें कांसवी आपल्या पिलांचे पोषण करते; त्याचप्रमाणे जड शरीरांत असलेल्या आत्म्याच्या नुसत्या अस्तित्वानें या अचेतन शरिराचे चलनवलन होते. तेराव्या अध्यायांत दिलेले प्रकृति-पुरुषांचे वर्णन कारच बहारीचे आहे. प्रकृति व पुरुष हीं दोन अनादिसिद्ध जुळी तत्त्वे होत. पुरुष हा 'अस्तित्व' वाचक वा प्रकृति ही 'क्रिया' वाचक आहे. प्रकृतीच्या पापपुण्यात्मक कर्मामुळे उद्भवणाऱ्या खुलदुःखांचा उपभोग पुरुष घेतो. या प्रकृति-पुरुषांचा संयोग खरोखरच अवर्णनीय आहे. येथे ल्ही मिळविते व पुरुष कांहीं न करिता खातो. या ल्ही-पुरुषांचा संग कधीच

घडत नाही; तरी यांच्यामुळे विश्व निर्माण होतें. प्रकृति अ-देही आहे, तर पुरुष निराकार पांगळा व म्हातान्याहून म्हातारा आहे. प्रकृति साकार व सगुण असून, हरघडी कवनवें रूप धारण करते व जडासु द्वां माजविते. ती नादांची टांकसाल व सर्व चमत्कारांचे माहेरधर आहे. उत्पत्ति व लय तिच्यापासून होतात, तर अद्भुत मोह पाडणारी शक्ति आहे. ती स्वयंभूची संभूति, अमूर्ताची मूर्ति, निर्गुणाचे गुण, अचक्षुचे चक्षू, अश्रवणाचे श्रवण, अचरणाचे चरण आहे. अवसेस चंद्रांचे तेज हरपावें, तसें या पुरुषांचे सर्व पुरुषपत्व प्रकृतीमध्ये लोपून जातें. गाईच्या स्तनात दूध किंवा लांकडांत आग्नि किंवा गुंडाळलेल्या फडक्यांत रत्नदीप असतो, त्याप्रमाणे प्रकृति पुरुषांत असते. पराधीन राजाप्रमाणे, रोगप्रस्त सिंहाप्रमाणे किंवा बळेच निजबून स्वभाचा सोस साहण्यास लावलेल्या इसमाप्रमाणे प्रकृति पुढे येतांच पुरुषांचे सर्व तेज लोपतें. आरसा जवळ असला तरच मुखाचे प्रतिबिंब दिसतें; कुंकवामुळेच स्फटिक तांबडे दिसतें; त्याप्रमाणे प्रकृतीमुळेच हा अजन्मा जन्मास येतो असें वाटें. जुईच्या वेलीस आधारभूत असलेल्या निःस्तब्ध खांबाप्रमाणे हा प्रकृतीत उभा असतो. प्रकृति-नदीच्या तीरावर हा मेरुप्रमाणे उभा रहातो. त्या नदीत त्यांचे प्रतिबिंब पडतें, परंतु तिच्या लाटेने तो इलत नाही. प्रकृति होते व जाते; परंतु, ती आहे तसाच कायम राहतो. म्हणून तो विश्वाचा अनादि शास्त्र आहे.” सांख्य जिला अव्यक्त म्हणतात किंवा वेदान्ती जिला माया म्हणतात, ती प्रकृतीच होय. अशान किंवा आत्म्याची विस्मृति हें तिचे स्वरूप होय. “वसुतः प्रकृति ही माझी घृहिणी आहे. ती अनादि, तरुण व अनिर्बाच्य गुणांची आहे. नसणे हें तिचे रूप. निद्रितांना ती जवळ आहे व जागृतांना दूर आहे. मी निजतो तेव्हां ती जागते व केवळ माझ्या अस्तित्वाच्या संभोगाने ती गर्भिणी होते. ती जें मूळ प्रसवते त्यापासून हे तीनहि लोक निर्माण होतात. ब्रह्मा, विष्णु व शंकर म्हणजे या बालकाचे सकाळ, दुपार व संध्याकाळ होत. महाप्रलय होईपर्यंत हें मूळ खेळतें व नंतर निवांतपणे निजतें तें पुनः कल्पोदयाच्या वैळीं जागे होते.”

२. क्षर, अक्षर व उत्तम पुरुष

क्षराक्षर व परमात्म्यासंबंधीचीहि चर्चा शानेश्वरांनी भगवद्गीतेतूनच घेतली आहे. या प्रश्नांचे भगवद्गीतेतील विवरण स्पष्ट नाही. जें बदलते तें क्षर, जें अव्यय आहे तें अक्षर व या दोहोच्याहि पलीकडे असलेले तत्त्व म्हणजे परमात्मन होय. अक्षर व परमात्मन यांत भेद कोणता है समजणे जरा कठीण आहे. तथापि, मूळ भगवद्गीतेचे पूर्ण अनुकरण करून शानेश्वरांनीहि हा भेद प्रतिपादला आहे व जर्मन तत्त्ववेत्ता हेगल याच्या विवेचन-पद्धतीप्रमाणे त्यांनी क्षर व अक्षर यांचा समन्वय परमात्म्यांत केला आहे : “ सर्व आकाशांत ज्याप्रमाणे दिवस व रात्र दोनच नांदतात, त्याप्रमाणे या अवध्या संसार-राजधानीत क्षराक्षर या दोन तत्त्वांचीच वस्ती आहे. येथे आणखी एक तिसरा पुरुष आहे; परंतु

एस या दोघांचे नांवहि सहन होत नाहीं व तो या दोघांसहि गिळून टाकतो. एक डा, आंधळा व पंगू आहे, तर दुसरा सर्वांगपूर्ण व चांगला आहे. एकाच गांवांत हावयास आल्यामुळे या दोघांचा संबंध येतो.” यांपैकी जड पदार्थ व शारिरांत छान राहिलेला जीवात्मा म्हणजे क्षर होय. लहान-थोर, स्थावर-जंगम, किंवा जें न-बुद्धीना कळते त्या सर्वांचा क्षरामध्ये समावेश होतो. जेवढे म्हणून पंचमहात्मांपैकी ज्यास अष्टविधा प्रकृति म्हणून आम्ही ओळखतो, ज्याचे क्षेत्रद्वारा छत्तीस गण केलेले आपण पाहिले, अश्वत्थवृक्षरूपानें ज्याचे आम्ही नुकतेंच वर्णन केले, सेहानें विहीरीत आपलेंच प्रतिबिंब पाहून रागावून त्यावर संभ्रमाने उडी गरावी, त्याप्रमाणे स्वतःच्याच प्रतिबिंबासारखा भासतो, जो साकार नगर ख्यान आपल्या स्वतःच्या स्वरूपाचा विसर पढल्यामुळे तेथेंच निश्चित होतो व हा माझा जनक, ही माझी माता, मो गोरा किंवा कुरुप आहे, पुत्र, वित्त, कांता, ही सर्व माझी आहेत”, अशा भ्रमांत जो सांपडतो, खलाळीच्या पाण्यावर हालत नसतांहि जो हलणाऱ्या चंद्रासारखा दिसतो व जो उपाधीमुळे क्षणजीवी असतो, त्या होय; महासागर आटल्यावर जें पाणी किंवा तरंग राहत नाहीत, त्याप्रमाणे तें सर्वस्वीकार किंवा अक्षर पुरुष म्हणावै.” “सर्व पर्वतामध्ये जसा भेरू, तसें दिसणारे तें अक्षर होय; महासागर आटल्यावर जें पाणी किंवा तरंग राहत नाहीत, त्याप्रमाणे तें सर्वस्वीकार आहे. जेव्हां हे सर्व विश्वं मावळते न आत्मबोधाचा प्रकाश पडत नाही, तेहांच्या केवळ अज्ञानास अक्षर म्हणतात; अवसेच्या दिवशीं प्रकाशाचा एकहि किंवा नसतां जी चंद्राची स्थिति होते तसें अक्षर जाणावै; मानसशास्त्रदृष्ट्या तें सुषुप्तीसारखे आहे. तर याच्या उलट जागृति व स्वप्न या दोन्ही अवस्थांत क्षर प्रतीत होते; अक्षर हे अधेश्याख संसारवृक्षाचे मूळ आहे; जें बदलत नाहीं व जें नाश पावत नाहीं व म्हणून जें सर्वांत थोर आहे तें अक्षर होय.” “अज्ञान ज्ञानांत विरते व स्वतःचा नाश करते, अग्नि काष्ठ जाळून स्वतःहि जळून जातो; त्याप्रमाणे ज्ञानांत नाश केल्यावर जो मागे राहतो, तो उत्तम पुरुष होय. तो क्षराक्षरांच्याविरुद्ध व त्या दोहोच्याहि पलीकडे आहे. तो ज्ञेयविरहित ज्ञानासारखा दिसतो मानस-शास्त्रदृष्ट्या तो जागृति, स्वप्न व सुषुप्ति यांपेक्षां श्रेष्ठ आहे; प्रलयकाळीं नद-नद्यांना एकत्र करणाऱ्या महार्णवाच्या पुराप्रमाणे तो आपली सर्व मर्यादा ओळांडतो. नाक व फूल या दोहोमध्ये असणाऱ्या वासाप्रमाणे तो आहे व तो वास दिसत नसला तरी “तो नाही” असें म्हणतां येत नाही. द्रष्टा व दृश्य या दोहोच्या पलीकडे असलेले केवळ सत-तत्त्व तो आहे. तो प्रकाश्य वस्तु नसतां प्रकाश व सत्तेचा विषय नसतां सत्ताधीश आहे. तो नादांचा नाद, स्वादांचा स्वाद, आनंदांचा आनंद, प्रकाशांचा प्रकाश व शून्यांचे महाशून्य आहे. तो दिवस किंवा रात्र या दोनहि रूपांनी न भासणारा सूर्य आहे व त्यालाच परमात्मन् हे नांव आहे.”

३. देह व आत्मा

क्षराक्षर व प्रकृति—पुरुष हे अंतिम सत्यासंबंधीचे विचार क्षणभर आपल्या

मनांतून काढून टाकले व त्यांसंबंधी मानसशास्त्रदृष्ट्या विचार करू लागलो, तर शरीर व आत्मा यांचा अन्योन्यसंबंध काय हाच प्रश्न येशें महत्वाचा ठरतो. याविषयी श्रीज्ञानेश्वरांचे काय मत आहे हें आपण पाहू. शरीर म्हणजेच पंचमहाभूतांचा केवळ संयोग होय. रथांगांच्या मेळाव्यास रथ म्हणतात; चतुरंग-दलांचा समूह म्हण-जेच सैन्य; किंवा अक्षरांचा व शब्दांचा समूह म्हणजेच वाक्ये; तेल, वात व अग्नि यांचे एकत्र जमणे म्हणजेच दीप; त्याचप्रमाणे छत्तीस तत्त्वांचा मेळावा म्हणजेच देह होय.” देह व आत्मा यांमध्ये पूर्व-पंश्चिमेइतका फरक आहे. सरोवरी सूर्य प्रतिबिंबित व्हावा, त्याचप्रमाणे आत्मा देहांत प्रतिबिंबित झाला आहे. तो देहकर्मांच्या गुणांत गुंतला आहे, व जन्ममृत्युंच्या चक्रांत सांपङ्गन भ्रमत राहिला आहे. देह म्हणजे एक लोण्याचा गोळा असून, तो काळानलांच्या अभिकुंडांत टाकला आहे व त्याचे जीवित माशी पंख हलविते न हलविते तोंच नाहीसें होतें, इतके क्षणभंगुर तें आहे. हें शरीर चुकून आगेत पडलें तर त्याचे तत्काळ भसा होतें. तें कोल्ह्याकुञ्च्यांच्या स्वाधीन झालें तर त्याची विष्णा होते. हे दोनहि प्रकार चुकले, तर ते कीटकांचा पुंज बनतें. एकंदरीत परिणाम वाईटच ! याउलट, आत्पा शुद्ध, नित, सहज व अनादि आहे. तो अखंड, सर्वव्यापी व अक्रिय आहे. तो कृश नाही व स्थूलहि नाही. तो साभास वा निराभासहि नाही. ती प्रकाश वा अप्रकाशहि नाही. तो भरलेला वा रिकामाहि नाही. तो शून्यपणासुलें सूर्त वा अमूर्तहि नाही. तो आनंद वा निरानंदहि नाही. तो एक वा अनेकहि नाही. आत्मर्पणासुलें तो मुक्त अगर बद्धहि नाही. आकाशांत दिवसामागें रात्र व रात्रीनंतर दिवस येत-जात राहतात, त्याप्रमाणे आत्मसत्तेसुलें देहामागें देह निर्माण होत राहतात.”

पुनर्जन्मवाद

सत्त्व, रज व तम हे मनाचे मुख्य गुण होत, असें मानसशास्त्रानें सिद्ध झाले आहे. या तीन गुणांच्या आधारावरच श्रीज्ञानेश्वरांनी आपला पुनर्जन्मवाद प्रतिपादिला आहे. ते म्हणतात की, “सत्त्वगुणांचा विकास ज्याच्या अंतःकरणांत झाला आहे, त्वास त्याच्या मरणानंतर रजोगुणी किंवा तमोगुणी मनुष्यापेक्षां निराळी गति मिळते. अंतःकरणांत सत्त्वगुणांचा विकास झाला म्हणजे वसंत ऋतुंत कमलांत सुवास न मावल्यासुलळे तो जसा बाहेर पडतो, त्याप्रमाणे प्रश्ना शरीरांत समावत नाहीं व ती बाहेर पहून बाहू लागते. त्याच्या सर्व इंद्रियांच्या अंगणांत विवेक पहारा करू लागतो व त्याचे हातपाय देखील डोले बनतात. राजहंसाची चोंच पाणी व दूध निरनिराळे करते, त्याप्रमाणे त्याचीं इंद्रियेच दोषादोषविवेक करू शकतात. जे ऐकूं नये तें कानच नाकारतात. जे पाहूं नये तें दृष्टी आपण होऊन पाहत नाहीं. जे बोलूं नये तें जीभ आपणच टाळते. दिव्यापुढे अंधार आपोआप पळूं लागतो, त्याप्रमाणे निषिद्ध असेल तें त्याच्या इंद्रियांसमोर येतच नाहीं.

पावसाळ्यांत महानदीस पूर आला असतां तिचें पाणी चोहँकडे पसरते, त्याप्रमाणे त्याची बुद्धि फांकते व त्यास सर्व शास्त्रांचे ज्ञान होते. पौर्णिमेच्या दिवशीं चंद्रप्रभा आकाशांत धांवते, त्याप्रमाणे त्याची वृत्ति ज्ञानांत फांकते व त्याच्या सर्व वासना त्याच्यांतच एकवटतात. त्याचो कमी नाहीशी होतात. त्याच्या मनास विषयाचा वीट येतो. अशा वेळी त्यास मरण आले तर त्याचा नवा जन्म पूर्वीप्रमाणेच सत्त्वगुणपूर्ण होतो व केवळ ज्ञान्यांच्याच कुलांत तो जन्म घेतो, राजा डॉगरावर गेला तरी त्याचे राजेपण कमी होते काय ? किंवा येथीचा दिवा शेजारच्या गांवाला नेला तरी तो दिवाच राहतो ना ? ” राजस गुणांची वाढ झाली तर काय होते ? “ वावटळ उठली म्हणजे ती चोहँकडे पसरते, त्याप्रमाणे तो आपल्या इंद्रियांना मोकळीक देतो व आपल्याच कामाची धमाल माजवितो. त्यास परदारादि कल्पना नीतीविरुद्ध वाटत नाहीत. शेळीच्या जिभेस ‘सेव्यासेव्य’ भेद राहत नाही, त्याप्रमाणे तो विषयभोगांत आपली इंद्रिये मोकाट सोहून देतो व पात्रापात्रतेचा विचार न करतां हातीं येईल तें अफाट कास करण्यास मार्गे घेत नाही. भव्य राजवाडा बांधणे, मोठा अश्वमेध यज्ञ करणे, नवीन गांवे वसविणे, नवीन तलाव खोदणे व अरण्ये वाढविणे इत्यादि अचाट कल्पनांच्या मार्गे तो लागतो. आपल्या वासनांच्या पूर्ण आहारी जाऊन तो सर्व विश्व पादाक्रांत करण्याची मतत्वाकांक्षा बाळगतो. अशा रजोगुणांचा विकास होत असतां त्यास मृत्यु आला, तर तो पुन्हा निश्चितपणे मनुष्ययोनीत जन्म घेतो. भिकारी राजवाड्यांत राहिला तर तो राजा होईल काय ? राजाच्या लग्नांत बैल जरी बन्हाडी म्हणून गेला तरी त्याचा कडवा चुकेल काय ? अशा मनुष्याच्या व्यापाराला अंतच नसतो व तो नेहमीं बैलाप्रमाणे आपल्या कार्यास जुंपलेला असतो.” यापुढे तमोगुणांची वाढ झाली तर काय परिणाम होता याचे वर्णन दिले आहे : “ अमावास्येच्या रात्रीप्रमाणे त्वाचे मन अशान—अंघाराने भरून जाते व ते स्फुर्तिहीन व शूल्य होते. त्याच्या मनांत विचारास जागाच राहत नाही. त्याची स्मृति कायमची नष्ट होते. शरीरांत अविवेक सबाह्यांतरी भरून राहतो व त्याच्या अंतःकरणांत मूर्खपणाचे खाम्राज्य बोकाळते. बुबड रात्रीच पहाते; त्याप्रमाणे तो पापकृत्ये तेवढीं पहातो. तो निपिढू कमीच कवडाळतो. दारू न पितां तो धुंद होतो. सन्निपात न होतां बरळतो व प्रेमाशिवाय वेळ्याप्रमाणे बेहोष होतो. त्याचे चित्त जरी त्यात सोहून गेले असले, तरी तो उन्मनी अवस्थेत नसतो, अशा स्थिरीत त्यास मरण आले तर फिरफिरून त्यास तामसी लोकांत जन्म घ्यावा लागतो. दीपकलिकेसुळे पेटविलेली आग भटको वा विक्षो, ती मूळ स्थिरीतच रहाते. त्याप्रमाणे तमोवृत्तीची वाढ झाली असता तो पश्च, पक्षी, झाड किंवा कृमि यांचा जन्म घेतो.

संत कथामूल गोड !

A decorative horizontal border featuring a repeating pattern of stylized scrolls and knots, rendered in a dark color against a light background.

वल्लभाचार्य

वळभाचार्य तेलंगणांतील म्हणजे आंध्रचे. ते मोठे विद्वान होते. देशभर त्यांची यात्रा चालली होती. ते आपल्या यात्रेत पंढरपुरला आले. पंढरपुरांत पूर्वी एकटा विठ्ठलच होता. मागाहून विठ्ठलाशेजारी रुक्मणीचीहि मूर्ति स्थापन करण्यांत आलेली आहे. वळभाचार्य त्या देवळांत असतांना विठ्ठलानें त्थांना दृष्टांत दिला. ‘यात्रा पुरे झाली. आतां गृहस्थाश्रम घे. मी तुझ्या पोटीं येणार आहे.’

तिथून ते उत्तर प्रदेशांत गेले, तिंथें त्यांनीं विवाह केला आणि मथुरेत राहिले, त्यांना मुलगा झाला. हा जो मुलगा त्याचें नांव विठ्ठलनाथ, त्यांने वळभसांप्रदाय खूप बाढविला. सूरदास वळभचार्यांचे शिष्य होते.

वल्लभ-संप्रदाय राजस्थानमधै आणि गुजराथमधै पसरलेला आहे.

X

x

x

माणिक्यवाचकराचा भहान त्याग

दक्षिण भारतांत तमिळनाड म्हणून एक प्रांत आहे. त्या प्रांतातील मदुरा जिल्ह्यांत एक महापुरुष होऊन गेले. त्यांचे नांव माणिक्यवाचकर. त्यांनी तिरुवाचकम् म्हणून ग्रंथ लिहिला आहे. त्या ग्रंथावर त्यांच्या त्यागाचा परिणाम दिसून येतो. परंतु आपण कांहीं त्याग केला आहे याचे त्यांना भानहि नव्हते.

माणिक्यवाचकर एका मोठ्या राज्याचे दिवाण (प्रधानमंत्री) होते. परंतु आपण प्रधानमंत्री राहून देशाची फार सेवा करून शकत नाही असें त्यांना दिसून आले. कांदीं थोड्या सुखसोई करतां येतात, परंतु राजसत्तेने समाजजीवन बदलणें शक्य नाहीं हें त्यांनी ओळखले. त्यांनी प्रधानमंत्रीपद सोडले आणि मग ते फकीर बनले.

तमिलनाडुमध्ये दुसरे प्रधानमंत्री कांहीं कमी झालेले नाहीत. त्यांनी आपापल्या क्षेत्रात कांहीं सेवाकार्यहि केलेले आहे, परंतु माणिक्यवाचकरांनी बुद्धाप्रमाणे आपले मोठे पद सोडून जनसेवेचे ब्रत घेतले द्योते.

देवानें त्यांच्यासाठीं कोल्ह्याचे घोडे बनाविले अशी एक दंतकथा आहे. कोल्ह्याचा का कधीं घोडा बनेल ? कोल्हा मुत्सदी, कावेबाज. परंतु माणिक्यवाचकरांनी जेव्हां पाहिले कीं मुत्सदी लोकांचा हिंदूस्थानच्या जीवनावर कांहीं प्रभाव पडत नाहीं तेव्हां

ते राज्य सोङ्गन समाजसेवक बनले. त्यानंतर तमिळनाडुमध्ये हिंडत राहिले. त्यांचे पुढील जीवन फार गतिशील राहिले. सर्व राजकारण सोङ्गन केवळ सेवा करणारे ते घोड्यासारखे गतिशील राहिले. त्यांच्या संगतीमुळे राजकारणाचा विचार दुसऱ्या लोकांनीहि सोङ्गन दिला. तेहि लोकसेवेला लागले. कोळशांचे घोडे बनले त्याची ही अशी गोष्ट आहे.

माणिक्यवाचकरच्या या सत्तासंपत्तीच्या त्यागाचा आणि समाजसेवेचा परिमळ अजूनहि तमिळ समाजांत दरवळत आहे !

X

X

X

खलिफा उमरच्ये धर्मयुद्ध

महंमद पैगंबराचे अनेक शिष्य हेते. त्यांपैकी एका शिष्याची ही गोष्ट आहे. त्याचें नांव होतें खलिफा उमर.

खलिफा उमरच्ये एकार्थी धर्मयुद्ध चालले होते. धर्मयुद्ध म्हणजे कोणत्याहि मनोविकारांच्या अधीन न होता आणि टाळायचा प्रथत्न करूनहि टाळता न येणारे युद्ध. त्या युद्धांत उमरने समोरच्या माणसाची तलवार तोङ्गन टाकली. त्याला खाली पाडले. आणि त्याच्या छातीवर तो बसला. उमरने आपली तलवार उगारली आणि खालच्या माणसाचें डोके तो आतां उडवणार इतक्यांत तो चित झालेला माणूस उमरवर थुंकला. शुंकी उमरच्या अंगावर उडाली !

उमरला राग आला. राग आल्याचें कळतांच तत्काळ तो त्याच्या अंगावरून उठला आणि तंबूत निघून गेला. सोबती म्हणाले, “हेरे काय केलेस तू ? उमर, तो तुझ्या चांगला कह्यांत होता. तशांत तुझ्या तोंडावर तो थुंकला ! शिरच्छेदच करायचा होतास तेव्हां, पण तूं तर त्याला सोङ्गन निघून आलास ! ”

उमर म्हणाला, “मी धर्मयुद्ध करीत होतो. तो माणूस थुंकला तेव्हां मला राग आला. रागावणारा धर्मयुद्धाचा अधिकारी राहत नाही. तशांत मी लढलो असतो तर तें युद्ध झाले असते, धर्मयुद्ध नसते झालें। ”

युद्धांतच नव्हे, पण कुठेहि मनोविकार आला कोंतिथून धर्म गेलाच,

X

X

X

पोतनांचे भागवत

दक्षिणेकडील आंध्र प्रांतांत पोतना नांवाचे एक भक्त कवि होऊन गेले. ते शेतांत काम करीत असत आणि उरलेल्या वेळीं भागवताचा तेलगु भाषेत अनुवाद करीत असत. त्यांना संस्कृत फारसे येत नव्हते, थोडेसे येत होते. त्यामुळे ते अनुवाद करूं शकले. ह्या सत्पुरुषानें शेवटपर्यंत शेतकऱ्याचेंच जीवन धालविले !

तेलगु भाषेत पोतनांचा हा भागवत ग्रंथच बहुधा सर्वांत अधिक प्रसिद्ध आहे. भागवत ग्रंथ पूर्ण होत आला तेव्हां कुणी तरी त्यांना सुचाविले—“आपण हा ग्रंथ राजाला अर्पण करावा, म्हणजे खूप प्रचार होईल.”

पोतना म्हणाले, ‘छेः छेः, मी भगवान कृष्णाचे गुणगान करीत आहे ते काय राजाला अर्पण करण्यासाठी !’

ग्रंथ राजाला अर्पण करण्याला त्यांनी साफ नकार दिला. त्या ग्रंथाच्या अर्पण-पत्रिकेत त्यांनी लिहिले— ही भगवंताची कृति भगवंतालाच अर्पण करीत आहे. परंतु राजाची त्यामुळे गैरमर्जी झाली. पोतनानी कधी त्याची पर्वी केली नाहीं.

राजाला तो ग्रंथ त्यांनी अर्पण केला असता तर पोतना कांहीं गांवें इनाम मिळाली असती, घरची सुवत्ता झाली असती, राजदरबारांत मानाची खुर्चीहि लाभली असती. परंतु ते राजाश्रयापासून दूरच राहिले. त्यांनी सरस्वतीला दासी नव्हे, तर मात्रा मानले ! अशा त्यागी लोकांकडूनच आपल्या देशांत साहित्याची वृद्धि झालेली आहे.

राजसत्तेचे त्यांनी दुर्घन निरक्षण केले होते. राजा लोकांवर सत्ता चालवितो, परंतु लोकांच्या अंतःकरणांत परिवर्तन करू शकत नाही हे त्यांना माहीत होते. म्हणूनच पोतना राजसत्तेपासून दूर राहिले होते.

आज तेलगु लोकांच्या वाणीवर पोतनांचे नांव खेळत आहे, जसे आपल्याकडे र्यानवा-तुकारामाचे !

X

X

X

महात्मा मन्सूरचे बलिदान !

मुसलमानांत परमेश्वराला स्वामी आणि स्वतःला भक्त मानले जाते. परंतु त्यांच्यात जे सूफी निधाले, ते म्हणत ‘अनलहक’ म्हणजे ‘तो मीच आहे.’

आतां हा विचार सगळ्यांना कसा पटावा ? परिणाम हा झाला की मन्सूर नांवाच्या महापुरुषावर मुसलमानांनी दगड फेकले. कशाकरितां ? एवढ्याचसाठीं की मी आणि परमेश्वर एक आहे असें तो म्हणत असे म्हणून ! लोक त्याला धोडे मारीत गेले आणि हा महापुरुष ‘अनलहक’च म्हणत राहिला. शेवटी ‘अनलहक’ म्हणत असतांनाच त्याचा प्राण गेला !

विचारभेद हे राहणारच. परंतु ज्या ठिकाणी अनुभवाचा-अनुभूतीचा-प्रश्न उपस्थित होतो, तिथे त्याला इलाज काय ? समजा, मी आणि परमेश्वर एकरूप आहोत असा एखाद्याला अनुभव असेल तर त्याला कोण काय म्हणूं शकणार ?

X

X

X

एक शोपुं शकतो, दोघे बसुं शकतात !

आपल्याकडे जसे तुकाराम, रामदास, शानेश्वर एकनाधासारखे थोर संत पुण्य होऊन गेले तसे दक्षिण भारतांतहि पुष्कळ साधुपुरुष होऊन गेले. तमिलनाडुमध्ये एका साधुपुरुषाची ही गोष्ट आहे.

हे साधुपुरुष बंद अशा एका लहानशा खोलींत रहात असत. एकदां बाहेर खूप जोरांचा पाऊस पहूं लागला. त्यावेळी कुणीतरी त्यांचा दरवाजा ठोठावला. तेहां ह्या साधुपुरुषानें दार उघडून बाहेर पाहिले.

“बाहेर जोराचा पाऊस पडत आहे. थोडी निवाच्याची जागा देऊ शकाल का ?”—पावसांत मिजत असलेल्या माणसानें त्यांना विचारले.

“हो, या की. इथें एकच माणूस निजूं शकतो. पण दोघे बसुं शकतील. तुम्ही या”—सत्पुरुषानें असें म्हणत त्याला आंत घेतले.

ते दोघे आंत बसले. थोड्या वेळानें तिसरा माणूस दारावर येऊन थडकला ! पाऊस धों धों पडतच होता. त्या भक्तानें त्या बाहेर मिजत असलेल्या नारायणाला म्हटले, “तुम्ही आंत या ना. इथें एकच निजूं शकतो, दोघे बसुं शकतात. पण तिघे उभे राहूं शकतील !”

त्यानीं त्या तिसच्याला आंत घेतले व ते तिघेही उभेच राहिले.

— विस्तव सतत पेटता रहावा म्हणून लोहार भात्याची दांडी हातांत घेऊन ती सतत खालीवर करीत असतो; त्वाचप्रमाणे संतसंगतीच्या सहाय्यानें आपल्या मनाचें पावित्र्य सतत सांभाळण्याकडे आपण लक्ष पुरवावें.

—रामकृष्ण परमहंस

संत मीरा, रामतीर्थ व कविश्रेष्ठ टागोर

विश्वासानें विश्वास वाढतो

मीराचा गोड फटकारा

महाराष्ट्रांत संत जनाबाई, सुक्ताबाईसारख्या हरिभक्तपरायण स्त्रिया होऊन गेल्या. भक्त मीरा ही हि त्यापैकीच. ती राजस्थान—गुजराथाच्या भागांत होऊन गेली, तिनें चांगली चांगली भजने रचलेली आहेत. ती गोपाळकृष्णाची भक्ति करीत असे.

एकदां मीरा मथुरा—बुंदावनला गेली होती. तिथें त्यावेळीं एक संन्यासी राहत होते. ते स्त्रियांना दर्शन देत नसत. मीराबाईनें त्यांच्या दर्शनाची इच्छा प्रगट केली, तेव्हां त्यांचे शिष्य म्हणाले—“आमचे गुरु स्त्रियांना दर्शन देत नाहीत!”

मीराबाईला हैं ऐकून वाईट वाटले. तिनें एक गुजराथींत भजन रचले.

हूं तो जाणती हती जे ब्रजमां पुरुष छे एक।

ब्रजमां वसीनें तमे पुरुष रह्या छो, तेमां भलो तमारो विवेक॥

भावार्थ—मी समजत होतें कीं ब्रजभूमींत फक्त एकच पुरुष आहे आणि सर्व गोपी आहेत. परंतु ब्रजभूमींत राहूनहि तुम्ही पुरुषच राहिलात, तेव्हां आपल्या विवेक-बुद्धीला काय म्हणावे?

शिष्यांनी ही गोष्ट आपल्या गुरुजींना सांगितली. तेव्हां गुरुजींना वाटले कीं, हिला दर्शन देणे आवश्यक आहे. त्यांनी मीराबाईला दर्शन दिले!

X

X

X

रामतीर्थाची विदेश यात्रा

स्वीमी रामतीर्थाची गोष्ट आहे,

स्वामीजी अमेरिकेला जायला निघाले होते. त्याकाळीं आजच्यासारखी विमानांची ये—जा नव्हती, आगबोटीनें जावै यावै लागे.

रामतीर्थ अशाच एका बोटीनें अमेरिकेला चालले होते. अमेरिकेतल्या एका बंदराजवळ बोट पौंचली होती. हळूहळू ती आतां किनाऱ्याला लागणार होती. बोटींतल्या उतारूनी आपापल्या सामानाची आवराआवर सुरुं केली होती. सर्व

समान आवर्णन ज्ञात्यावर जो तो बोटीच्या डेकवर जाऊन आपली परिचित मंडळी कोण कोण आली आहेत ते घाहू लागला. धक्क्यावर स्वागतासाठी आलेली माणसे हात वर करून, रुमाल हालवून, आपल्या परिचिताचे सहर्ष स्वागत करीत होती. डेकवर आनंदानें टाळ्या वाजवणे, जोरजोरांत हसणे, परस्परांचे निरोप घेणे चालले होते. परंतु स्वामी रामतीर्थ एका बाजूला शांत बसले होते. त्यांना न चिंता होती न काळजी ! ते आपले सर्वांची धावपळ आनंदानें पहात प्रेक्षकाप्रमाणे बसलेले होते.

त्यांची ती निर्विकार भावमुद्रा पाहून डेकवरच्या एका बाईला फार आश्र्य वाटले. ती त्यांच्याजवळ जाऊन अद्वीनें म्हणाली, “ इथे तुमच्या ओळखीचे कुणी आहे का ? ”

स्वार्मीनी उत्तर दिले, “ हो, आहे तर ! ”

बाईने प्रश्न विचारला—“ कोण आहे ! कुठे राहतात ते ? ”

“ तुम्हीच तर आहांत ” स्वार्मीनीं पूर्ण विश्वासानें आणि आत्मभावानें उत्तर दिले !

ह्या आत्मतृत वाणीचा त्या बाईवर विलक्षण परिणाम झाला. आणि त्या बाईने त्यांना अमेरिकेत मदत केली.

अंतरांतील निर्मळ विश्वास वाया जात नाहीं !

X

X

X

संस्कृति घ्या, विकृति सोडा

महाकवि रवींद्रनाथ आरत्या देशांत एक थोर पुरुष होऊन गेले. ते जिथे जिथे जें चांगले दिसेल त्याचा संग्रह करीत. निरनिराळे धर्म, पंथ, जाति, वंश कसलाहि भेद ते करीत नसर. चांगले घ्यावे, वाईट सोडावे एवढेच त्यांना माहीत होते.

पश्चिमेकडील लोक विज्ञानांत आपल्यापेक्षां पुष्कळच पुढे आहेत. त्यांच्याकडून आम्हांला घेण्यासारखे पुष्कळ आहे. तें आम्ही घेतले पाहिजे. परंतु त्यांत जो विकृतीचा अंश आहे, तो टाकला पाहिजे. विकृतीला संस्कृति समजण्याची चूक आम्ही करू नये. सर्व जगांतील संस्कृति आपण घ्यावी. परंतु विकृति-मग ती कुठली का असेना—झटकून टाकावी असें रवींद्रनाथ म्हणत.

भारतांतील श्रमिक आणि युरोपांतील श्रमिक यांची तुलना करीत असतांना एकदा त्यांनी फोड केली. एक उदाहरण दिले. म्हणाले, हिंदुस्थानांतील मजूर दिवसभर काम करून थकला म्हणजे रात्रीं भजन करून आपला थकवा घालवतो आणि मग प्रसन्नपणे झोंपतो. या उलट युरोपचा मजूर दिवसभर काम करतो आणि रात्रीं

थकवा दूर करण्यासाठीं दारू पितो. आतां दारू पिणारी संस्कृति नव्हे, ती विकृतीच होय. ती आपण त्वागली पाहिजे.

प्राचीन काळापासून एक गोष्ट चालत आली म्हणून डोळे झांकून तिचा स्वीकार होता कामा नये. विवेकानंद सार असार पाहिले पाहिजे. प्रकृतीला संस्कृतीचे रूप द्यायला हवे. विकृतीपासून बचाव केलाच पाहिजे.

धान्यापासून दारू बनवणे म्हणजे विकृति, सुपाच्य रसोई बनवणे म्हणजे संस्कृति।

रवींद्रनाथांचा नियम

गांधीजी व्रतपालनावर नेहर्मीं जोर देत असत, परंतु कवीवर टागोर तसा जोर देत नसत असे म्हटले जाते.

गांधीजींचे आश्रम व्रतांच्या पायावरच चालले, ते त्याबाबतीति आग्रहहि राखीत. जीवन-विकासांत ते व्रताची फारच गरज मानीत.

रवींद्रनाथांनी लहानपणी एक नियम घेतला होता. ते दिवसा झोपत नसत. ता
नियमाचे पालन करीत. साहित्य क्षेत्रांत त्यांनी मोठा पराक्रम केलेला होता ! कितीतरी
लेखन त्यांच्या हातून झाले होते ! अशा व्यक्तीला विश्रांतीची गरज तर असते. परंतु
ते दिवसा झोपत नसत.

एकदां गांधीजी त्यांच्या आश्रमांत गेले होते. गांधीजी रविंद्रांच्याहून लहान होते. गांधीजीनी त्यांना सहज सुचवले—“दुपारी अर्धा तास विश्रांती घेत जाळ तर बरं राढील.”

रवींद्रनाथ म्हणाले, “परंतु माझा तर नियम आहे, न झोंपण्याचा. हा नियम तोडावा असें आतून वाढत नाही.”

गांधीजी त्यावर म्हणाले, “बरोबर आहे, नियम सोडून नका”

गीतेचे गुह्यातले गुह्य म्हणजे भक्ति-प्रेम

लेखक : श्री. राम केशव रानडे

गीतेच्या नवव्या अध्यायात गुह्यातले गुह्य सांगितले आहे. (राजगुह्य) त्यात गोपालकृष्ण म्हणतात—

मन्मना भव मद्दक्तो मद्याजी मां नमस्कुर ।

मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥

माझ्या ठिकाणी मन ठेब, माझा भक्त हो, माझे यज्ञपूजन कर, मला नमस्कार कर, याप्रमाणे मत्परायण होऊन तू आपला योग चालवलास म्हणजे तू मलाच येऊन मिळशालि.

अठराव्या अध्यायाच्या शेवटी गुह्यातले गुह्य (सर्वगुह्यतम) सांगताना गोपालकृष्ण म्हणतात—

मन्मना भव मद्दक्तो मद्याजी मां नमस्कुर ।

मानेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिज्ञाने प्रियोऽसि मे ॥

माझ्या ठारी मन ठेब, माझा भक्त हो, माझे यज्ञ कर, मला वंदन कर, म्हणजे तू मला व येऊन मिळशालि, हे सत्यप्रतिशेने मी तुला सांगतो; कारण तू माझा आवडता आहे.

×

×

हे दोन्ही श्लोक जबळ जबळ सारखेच आहेत. ह्यावरून आपणांस समजून येईल की—

गीतेच्या दृष्टीने गुह्यातले गुह्य म्हणजे भक्तिप्रेम.

गीतेमध्ये ज्ञानमार्ग व कर्ममार्ग ह्यांचा समन्वय करताना भक्तिमार्गाचा आश्रय घेतला आहे.

ज्याला भक्तिप्रेम नाही त्याला गीता समजणार नाही. ज्ञानेश्वरांना वाटते की—

ज्ञान असेल, कर्म असेल, पण भक्ति नसेल तर प्रकार होईल तो असा—

खूप पीक आले आहे, कणसे दाढून आली आहेत, पण कणसांत दाणाच नाही. किं वा—

एकादी सुंदर नगरी आहे, रस्ते चांगले आहेत, इमारती उत्तम आहेत, पण त्या नगरीत माणसेच नाहीत. अथवा—

एकादी सुंदर स्त्री आहे पण तिच्यांत प्राणच नाही.

गीतेच्या दहाव्या अध्यायांत ईश्वराच्या विभूतचे वर्णन आहे. भक्ताला ईश्वराचे नुसते विभूति वर्णन ऐकून समाधान लाभत नाही, तर त्याला ईश्वराचे विश्वरूप पहाणेची इच्छा होते.

अकराव्या अध्यायांत गोपालकृष्णानीं अर्जुनाला विश्वरूप दाखविले आहे. पहारेंस मिळणे हे परम भाग्य आहे. ह्याबाबर्तीत गोपालकृष्णानी शेवटी सांगितले आहे—

वाटेल तितका वेदांचा अभ्यास करा हे रूप पहातां येणार नाही. वाटेल तितकी तपश्चर्या करा हैं रूप पहातां येणार नाही. वाटेल तितके दान करा हैं रूप पहातां येणार नाही. वाटेल तितके यज्ञयाग करा हैं रूप पहातां येणार नाही. मात्र—

अनन्य भक्तीं हैं रूप पहाताँ ये इल. (अध्याय ११ श्लोक ५३।५४)

द्या उद्गारावरून भक्तिप्रेमाला केवडे महत्व आहे तें आपणांस समजून येईल.

ज्ञानमार्गी शंकराचार्य कर्मच्या विरुद्ध बोलतात व ज्ञानावर जोर देतात, पण भक्तीचा प्रश्न आला की ते भक्तीला फार महत्व देतात—

ते महणतात—

मोक्षकारणसामग्या भक्तरिवे गरीयसी ।

गीतेचे तात्पर्य काढताना लोकमान्य ठिळक नाशाच्या विरुद्ध कर्माची बाजू घेतात, पण गीतारहस्यांतले त्यांचे तेरावें प्रकरण पहा म्हणजे तुम्हाला समजून येईल कीं लोकमान्यानी भक्तीला फार महत्त्व दिलें आहे.

शानाची आवश्यकता आहे ह्यांत वाद नाही पण गीतेचे म्हणणे असें आहे की भर्तीलैं शान भिळ्यालैं.

गीतेच्या चौथ्या अध्यायांत म्हटले आहे—

श्रद्धावान् लभते ज्ञानम् । (३९)

श्रद्धावान् मनुष्याला ज्ञान मिळेते.

गीतेच्या अठराच्या अध्यायांत म्हटले आहे—

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यशयास्मि तत्वतः । (५५)

भक्तीने परमेश्वराचे खरें ज्ञान प्राप्त होते.

संसार सुखी होण्यास ज्ञान पाहिजे, कर्म पाहिजे ह्यांत वाद नाही. पण संसार सुखी होण्यासाठी गुह्य गोष्ट कोणती असेल तर तें प्रेम. त्याचप्रमाणे गोपाळकृष्णांना सांगावयाचे आहे की—

जीवनाचे सार्थक होण्यास शान पाहिजे, कर्म पाहिजे, ह्यांत वाद नाही. पण जीवनाचे सार्थक होण्यासाठी गुह्य गोष्ट कोणती असेल तर ती भक्ति.

भक्तीशिवाय गीता समजू पहाणे म्हणजे वयांत आत्माशिवाय लग्न करण्याप्रमाणे आहे.

ज्याला भक्तीचे वर्म समजले त्याला गीतेचे मर्म कळले.

भक्तीची व्याख्या करतांना शांडिल्यसूत्रांत म्हटले आहे—

सा भक्तिः परानुरक्तिरीश्वरे ।

ईश्वराचे ठिकाणी निरातिशय प्रेम म्हणजे भक्ति, भागवतात—

अहेतुक्यव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ।

असें म्हटले आहे.

ह्यावरून आपणांस समजून येईल कीं—

ईश्वराचे ठिकाणी निरतिशय व निष्काम प्रेम म्हणजे भक्ति.

लोकांचा असा आक्षेप आहे की—

सकाम भक्ति ठीक आहे पण निष्काम भक्ति कशी शक्य आहे ?

आपण असें लक्षांत घ्या कीं, ईश्वराचे ठिकाणी निरतिशय प्रेम निर्माण झाले व ईश्वरच योग्य ते करील अशी आपली खात्री झाली म्हणजे सकाम भक्तीचे निष्काम भक्तीत रूपांतर होते.

परमार्थीत एक सुंदर गोष्ट आहे.

मला असुक पाहिजे तमुक पाहिजे, ह्या भावनेनै एक स्त्री देवाची भक्ति कर्ल लागली. ती ईश्वरप्रेमांत रंगून गेली. तिच्या स्वप्नांत देव आला व महाला—

‘तुला काय पाहिजे ते माग’

ती स्त्री महाली—

‘अरे ! तुला सारें कळते. तुझ्या दृष्टीने जे चांगले असेहे ते मला दे. तुझी इच्छा तीच माझी इच्छा. तुझ्यापेक्षां मला काय जास्त कळणार ?’

अप्पा अशी मनाशी पक्की खूणगाठ बांधा की—

ईश्वराचे ठिकाणी पराकाष्ठेचै प्रेम निर्माण झालें म्हणजे सकाम भर्तीचे देखील निष्काम भर्तीत रूपांतर होते.

मित्र हो ! हा परमेश्वर आपल्या अंतःकरणांत आहे. त्वाला जाणून घेऊ, त्याच्याशीं बोलणे व त्याच्या उपदेशाप्रमाणे वागणे हेच जीवनाचें इतिकर्तव्य.

गुह्यांतले गुह्य जे भक्तिप्रेम ते गीतेच्या नवव्या अध्यायांत गोपालकृष्णांनी सांगितले आहे त्यामुळे ह्या अध्यायाचे ज्ञानेश्वरांना इतके महत्व वाटत होते की—

जिवंत समाधी घेतांना इतर कोणताहि अध्याय न घेतां शानेश्वरांनी नववा अध्याय मांडीवर घेतला.

शानेश्वर महणतात—

असंख्य वेदामध्ये जेवढा मतलब आहे तेवढा सारा मतलब महाभारतामध्ये आहे, महाभारताच्या अठरा पर्वामध्ये जेवढा मतलब आहे तो सारा गीतेमध्ये आहे, आणि गीतेच्या सातशें श्लोकामध्ये जो कांहीं मतलब आहे तो एकट्या नवव्या अध्यायामध्ये आहे.

आता शब्दग्रही असंख्याके । जे तुला काही अभिप्राय पिके ।

ते तुला महाभारते एके । लक्षे जोडँ ॥

आता आठरे पर्वी भारती । ते लाभे कृष्णजुनवाचोक्ति ।

आणि जो अभिप्रावो सातेशर्तीं । तो एकलाचि नवमी ॥

गीतेच्या नवव्या अध्यायांत जे गुह्यांतले गुह्य सांगितले ते प्रत्यक्ष अनुभवाला देणारे आहे. ते 'प्रत्यक्षावगम' आहे. अनुभवाच्या कसोटीवर उत्तरणारे गुह्य हा अध्यायांत सांगितले असल्यासुले ह्या अध्यायाला नितांत गोडी आली आहे.

तुलसीदास म्हणतात—

को जाने को जैहे जमपुर को सुरपुर परधामको ।

तुलसिहि बहुत भलो लागत जग जीवन रामगुलामको ।

मेत्यावर मिळणाऱ्या स्वर्गाच्या गोष्टी काय कामच्या ? स्वर्गात कोण जातो, कमपूरास कोण कोण जातो, तें कोणी सांगावे ? येथे थोडे दिवस रहावयाचे आहे तर तें रामाचें गुलाम होऊन राहण्यांतच मला आनंद आहे, असें तुलसीदास म्हणतात.

देवाचा भक्त होऊन राहण्याची गोडी नवव्या अध्यायांत आहे. ह्याची देही साची ढोळा मिळणारा आनंद श्या अध्यायांत आहे. पक्कान्नांचे वर्णन करण्यांत मजा नाही, पक्काज खाण्यांत मजा आहे. गीतेचें गुह्य वर्णन करण्यांत नाही, ते अनुभवण्यांत कठा वारे.

निवार, खुदाल म्हणतो की, ख्रियांना मोक्षाचा अधिकार नाही पण—

कल्याण अव्यायामे लियांना मोक्षाचा अधिकार दिल्या व्याहे.

महाभारतांत जनकसुलभा-संवाद म्हणून एक प्रकरण आहे

मुलभेसारखी एक स्त्री जनकराजाला ब्रह्मविद्या देत आहे.
हे आपण लक्ष्यांत ध्या.

गीतेचे गुह्य समजून ध्या म्हणजे आपणांस कळून येईल की—

स्त्रियांना—शूद्रांना—सान्यांना मोक्षाचा अधिकार आहे.

मित्र हो ! तुम्ही जे जे काम कराल त्यांत भक्तीचा मसाला घाला म्हणजे सारे
कांहीं सुंदर व रचकर होईल. गीतेचे गुह्यांतले गुह्य समजून ध्या. आपल्या अंतः-
करणांतील परमेश्वर हा आपला सारथी आहे. त्या सारथ्याच्या हातांत लगाम द्या
म्हणजे तुमचा रथ चुकीच्या मार्गानें कदापि जाणार नाही. त्या सारथ्याला सर्वभावानें
शरण जा, तो सांगेल तसें वागा, म्हणजे आनंदाच्या नंदनवनांत तुम्ही जाल.

—पुरुषार्थवरून साभार

जाहीर निवेदन

श्री साईंबाबा, शिर्डी यांना उद्देशुन पुष्कळशा भक्तांना सांखळी पत्रे येत
आहेत. हीं पत्रे अशात इसमाकडून पाठविली जातात. बन्याच पत्रांत पाठविणारांचे
नांव शिर्डीचे साईंबाबा असें लिहिलेले असते, किंवा कांहीं पत्रे खोल्या नांवानीं
लिहिलेलीं असतात.

प्रत्येक पत्रांत १० दिवसांत २० लोकांना पत्रे पाठवावीत व तसें न केल्यास
श्री साईंबाबांचा त्या भक्तावर कोप होऊन त्याचे कांहींतरी नुकसान होईल वैरे
मजकूर असतो.

तरी या निवेदनाद्वारे जाहीर करण्यांत येतें की, अशा तन्हेच्या पत्रांशीं श्री
साईंबाबा संस्थान, शिर्डी या संस्थेचा कांहींहि संबंध नाही.

सदरील पत्रांत श्री संत साईंबाबा कोणाची भक्ति असो अगर नसो कोणाचेहि
अनिष्ट करतील असें अपप्रचाराचे विधान करणे अयोग्य आहे.

द. दि. पाटणकर

कोर्ट रिसीब्हर

श्री साईंबाबा संस्थान, शिर्डी

दैवाची विचित्र लीला

महाराष्ट्र लोकगीत

श्रीरामचंद्र सीताविरहाने अत्यंत दुःखीकष्टी झालेले होते.
दंडकारण्यांत फिरतां फिरतां त्यांची नि सुग्रीवाची भेट झाली.
व दोघांमध्ये पुढील संवाद झाला.

“रामा, ही पाहा माझी वानरसेना,” सुग्रीव म्हणाला, “ही अगणित,
बलझाही सेना आज मी तुझ्या अधिपत्याखालीं देत आहे, तुझा प्रत्येक
आदेश ती शिरसावंद्य मानील, ही सेना तुझी स्वतःचीच आहे असं समज नि तुला
योग्य वाटवील ते आदेश निःसंकोच पणे तिळा दे.”

सुग्रीवाचे हे उद्गार ऐकून रामाला परम संतोष झाला. आनंदातिशयाने त्याने
सुग्रीवाला गाढ आलिंगन दिले व तो म्हणाला, “प्रथम सीता सुखरूप आहे की
नाहीं नि असल्यास सांप्रत ती कठें आहे याचा शोध आपणांस ध्यायला हवा. त्या-
नंतर लागोलाग रावणाचा मागोवा आपणांस ध्यावा लागेल. या दोन गोष्टी केल्या-
नंतरच पुढें काय करायचें तें ठरवू. या सेनेचं आधिपत्य मी किंवा लक्ष्मण करणार
नाहीं. तें तुंच केलं पाहिजेस. कितीहि झालं तरी तूं या सेनेचा राजा आहेस. शिवाय
यापुढें कोणकोणते पवित्रे टाकायचे हैं तुलाच आमच्यापेक्षां अधिक माहीत आहे.
तुझ्यासारखा मित्र नि लक्ष्मणासारखा बंधु मला लाभावा, हैं माझं सुदैवच होय.

त्यानंतर सीतेचा शोध करण्यासाठी चारी दिशांना सैन्य घाडावें; अशी आशा
सुग्रीवाने आपल्या सेनापतींना केली.

मग हनुमानाला एका बाजूला घेऊन तो म्हणाला, “हे वायुपुत्रा, केवळ तुझं
सामर्थ्य, धैर्य नि बुद्धिमत्ता यांवर विसर्वून राहूनच मी सीतेच्या शोधार्थ निघत आहे.
एरव्हीं एकट्याने मला हैं कठीण काम अंगावर घेणे शक्य झालं नसतं. या कार्मीं तूं
माझ्या पाठीशीं सदैव असशील अशी मला आशा आहे.”

हनुमानाच्या प्रयत्नांना यश आल्याशिवाय राहणार नाहीं याबद्दल रामालाहि
विश्वास वाटत होता. सीतेचा शोध काढण्याच्या मार्गात कोणत्याहि व कितीहि आपत्ति
उद्भवल्या तरी हनुमान त्यांची तर्मी बालगणार नाहीं, हैं त्याला माहीत होतें. आपली
मुद्रेची अंगठी त्याच्या स्वाधीन करीत तो म्हणाला, “ही घे माझी अंगठी. ही सीतेला

दाखवलीस कीं तुं माझा दूत आहेस याची औलख तिला पटेल, दैव करो नि सीतेचं
नि माझं पुनर्मर्लिन घडवून आणण्याच्या कार्यात तुला यश येवो !”

या प्रसंगांतील उदात्तता वाचकांनी ध्यानांत ध्यावी. केवँदै कारुण्य भरून राहिले आहे या उदात्ततेंत ! हनुमानाच्या शौर्यावर नि राजानिष्ठेवर निःशंक मनाने विसंबून राम आपली मुद्रेची अंगठी त्याच्या हातांत देत आहे. जणू सीतेच्या ध्यासाने व्याकूळ झालेले स्वतःचै हृदयच तो हनुमानाच्या स्वाधीन करीत आहे. आणि हनुमानहि रामाचा आदर्श सेवक बनून विनम्रपणे त्याच्या या विश्वासाचा स्वीकार करीत आहे. मी तुझे चरण कालत्रयीं सोडणार नाहीं असें आश्वासनच जणू तो रामाला देत आहे.

सुग्रीवानें सेनेला स्पष्ट आदेश दिला की, “काय वाटेल तें झालें तरी चीतेचा शोघ लावल्याशीवाय परतायचं नाहीं. या कामीं त्रिमुखनं धुंडाळावीं लागलीं तरी हरकत नाहीं आणि एका महिन्याच्या अवधीत वृत्त घेऊन तुम्हीं परवलं पाहिजे.”

आपत्या राजाचा हा आदेश घेऊन, वाचळांतून सुंग्या बाहेर पडाव्यात तऱ्यी,
ती प्रचंड वानरसेना चारी दिशांना पांगली.

श्रुतबली आपल्या सैन्यानिशी उत्तरेकडे गोला, विनतनें आपला मोर्चा पूर्वेकडे वळविला, सुषेण निघाला पश्चिमेकडे, राहातां राहिली दक्षिण, ती दिशा घरली हनुमान, अंगद आणि सेनापति तार यांनी.

सीतेची मुक्तता करायला नि रावणाचा निःपात करायला सर्वजण कसे अघीर झाले होते ! या भोहिमेंत यशस्वी होऊन सर्वांआधीं आपण परतावर्व अशी इंषी प्रत्येक पथकाच्या मनांत मूळ धरून होती.

रामानें सुग्रीवाला सहजच विचारले, “जणू कांहीं स्वतःच्या डोळ्यांनी तूं सगळं जग पाहून आला आहेस असं वर्णन तूं आतां करीत होतास तें कसं काय ? केव्हां करून आलास तूं पृथक्कीपर्यटन ?”

सुग्रीव उत्तरला, “वाली माझ्या पाठीस हात धुवून कसा लागला होता हे
तुला माहीत आहेच. जिथे जावे तिथे तो माझा पाठलाग करीत येत असे. अशी
माझी ससेहोलपट चालू असतांनाच अनायासे मला पृथ्वीपर्यंत घडले. जगाचा
कानाकोपरा मी पाहूं शकले. याच वनवासांत असतांना मातंग ऋषींनी जिथे आश्रम
बांधला होता ती जागा मला सांपडली. या जागेच्या परिसरांत वालीने पाऊळ टाकलं
तर त्या ऋषींच्या शापामुळे तो भस्मसात् झाला असता. अर्थात्तच इथे तरी तो आपला
पाठपुरावा करणार नाही असे मला वाटलं नि मी इथेच राहिले. एरव्ही वाली माझा
निःपात केल्याशिवाय राहिला नसता.”

महिना सरतो न सरतो तोंच वानरसेना रिकाम्या हातांनीं परत आली. सीतेचा कांईच ठावठिकाणा तिला लागू शकला नव्हता. फक्त दक्षिणेकडे गेलेले वानरवीर अजून माघारी आले नव्हते. हनुमान ज्या अर्थी अद्यापि परत आलेला नाही त्या अर्थी सीता दक्षिणेकडे असली पाहिजे. तिचें हरण करणारा रावणहि तिला घेऊन दक्षिणेकडे गेला होता.

वानरसेनेन आपल्या परीने पराकाष्ठेचा प्रयत्न केलेला पाहून रामाळ समाधान
वाटले.

विंध्य पर्वतश्रेणीतील रानन् रान व गुहान् गुहा हनुमान आणि अंगद या दोघांनी पालयी घातली. नंतर ते एका मरुभूमीपाशी येऊन ठेपले. तेथें एक क्रळि तपश्चयेस बसला होता. त्याच्याच शापामुळे ता भूमीचै रखरखीत वाळवंट होऊन गेले होते. नजरेच्या टप्प्यांत एक झाड येत नव्हतें कीं एक छुडुप येत नव्हते! पशु-पश्याचे तर नांवच नको. येथून पुढे ते खाली दक्षिणेकडे वळले. तेथें त्यांची आणि एका राक्षसाची गांठ पडली. ती वानरलेना पाहून राक्षसाला वाटले, कीं आतां आपली चांगली चंगळ उडणार! हनुमान—अंगदांना वाटले, कीं रावण रावण म्हणतात तो हाच असला पाहिजे.

राक्षसाला पाहातांच· अंगद पुढे झाला आणि त्यानें एक जबरदस्त प्रहार त्यावर केला, त्यावरोवर तो राक्षस भडाभडा रक्त ओकला आणि आपला होऱ्साएवढा भला मोठा देह त्यानें धाडूदिशी धरणीवर टाकला. वानरांना वाटले चला रावणाचा निःपात झाला. मग सीतेच्या शोधासाठी त्यांनी पंचक्रोशीतलीं सुगळीं अरण्ये धुऱ्डाळून पाहिलीं. पण ती त्यांना कोठेच आढळली नाही. पुन्हा त्यांचा शोध सुरु झाला.

अधूनमधून ते थकतभागत, निराश होत व कपाळाला हात लावून बसत. अशा वेळी अंगद, गंधमादन किंवा असेच कोणीतरी त्याना धीर देत. मग पुढ्हा ते कामाला लागत. असे बरेच दिवस गेले. आपण सौतेचा शोध लावला नाहीं तर सुप्रीवाचा आपत्यावर कोप झाल्याशिवाय राहणार नाहीं, अशी भीति राहून राहून त्याना वाढत होती.

आतां ते अगदीं पार दक्षिणेकडे येऊन पौऱ्हले होते.

वाटेत त्यांना एक प्रस्तर वाळवंट लागले. तें पार करतां करतां त्यांचे प्राण काढावीस होऊन गेले. तहानमुकेने पुढे पाऊल टाकणे अवघड होऊन बसले. तेव्हाचीत वाटेत त्यांना एक गुहा लागली. त्या गुहेतून अनेकविध जारीची पांखरै पंख ठिफडवीत बाहेर पडत असलेली त्यांना दिसली. त्या गुहेतून येणारा वारा

श्रीतल नि सुगंधी होता. त्वा शुल्कांचरोबर हेलकावत येणारे कमलपुष्पांचे नाजूक प्राग त्या वानरांच्या देहांवर बिलगत हेते. ज्या अर्थी या गुहेतून पांखरें बाहेर येताहेत नि ज्या अर्थी हिच्यांतून येणारा वारा सुगंधी आहे, त्या अर्थी हिच्या आंतच, जबळपास कोठेतरी पाणी असलें पाहिजे, असा तर्क त्यांनी केला. प्रस्परांचे हात धरून एकापाठोपाठ एक असे ते मोळ्या सावघपणे त्वा गुहेतील कळोखांत शिरले. तद्वान लागल्यानें ते अगदीं व्याकुळ होऊन गेले होते. घशाला कोरड पडली होती, पण मनांत आशा होती. गुहेतून पुढे सरकतां सरकतां त्यांना एकदम उजेड दिसला आणि फळभारांनी लगडलेल्या वृक्षांच्या गर्द हिच्या राईतून स्फटिकासारख्या निर्मळ पाण्याचा झरा शुल्कुळ वाहात असलेला त्यांच्या दृष्टीस पडला. पुढे त्यांना एक नगरी लागली. तिच्या मार्गवर होत्या सुवर्णांच्या नि हिच्या-माणकांच्या फरवया ! स्वप्नासारख्या त्वा सुंदर राजप्रसादामुळे ती नगरी दृष्ट लागण्या-सारखी लावण्यवती दिसत होती. तेथून कांहीं अंतरावरच एक वृद्ध तपस्विनी मृगाजिनावर पझासनस्थ होऊन तप करीत बसलेली त्यांनी पाहिली. तिच्या देहाभौवर्तीं प्रसलेली ती देवी शळाळी पाहून वानरांचे ढोळे अक्षरशः दिपून गेले आणि कसल्यातरी अज्ञात भीतीनें ते चळचळां कांपू लागले.

हनुमान धरि करून पुढे शाला आणि त्या तपस्विनीला विनतमस्तक होऊन म्हणाला, “माई, तू कोण आहेस ? या रखरखीत वाळवंटातून चालतां चालतां आमच्या घशांना कोरड पडली नि पाण्याच्या आशेने आम्ही या गुहेत शिरलों, पण आंत येऊन पाहातो तो द्वी निर्जन सुवर्णनगरी आमच्या दृष्टीस पडली. इथली वृक्षराणी नि तुंहुंब भरलेले तलाव पाहून आमची मनं सुखावली. पण दुसऱ्याच श्वरीं मनांत विचार आला, आपण हे सारे पाहाव आहोत ते खरं आहे कीं भास आहे ? आमच्या तहानेलेल्या जिवाचा हे सारे गृगजळ तर दिसत नाही ? भाई, आम्हांला खरं काय ते सांगून आमच्या मनांतली ही नसती भीति तू काढून टाकशील काय ? ”

यावर ती तपस्विनी म्हणाली, “पण तुम्हांला या गुंफेची वाट तरी कुणी दाखवली ? हवी तेवढी फळफळावळ नि पाणी तुम्हांला इथे सिल्वं शक्केल. दानवांचा वास्तुशिल्पी मय याने ही नगरी उभारली आहे. शुक्राचार्यकळून त्याने ही विद्या मिळवली होती.

“या नगरीत मयाचं अनेक वर्ष वास्तव्य होतं. पुढे मय नि इंद्रदेव यांमध्ये कांहीं वितुष्ट निर्माण शाळं नि इंद्रदेवाने त्याचा वष केला. नंतर इंद्रदेवानें हा प्रसाद माली भैत्रिण हेमा हिला दिला. इथल्या सर्व इमारती नि उपवनं तिचीं आहेत. अलिकडेच कांहीं दिवसांसाठीं महणून ती स्वलोकी गेली आहे. पण तुम्ही इथं येण्याचं

काय कारण ? या रखरखीत प्रदेशांतून तुम्ही असे वणवण कां हिंडत आहात ? पहिल्या खाऊनपिऊन ध्या, ताजेतवाने व्हा नि मग आपण बोलू.”

खाणेपिणे आटोपल्यानंतर वानरसेनेच्या जिवांत जीव आला. नंतर हनुमान आपला तैर्थ्य येण्यांतला उद्देश तिला समजावून सांगितला.

“दद्यारथपुत्र राम यानें कांहीं कारणासाठीं आपल्या राज्याचा त्याग के
नि आपली पत्नी व भाऊ यांजसह वनवासांत आला. कालांतरानें प्र
राक्षसानें रामपत्नी सीतेचं हरण केलं, दोघांनीहि तिचा खूप शोध केला, वैष्ण
वानरांचा राजा सुग्रीव नि त्याची गांठ पडली नि त्याचा स्नेह जमल
सुग्रीवाच्याच आदेशावरून आम्ही सीतेच्या शोधार्थ निघालौं आहोत. एका विक्री
कालावधींत सीतेसंबंधीं कांहीं तरी माहिती मिळवून परतायला हवं आम्हांला,
गुहेतील काळोखांत आम्ही आमची वाट चुकलौं आहोत नि आमच्या रामां
घालून दिलेली कालमर्यादाहि संपुष्टांत आली आहे. यापुढे काय करावं हेच आम्हाल
कळेनासं झालं आहे. सुग्रीव शीशकोपी आहे. ठरलेल्या वेळेच्या आंत आम्ही परतल
नाहीं तर तो आमच्यावर संतापल्याशीवाय राहाणार नाहीं. आम्हां सर्वाना तो वष
स्तंभाची वाट दाखवायला मार्गेपुढे पाहायचा नाहीं”

त्या तपस्विनीचे नांव होते स्वयंप्रभा. हनुमानाचे सारे म्हणणे ऐकून घेऊन ती म्हणाली, “आतां या गुहेतून आपणहून तुम्हांला बाहेर पडतां येणार नाही, याचे मला वाईट वाटतं. या गुहेत शिरलेला कुणीहि जिवंत बाहेर जाऊं शकत नाही. पण तुम्ही ज्या कार्यासाठी निघाला आहांत ते लक्षांत घेता, माझ्या तपस्येच्या बळावर मी तुम्हांला इथून बाहेर काढू शकेन, असं वाटतं. मिटा तर डोळे !”

सर्वांनी डोळे मिठून घेतले. क्षणभरानें ते उघडून पाहातात तो काय ! सर्वं वानरसेना एका समृद्धकिनाऱ्यावर उभी होती !

बाहेर वसंत ऋतु फुललेला पाहून अंगदाच्या पोटांत भीतीचा गोळा उमा राहिला. “ सुग्रीवानें दिलेला कालावधि संपून गेला आहे. असेच हात हालवीत आतां आपण परत गेलो तर तो मला सुल्ली दिल्याशिवाय राहत नाही. माझ्या वाईटावर नाहीं तरी तो आहेच. मला त्यानें युवराजपद दिलं तें माझ्यावरील प्रेमासुर्कं नव्हे, तर रामाकडून त्यासुंबंधी दडपण आलं म्हणून. किंकिंधेला परत जाऊन त्याच्या तावर्डीत सांपडण्यापेक्षां इथेच अन्नाविना तडफडून आपण सर्वांनी मेलेलं काय वाईट ! ” पुष्कळांना अंगदाची ही सूचना पसंत पडली.

पण सेनापति ताराला कांहीं हैं मान्य झालें नाहीं. तो म्हणाला, “आपण कशासाठीं प्राणत्याग करायचा? त्यापेक्षां आपण पुन्हा स्वयंप्रभेच्या गुंफेत जाऊन नितिर्थेच सुखानें काळक्रमणा करू. तिर्थे तर संगळीच समृद्धि आहे. सुग्रीव किंवा दुसरं कुणीही तिथवर येऊं शकणार नाहीं.”

हनुमानाच्या मनांत वेगळेच विचार होते.

“हे बोलणं आपल्यासारख्यांना शोभत नाही. आपलीं वायकामुळं तिथें दिलिंजिधेला टाकून आलां आहांत त्याचा विसर पडला की काय तुम्हांला ? आणि असं असूनहि सुखानें कालक्रमणो करण्याच्या गोष्टी तुम्ही कराव्यात ही मोठ्या दुखाची गोष्ट आहे. सुग्रीव चांगला राजा आहे. त्याला भ्यायचं कांहीं कारण आहे, असं मला तरी वाटत नाहीं आणि त्यानें आपल्याला शोसन करायचं घुवलंच तर ही गुहा कशी काय आपल्याला वांचवूं शकणार आहे ? लक्ष्मणाचा कंताप लक्षांत आहे ना ? पाहातां पाहातां खा गुहेचे तो तुकडे तुकडे करून टाकील नि त्याचबरोबर आपलेहि ! ताराच्या म्हणण्यांत कांहीं स्वारस्य आहे, असं मला वाटत नाहीं. जें जें कांहीं घडलं तें सगळं आपण सुग्रीवाला जाऊन सांगू नि त्याची क्षमा मारू. एवढा एकच मार्ग मला दिसत आहे.”

यावर अंगद म्हणाला, “मला हनुमानाचं म्हणणं पटत नाहीं. सुग्रीवाच्या मनांत माझ्याविषयीं काढीइतकंहि प्रेम किंवा अनुकंपा नाहीं. तो माझा कांटा काढल्याशिवाय राहणार नाहीं. तो किती निर्दय आहे, हैं तुम्हांला ठाऊक आहे, माझ्या पित्याचा वध त्यानें कसा करविला, हैं तुम्हीं पाहिलंच आहांत. मी जिवंत असणं हैं त्याच्या दृष्टीनें घोक्याचं आहे. कांहीं तरी कारण काढून आज ना उद्यां तो माझा घात करणारच आहे. मी त्याच्या मार्गीतली एक घोड आहे. माझ्यामुळे आपल्या संततीला राजपद मेळूं शकणार नाहीं, हैं तो जाणून आहे. दिलेला शब्द मोडणं हा तर त्याच्या हातचा मळ आहे. सीतेचा शोघ करण्याच्या कासीं मी तुला सहकार्य देईन असं त्यानेच रामाला वचन दिले होते ना ? लक्ष्मणाची भीति त्याच्या मनांत नवती तर सीतेच्या शोघासाठीं सुग्रीव बाहेर पडला असता काय ? भीतीच्या पोटी मासी माता सुग्रीवाच्या छत्राखाली गेली ती जिवंत राहिली आहे ती केवळ माझ्यासाठीं. माझ्या मृत्यूची वातां कानीं पडतांच तिचेहि प्राण तिला सोडून गेल्याशिवाय राहणार नाहींत. दैवाचे फासे किंती विचित्र पडले आहेत ! काय करावं नि काय करूं नये हैंच मला सुचेनासं झालं आहे.”

मग दर्भाचं आसन करून तो पूर्वाभिमुख बसला आणि देवांना व पितरांना घंटन करून आत्मसमर्पणास सिद्ध झाला.

युवराज अंगदाला अशा प्रकारे प्रायोपवेशनासाठी आसनस्थ झालेला पाहून सर्व वानरांना भडभळून आले आणि त्याच्यासारखेच आपणहि अन्नपाण्याविना तडफडत मरून जावै असा निर्धार करून त्यांनीहि पूर्वांभिमुख बैठक मारली.

जवळच्याच एका टेकाडावर पंखविहीन होऊन पडलेल्या गिधाडांच्या रजाला संपातीला ही अन्नसत्याग्रह करणारी वानरसेना दिसली. ‘हे वानर आतां पटापट

मरतील नि मग आपली चांगलीच चंगळ उडेल,' या कल्पनेनें तो सुखावला. गेल किंत्येक दिवसांत अन्नाचा कण त्याच्या नजरेस पडला नव्हता.

इकडे आत्मनाशासाठी सिद्ध झालेली ती वानरसेना मागच्या आठवणी काढू बोलत बसली होती. “कैकेयीमुळे दशरथ राजा मृत्युमुखीं पडला. दशरथामुळे रामाला बनवास घडला. रावणानें सीताहरण केल. सीतेची मुक्तता करतां करत वीर जटायु धारातीर्थीं पडला. त्यानें थोडी आणखी छुंज दिली असती त तेवढ्यांत राम-लक्ष्मण तिथें येऊन पोचले असते नि सीतेची मुक्तता झाली असती त दैवयोगानेंच ह्या साऱ्या घटना घडल्या नि दैवयोगानेंच आज आपणाहि इथे अन्नप्रवर्ज्य करून बसलों आहोत, दैवाची लीला किती विच्चित्र असते !”

वानरांचे हे उद्गार संपातीच्या कानांवर पडले. आपला भाऊ जटायु पात्र उल्लेख त्यांच्या संभाषणांत येतांच तो दचकून उठला. जटायूचा मृत्यु झाल्याचे त्या ऐकलें तेव्हां सारा वृच्छांत ऐकण्यासाठी तो उत्सुक झाला.

संपाति आतां वृद्ध शाळा होता. तो आणि जटायु हीं हिरण्यगर्भ अरुणाचे
युत्ररत्ने. भगवान् विष्णुचे वाहन गरुड आणि अरुण हे भाऊभाऊ. ते तारुण्यावस्थेत
असतांना, आभाळाचा तळ कोण गाठतो याबद्दल संपाति व जटायु यांची शर्यत
लागत असे. असेच एकदां उड्हाण करीत करीत ते सूर्याजवळ येऊन पोंचले तेव्हा
जटायु अगदीं भस्मसात् होण्याच्या बेतांत आला होता. पण संपातीने आपले पंख
जटायुवर पसरले आणि सूर्याच्या ज्वालांपासून त्याचे रक्षण केले. हे करीत असतांना
संपातीचे पंख मात्र जळून गेले. त्याला धड उडतांहि येईना. तसाच पडत धडपडते
तो एका टेकडीवर येऊन कोसळला. त्याला तेथून धड हालतांहि येईना. कित्येक
दिवस तसाच निपचित पळून होता.

वानरांचे उद्गार ऐकताच तो आक्रोश करूं लागला.

“खरंच का हो माझा जटायु दिवंगत आला । दशरथपुत्र राम बनवासांत कशासाठी आला होता ? त्याच्या पत्नीचिं अपहरण रावणानें करायचं काय कारण ? जटायुनें रावणाचा वध केला की नाहीं ? सांगा, सांगा, हे वानरांनो, मला जै घडलं तें तें सांगा.”

वानरांनी केला होता मरणाचा निर्धार आणि त्यांच्या प्रेतावर यथेच्छ ताव मारण्याचा केला होता संपातीने निर्धार. पण आतां तर कांहीं वेगळेच घडत होते. वानरांनी टेकडीवर जाऊन संपातीला अलगद खाली आणले. संपातीने आपली कर्मकहाणी त्यांना एकविली. अंगदानें किंचिकधैत शडलेले सर्व वृत्त त्याला निवेदन केले आणि रामाला कोणत्या प्रकारे साह्य करतां येईल, याबद्दल त्यांचा विचार ठरला.

सत्पुरुष संतोबा पवार

नवन्यास ताळ्यावर आणले

रांजणगांव येथें संतोबा पवार या नांवाचा एक महान् वैष्णव भक्त होऊन गेला.

हा संतोबा घरचा सुखी होता. त्याच्या घरी घोडे, हत्ती, रथ असून राजदरबारी त्याची मोठी मान्यता होती. त्याच्या हाताखालीं रजानें कांही सेनाही ठेवली होती.

या संतोबानें तुकारामबोवांचे एक कीर्तन ऐकतांच त्याला वैराग्य ग्रास शाळे. त्यानें पदरच्या शिंदीचा त्याग करून आपली सर्व संपत्ति ब्राह्मणांना वाढून टाकली. आपण स्वतः चार हात फाटके वस्त्र परिधान करून तो मुळामुठा व भीमा यांच्या संगमानजीकच्या बेटावर जाऊन नामस्मरण करीत बसला. एखाद्या जुनाट सुपांनं कात टाकली असतां तो जसा तेजःपुंज दिसतो तसा प्रपंचत्यागामुळे संतोबा शोभूं लागला.

आपला पुत्र विदेही बनला यामुळे संतोबाच्या आईस फार वाईट वाटले. त्याचें मन भोढून त्याला पुन्हां प्रपंचांत आणावें या हेतूने त्याची आई त्याच्या बायकोला ब्रोवर घेऊन बेटावर गेली.

यावेळी संतोबा बेटावरच्या एका शिवालयांत डोळे मिठून नामस्मरण करीत होता. बायको येतांच संतापानें त्यानें डोळे उघडले आणि बायकोला तेथून निघून जाण्यासु सांगितले. त्याच्या प्रतिकारासु न जुमानता त्याची बायको म्हणाली, “समुद्रानें जलाचरांचा त्याग केला तर त्यांनी जायचे तरी कोठे? सुवर्णाच्या अंगची कांती दूर करण्याचा प्रयत्न करणे व्यर्थ होय त्याप्रमाणे पतिव्रतेला भत्यापासून लांब ठेवण्याची इच्छा फुकट आहे.”

बायकोचा मुद्दा ऐकून संतोबानें आपल्या औदासीन्याची व बायकोच्या अंगावरील वस्त्रपात्र आणि दागदागिने यांची तुलना आरंभिली आणि त्यानें तिला असै सांगितलें की “तू माझी बायको आहेस असै समजण्याची मला शरम वाटते. तुझा जर माझ्याच ठिकाणी भाव जडला असेल तर तुं वस्त्रे व अलंकार यांचा त्याग कर, माझ्यासारखी विरक्त हो आणि येचे रहा.”

नवन्याची इच्छा जाणून त्या सुशिलेने वस्त्र-भूषणाचा त्याग केला. संताजीनें घोवर फाढून त्याचा अर्धभाग परिधान केला; आणि नवन्याप्रमाणेच उदास बनून तीही नामजप करू लागली.

दुपारच्या वेळी दोघांनाही भूक लागली. संताजीनें आपल्या बायकोस सगळी भाकरी न घेण्याची सूचना देऊन पारगांवामध्ये मिळा मागण्यास पाठविले.

त्याच पारगांवांत संताजीची बहीण राहात असे. लाजलजे चा त्याग करून संताजीची बायको हिंडतां हिंडतां आपल्या नणंदेच्या दारांत जाऊन “हरिविडल” असें ओरडली.

संताजीची बहिण घरांतून बाहेर आली. आपल्या भावजयीची कंगाल दशा पाहून ती तिच्या गळ्यांत मिठी घालून रँडूं लागली. भावजयीने तिला आपला समग्र वृत्तांत विदित केला आणि कांहीं मिक्षा मागितली. नणंदेने दुःख प्रदर्शित करून तिच्या झोळींत दोन रोट्या, थोडे तूप व थोडा गूळ असें जिन्नस टाकले. नवन्याची सूचना ध्यानांत आणुन ती त्या सबंध रोट्या नाकासूं लागली. पण तिच्या नणंदेने तिला आग्रह करून व आपली शपथ घालून त्या रोट्यांचा स्वीकार करणे भाग पाडिले.

त्या पतिव्रतेने बेटावर परत जाऊन मिक्षेची झोळी आपल्या पतीपुढे ठेविली. रोट्या सबंध आहेत असें पाहून संतोचाने बायकोच्या सुखाकडे पाहिले, तिने लागलीच त्यास आपल्या नणंदेचा मजकूर सांगितला. तिच्या म्हणण्याकडे फारसे लक्ष न देतां संतोचाने त्या रोट्या ज्याच्या त्यास परत करण्याकरितां तिला परगांवास परत पाठविले.

नणंदेला सर्व वृत्तांत कळवून व तिच्या रोट्या तिला परत देऊन ती पतिव्रता परत येतां येतां भिवरेजवळ येऊन पोंचली. भिवरेच्या उगमस्थानी विशेष पर्जन्य पडल्यामुळे भिवरा दोन्ही थडी तुडुंब भरून चालली होती. आतां आपण पैलतीरास कसै जावें या विचाराने ती फार गोंधळली. आपला येथेच खोलंबा झाला असतां आपली पतिसेवा अंतरेल म्हणून ती विष्णुलाचा घावा करूं लागली. तिची पतिभक्ति पाहून पांडुरंग तारव्याच्यै रूप घारण करून तेथें प्रास झाले. तिच्याशीं कांहीं सलगीचे भाषण करून त्या तारव्याने तिला आपल्या खांद्यावर घेऊन पलीकडल्या तीरावर नेऊन संतोचाकडे पोंचविले.

अताराचें दर्शन होतांच तिने त्याला आपला सर्व मजकूर विदित केला. तारव्याच्या वेषाने पांडुरंगानेच आपल्या पत्नीस दर्शन दिले असें ओळखून संतोचा सिन्न झाला. आपण स्वतःस पांडुरंग दर्शन देईपर्यंत अन्नग्रहण करावयाचे नाहीं अशा निर्धाराने संतोचा दांताला दांत लावून बसला.

दुसऱ्या दिवशीं पारगांवांतील एका वाण्यास दृष्टांत झाल्याकारणाने तो संतोचा- कडे येऊन त्याला आपल्या घरी जेवावयास चलण्यावदल फार आग्रह करूं लागला. आपल्या पत्नीस तारव्याच्या रूपाने च त्या वाण्यास स्वभांमध्ये ज्या विष्णुलाने भेट दिलीं त्याने आपणास दर्शन दिल्यावांचून आपण अन्नाला स्पर्शाही करणार नाहीं असा निर्धार कळवून त्याने त्या वाण्यास परत लाविले. कलियुगामध्ये जीवांचा प्राण अन्नमय असूनही आपल्या दर्शनाकरितां संतोचा अन्नद्वेशी बनला आहे असा भाव ओळखतांच पांडुरंगांनी त्याला प्रत्यक्ष दर्शन दिले.

रंजणगांवांत संतोवा नित्य भिक्षेला जात असे. तेथे एक ब्राह्मण कांहीं तरी
तपत काढून आपल्या बायकोशीं भांडत असे. बायकोने कांहीं उत्तर दिलें कीं, तो
ला संतोवाप्रमाणे विरागी होण्याचे भय धालीत असे. त्या भयासु चमकून ती भोळी
तं उगीच बसत असे.

एके दिवर्णी त्या ब्राह्मणाच्चा घरी संतोबा भिक्षेकरितां आला. या वेळी त्याची खो एकटीच घरांत होती. तिने संतोबास आपल्या नवन्याचा सर्व इतिहास निवेदन कून त्याला ताळ्यावर आणण्याचा उपाय विचारिला. संतोबाने तिला सांगितले, “तुझा नवरा तुझ्याशीं भांडण काढून तुला वैरान्य घेण्याची घमकी घालूं लागला, तुं त्याला ताबडतोब संसारत्यागाची परवानगी देऊन निर्भयपणा दाखीव आणि त्याकडे घेण्यासु सांग. कांदीं भंशीपदेश करून मी त्याला ताळ्यावर आणीन.”

इतके सांगून संतोबा निघून गेला. क्षणाभरानें त्या बाईचा भ्रतार घरी आला. शमप्रमाणे त्यानें भांडण काढतांच त्याच्या बायकोने त्यास बेजबाब उत्तर करून खागी होण्यास सांगितले. तिच्या उद्दटपणामुळे काहून तो एक धोतर तांब्या घेऊन खाबाहेर पडला आणि संतोबाकडे गेला. आपण विरक्त क्षालों असून आपल्याला शमार्थ साधावयाचा आहे म्हणून त्यानें संतोबाचें पाय घरिले. संतोबानें त्यास आपल्याजवळ राहून वेतले. त्याची धोतरे, तांब्या आपणाजवळ ठेवून घेऊन संतोबानें त्याच्या हातांत भोपळा देऊन त्यास पाणी आणण्याकरिता नदीवर पाठविले. तो परत शर्पव्यंत संतोबानें त्याची धोत्रे, फाहून टाकली आणि तांब्या डोहांत टाकून दिला. ब्राह्मण घरी येतांच संतोबानें त्याला लेंगोटी नेसविली. ब्राह्मणाला भूक लागली तेव्हांसंतोबानें त्यास लिंबाचा पाला व दुसरी कहूं कळें खावयास दिली. संतोबा स्वतः लिंब खात बसला. पण त्या ब्राह्मणास लिंब खाववेना. आपण घरीं असतांना कशी तरी ओली कोरडी भाकरी तरी खात होतो याची त्याला आठवण होऊन तो रहूं लागला. पांघरावयास कांदीं नसुल्यानें तो गारटून गेला. अब नाहीं, वस्त्र नाहीं अशी स्थिती होतांच त्या ब्राह्मणास वैराग्याचा वीट आला. पुन्हा घरीं परत जावें तर बायकोहि स्वीकार करणार नाहीं. गांवांत लोकांजवळ याचना करावी तर लोकही तिरस्कार करतील. अशा पेंचानें तो व्यापला असतां संतोबा त्याला म्हणाला, “वैरान्य घेणे फुकटन्ही नाहीं. तूं बायकोला नेहमी वैराग्याची गीति घालून छळीत होतास. आतां बायकोला ने छळण्याची शपथ वाहशील तर मी तुला तुझ्या घरीं गुसपपेणानें नेऊन पोंचावितों व तुझ्या बायकोस दुसा स्वीकार करण्याबद्दल उपदेश करितो.”

त्या ब्राह्मणानें संतोषाचे महणणे मान्य केले, संतोषानें त्याच्या वायकोस ही सर्व इकीगित व्याधीं विदित करून नवन्याचा स्वीकार करण्याविषयी बोध केला. ब्राह्मण घरी जातांच त्याच्या वायकोस आनंद वाटला, तेथून पुढे त्यानें वैराग्याचे नांवही काढिले नाही.

आषाढमासीं संतोबा पंढरीची वारी करी. एका यात्रेच्या प्रसंगी संतोबा पंढरीस निघाला असतां नरसिंहपुरास येऊन पोंचला. त्या ठिकाणी नदीला महापूर आला असल्याकारणानें दोन हजार यात्रेकरी तेथेच थबकून राहिले होते. तो दिवस दशमीचा असल्यानें एकादशीला दर्शन होत नाहीसें वाहून यात्रेकरी चिंताक्रांत झाले.

संतोबाही मोठ्या विचारांत पडला. पण तो दृढनिश्चयी असल्याकारणानें तो इतराप्रमाणे निराश व नाइलाज होऊन स्वस्थ बसला नाही. देहाची आवड धरणाराला परमेश्वर प्रसन्न होत नाही. असें जाणून त्यानें देहाची आस्था सोडिली, तारिता, मारिता पांडुरंगच आहे, असा विश्वास धरून तो वैष्णववीर उदकात प्रवेश करूनच चालू लागला. त्या विष्णुभक्ताच्या चरणाचा जळास स्पर्श होतांच तें गुडध्याइतकें झाले, हातामध्ये वीणा घेऊन तोडानें भजन करीत संतोबा भर महापुरांतुन चालत जात आहेसे पाहून बाकीच्या यात्रेकरूंस आश्र्य वाटले. संतोबानें आपल्याबरोबर आपणासही पैलतीरास न्यावें महणून ते त्याची विनवणी करू लागले.

त्यांचा हेतु जाणून संतोबा पाण्यांत उभे राहून बोलला “लहानथोर सर्व मनुष्यानो? तीरावरील सर्वं चतुष्पादानो; तुम्ही बेलाशक माझ्या मार्गे या तुम्ही निर्भय असा. पांडुरंग तुम्हांस तारून नेईल.”

संतोबाच्या भाषणावर विश्वास ठेवून सर्वं यात्रेकरू आपापले सामान पाठीवर घेऊन व कोणी कोणी आपापली घोडीं आवळून सर्वजण पाण्यामध्ये शिरले. संतोबा सारखा महात्मा आपल्या सामर्थ्यानें पाण्यांतुन सुरक्षेत चालला पण इतर यात्रेकरूंना तसें सामर्थ्य नसल्यानें तें सर्वं बुढतील आणि त्यासुलें संतोबासारख्या भगवद्गत्ताच्या वचनाची किंमत राहणार नाही, एवढ्या करिता पांडुरंगाने कासवाचें रूप धारण केले. नदींचें पात्र जितके रुद होतें तेवढा आकार धारण करून परमेश्वराने यात्रेकरूंना आघार दिला. यात्रेकरूंनी पाण्यांत पाय ठेवतांच त्यांना घोट्याइतके पाणी लागले. सर्वजण त्या कासवाच्या पाठीवरून खुशाल चालत जाऊन पंढरपुरास पोंचले. परमात्म्यानें कासवाचें रूप धरून भक्तजनांना आश्रय दिला. ही गोष्ट संतोबावांचून कोणासही कळली नाही. पंढरीस पोंचल्यावर सर्वत्रांनी विठोबाचे दर्शन घेतले. संतोबाने हात जोडून विठलाची स्तुति केली आणि विठलाने कासवाच्या वेषानें आपल्या पाठीवरून जडजीवांना तारून नेले याबदल देवाचा गौरव करून पांडुरंगाजवळ ईशचरणाचा आश्रय मागितला. संतोबा आपला प्रेमळ भक्त आहे हे जाणून पांडुरंगांनी त्याला आपल्याजवळ अस्त्र्य ठेवून घेतले.

ग्राम्यांची टीका

तुमचा मी भार वाहीन सर्वथा

श्री. पी. एस. जटार रक्की हाऊस, वेसावा हे लिहितात कीं—

आईला मुलीच्या लग्नाची सर्वदा काळजी असते. लोकाचैं घन लोकाच्या घरी पौऱ्यातें शाळें म्हणजे शाळे, आणि त्याप्रमाणे ती मुलीच्या बापाला सारखें टुमणे लावते, तशीच माझी परिस्थिती झाली. आजकाळ मध्यम वर्गाची परिस्थिती मुलीच्या लग्नाबदल फार केवीलवाणी झालेली आहे. एकतर मुलींना सुक्षिशित करून तांना स्वतःच्या पायावर उभे करावें लागते. दुसरे म्हणजे रीत म्हणून त्यांना दागदागिने पण द्यावे लागतात. देण्याखेण्याचे व्यवहार शाळ्यावर हॉल, ब्यॉन्ड, कारण आतां चौघडा म्हणजे जुनी विहकटोरीया गाढी झाली आहे, त्याला कोण विचारणार? आतां वधूवरांची पसंती हे कर्म सुवर्तीत कठीण. अशोककुमारांना मीनादेवी पाहिजे आणि वैजयतीमालेला पाहिजे नवलकुमार. तो आणावयाचा कुठून? वेवढे जमले तर पुढे पत्रिका पावित्रा ठोकून उभी! कांही चांगली माणसे पत्रिकेचे पहिल्यांदाच उरकून घेतात.

घरोघरी मातीच्या चुली; त्याप्रमाणेच माझ्याहि घरी वरसंशोधन जोरांत चालू झाले. आजकाळ सर्व गोष्टीच्या किंमती भरमसाठ बाढलेल्या, त्याचप्रमाणे नवच्या-मुलाच्या सासन्याकडून ऐवज उपटण्याच्या आकांक्षाहि मोठ्या. आजकाळ देण्याखेण्याचा प्रश्न फार काटेकोरपणे घासला जातो; कारण नवरामुलांना पाहिजे तितका थांबावयासु तयार असतो.

एक झुनी म्हण आहे की, मुलीचैं लग्न जमवावयास निदान दोन तरी पादव्राणांचे जोडे साफ किजवावे लागतात. त्याचप्रमाणे मलाहि अनुभव येत होते. माझें मात्र स्वतःचैं लग्न माझ्या विसाव्या वर्षी दोन दिवसांत जमले होते. देण्याखेण्याचा प्रश्न निघाल्यावर माझ्या वडिलांनी माझ्या सासन्यांसु सांगितले होते,

“तुमचा आशीर्वाद फक्त नवन्यामुलास द्या” तो काळ तसा होता आणि आज काय आहे तें लिहीत नाहीं, पण पेपरमध्ये आपण वाचतच असाल.

X

X

X

घरीं आल्यावर आमच्या सौ. “काय हो ! अमक्याला भेटलांत का ? तो काय म्हणाला ?” असें सतत चालल्यावर एके दिवशी मी मुलीच्या आईला वैतागूऱ म्हणालो, “हे बघ, तुला काय पाहिजे नको तें तुं ह्या साईबाबांच्या फोटोला सांग, तं सर्व व्यवस्थेशीर करतील. आणि मी पण तुला बाबांची शपथ घेऊन सांगतों की, मी प्रयत्न करतो.” आम्ही दोघांनी बाबांच्या समार्धीला चादर घालूऱ म्हणून नवस केला. आमची कोणतीच तथारी नव्हती. पण भक्तवत्सल बाबा इतके दयाळु की, सर्व गोष्ठी कोणीतरी पुरवतोच ह्याप्रमाणे घडत गेल्या, आणि विशेष म्हणजे कोणत्याहि गोष्ठीत अडचण म्हणून उभी राहिली नाही. नवरा मुलगा चांगला मिळाला, लग्न थाटामाटांत झाले. रुसवा फुगवा नाही. अटीतटी नाहीत. हे पाहून सर्वजण म्हणूऱ लागले, “वा ! हे तर बाबावरच्च लग्न” त्यात अडचण कशी येणार ? आम्ही म्हातरे म्हातारी एकमेकांच्या तोंडाकडे बघून भिंतीवरील श्रीसाईबाबांच्या फोटोकडे नजर टाकत होतों !

X

X

X

भक्तवत्सल बाबा

शेगडी घगधगत होती. समुद्राचा खारा वारा घोऱावत होता. बाबांना धूप दाखवावा म्हणून श्री सिद्धारूढ महाराजांची पोथी खाली ठेवली व एका कागदाची घडी करून शेगडीची घडी पकडली व शेगडी उचलून आंत आणावयाची होती. पण शेगडीच्या ज्वाळा वाढ्यानें आणखी भडकल्या व कडीला घरलेला कागदही पेटला व ज्वाळा इतक्या भडकल्या की, माझा हात पोळला व शेगडी हातांतून खाली कोसळली. पेटलेले कोळसे सर्वत्र पसरले. हात पोळल्यामुळे मोळ्यानें ओरडलों—“साईबाबा वाचवा” आणीने हात भाजल्यामुळे सहजगत्या दुसरा हात त्या हातावर चोळला गेला. त्यामुळे वेदना अधिक तीव्र झाल्या. दुःखामुळे सहज तोंडांतून शब्द गेले “बाबा काय केलेत हे !” माझा हलगर्जीपणा व बाबांना दोष ! मी नेहमीप्रमाणे पकड घेऊन शेगडी उचलली असती तर असा प्रकार कां झाला असता !

बाबांचे भक्तावर एवढे प्रेम कीं त्यांनी सरळ सांगितले आहे, “कोपावे तरी मजवरी कोपावे” आणि काय आश्र्य ! क्षणांत हाताची आग थांबली, फोड नाहीत कांहीं नाहीं. जसें कांहीं झालेच नाहीं. आतां आग होईल हाताची मग होईल म्हणून वाटत होतें; पण कांहींच झालें नाहीं. बाबांच्यापुढे अग्रीची सज्जा काय चालणार ?

X

X

X

गावंची कृपादृष्टि

श्री. टी. एस. एस. कोनार, लिपिक, भूविकास अधिकोष मर्यादित भंडारा,
आपला अनुभव पुढीलप्रमाणे कळवितात.

माझा हा अनुभव जवळ जवळ ६-७ वर्षांपूर्वीचा आहे. त्या वेळी मी माझ्या स्मृतीनी, “गोंदिया” येणे होतो. माझे जिवलग मित्र श्री. रमेश औरंगाबादकर निंद वडील कॅन्सरच्या आजारपणास्तव इंदोरला गेले होते. त्यांचे सोबत देखरेखी-त्रितां त्यांची पत्नी व माझे मित्र होतेच, परंतु त्यांना माझीसुद्धा गरज होती. सबव्यांनी इंदूरला येण्याबाबत मला पत्र पाठविले. त्या पत्रानुसार मी लगेच इंदूरला होऊचलो. इतका लांब प्रवास एकटा करण्याची ही माझी पहिलीच वेळ होती. दोर स्टेशनावर उतरलो त्यावेळी माझेजवळ फक्त ५०३ रु. एवढीच रक्कम होती. प्रांत दिलेल्या पत्रानुसार मी त्या धर्मशाळेत पोहचलो. विचारपूस केली असतां लोक ती धर्मशाळा सोइन दुसऱ्या धर्मशाळेत गेल्याचे कळले. कारण पांच दिवसांचे र एका धर्मशाळेत राहतां येत नव्हते.

यापूर्वी मी इंदूर शहर पाहिले नव्हते, जवळ जी रक्कम होती ती गोंदियास परत केरण्यास पुरेशी नव्हती, मी फार बावरलो, मनाला फार काळजी लागली होती, जर या लोकांची भेट शाळी नाही तर कसे होईल ? मी परत गोंदियास कसा जाईन, ण नाइलाज होता, शेवटी घेय करून एक टांगा ठरविला व त्या टांगेवाल्यास सांगि-लिं की, इंदूर शहरात जेवढ्या घर्मशाळा अहेत त्या सर्व तुं मला दाखव, शेवटी ३ रु. प्रंगा ठरला, मनाला फार रुखरुख लागली होती, टांगा चालत होता व डोक्यात निरानिराळे विचार सारखे चालू होते, थोड्याच वेळांत टांगा एका घर्मशाळेजवळ गोहेचला, ती घर्मशाळा तीन—चार मजल्याची होती, घर्मशाळेजवळ पोहेचतांच मी उद्गुर साझेबाबांच्या चरणांशी प्रार्थना केली की, ‘बाबा’ त्या लोकांपैकी कोणीतरी पला दिसू दे, इतके मनांत बोलून वर मान केली, तोच त्यांची पत्नी कपडे वाळत गालण्याकरितां बाहेर आली, त्यांना पाहून मला फार आनंद झाला, मी टांग्यावरूनच जोराने हांक मारली, टांगेवाल्यास ठरलेल्या दरापेक्षां १ रु. जास्त देऊन परत गाठविले, तिसून्या मजल्यावर जाऊन त्यांची भेट घेतली, त्याच दिवशी ते गोंदियास सरत जाण्याच्या तयारीत होते, मी गेल्यासुलै त्या दिवशी जाणे त्यांनी स्थगित केले व नंतर दुसून्या दिवशी आम्ही परत गोंदियास परत फिरलो.

अदी क्रपटुष्टी, श्रीसाईबाबा आपल्या भक्तांवर ठेवतात.

अनुभवाविण गुरुत्व नाही

*****

— राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज

सद्गुरु ज्ञानस्वरूप आहे असे घरूनच सद्गुरुची महती ठिकठिकाणीं गायित्री जाते. ज्ञानामध्यें जरी प्रकार असले तरी त्या ज्ञानाचे अंतिम लक्ष आत्मज्ञान स्वरूपज्ञान, अंतरज्ञान, सम्यकज्ञान असेच योजिले गेले आहे. हे जरी खरे असले काम भक्तगण ज्ञानाद्वारे गुरुकडे जाण्यापेक्षा गुरुकडे प्रथम जातात व अन्य प्रकाराने श्रद्धावाढवतात. जसे चमत्कार, कोठे बुक्का काढणे, पेठे काढणे, मुद्दा काढणे, मुद्दा काढणे वगैरे प्रकार पाहून अथवा मनांतील एखादी गोष्ट ओळखल्यामुळे वा एखाद शब्द खरा झाल्यामुळे वा कुणाला नोकरी दिल्यामुळे माणसे मोहित होतात; व खन्द सदाचाराला, नीतीला, उपासनेला, हंद्रिय संयमाला, आत्मज्ञानाला दूर ठेवून हा गुरु सांगेल तेच सर्व कांही आहे, असे गृहित घरून गुरुचे जे खरे मार्गदर्शन असते विसरतात व त्याने समाजात अत्यंत स्वार्ह निर्माण होते आणि मग खरे संत कोण गुरु कोण हा प्रश्न निर्माण होतो.

माझ्या मते गुरुला ज्ञानानेच ओळखले जावे व तेहि परोक्षज्ञानापेक्षां अपरोक्ष ज्ञानाच्या अनुभवाने ओळखले जाणे जरूर आहे. आजकाळ निव्वळ चार पोथ्या वाचून वा २-५ अमंगांचे पाठांतर करून इकडचे तिकडचे प्रवचन ऐकून कांही माणसे गुरुपणाचे सौंग आणतात. हे सर्व होऊन्ये असे माझे म्हणणे नाही, पण जसा अघोरी डॉक्टर नुसते सर्टिफिकेट मिळवून हजारो रीम्यांच्या प्राणाशी खेळ खेळते लागा हा निव्वळ सौंग घेऊन साधू झालेला माणूस केवळ चमत्कारांच्या भरोशावर हजारो श्रद्धावंतांना धर्मपासून, नीतीपासून, राष्ट्रकर्तव्यापासून पतनाकडे घेऊन जातो. तांना माणुसकीपासून वंचित करून आपलेच हित साधतो. या प्रवृत्तीला आळा बसमे अत्यंत जरूर आहे. माझ्या मते ज्ञानाची उत्तम मीमांसा करणारे व आचरणशील साधन साधणारे व राष्ट्रधर्म, माणुसकी शिकविणारे गुरु असतील त्यांनाच गुरुपणाचा मान देणे, आदर देणे जरूर आहे.

असे कांहींतरी होईल तेव्हांच संस्कृतीची परंपरा राखता येईल नाही तर आतां ही साधूंची व गुरुंची बजबजपुरी फार त्रासदायक झाली आहे. माझ्या बोलण्याचा कोणी गैरअर्थ करू नये की मी-पंथांच्या, साधूंच्या विरोधांत आहे! पण ज्यांना धर्माची, देशाची सांगड घालतां येत नाहीं, त्यांनी हा धंदा करून कसा लाभ होणार मला कळत नाहीं. म्हणून एवढ्यासाठीच मी म्हणालो की ज्ञानाने, सदाचाराने, निव्यसनाने, व जन-कल्याणाच्या भावनेनेच गुरु ओळखला जावा. नाहीं तर जो

नेटेल ता मार्गचा अवलंब करून लोकांना सुरल घालील तोच गुरु अशी व्याख्या
जाऊ लागेल !

मनोरंजनालादि माझा विरोध नाही. पण असे मनोरंजन नको की ज्याने समाजाची व शानमार्गाची धारणाच नष्ट होईल शुरूची! परंपरा केवळ जातीवर आधारलेली असाची अथवा क्याकर आधारलेली असाची असे मी मानत नाही. मुख्य कमनिच अधिकारी बनतो या मताचा मी आहे. संत व साधु हा जातींनी वा जातींनी निर्माण होत नाही; तो आपल्या अनुभवाने, त्यागाने, शानाने, आचारशीलतेने जल असतो. अनेक महापुरुष अनुभवाने हे सिद्ध शालेले आहे. अशी अधिकार परा निर्माण करणारे आश्रम मठ सत्था या देशांत निर्माण होणे आवश्यक आहे, त्वाच देशाचे, धर्माचे अस्तित्व शान्तित राहील.

ही जबाबदारी राज्यकर्त्याची नाही है मी आधी सांगून टाकतो. ज्यांना देशाचा, जाचा अभिमान आहे अशा माणसाकडून हे काम होईल. देशांत सर्व मार्गं अत्यंत निव्वळ सत्य चारित्र्यातुक असण्यासाठी सद्गुरुची उज्ज्वलता असावी लागते म्हणून तत्र वा गुरु हा शानने, अनुभवाने, सदाचाराने, चारित्र्याने ओढलावा असे मी म्हणत आले आहे. सर्व जगाला उभत करण्याला, सर्वांना आत्मशांतीचा लाभ होण्याला नन्दीपासारखा कोणीहि प्रकाश नाही. तेव्हां मित्रहो शान ध्या. शानाचा अनुभव ध्या शाणि आपले इतिकर्तव्य पूर्ण करा. निव्वळ जादूदोणा व उद्धी प्रात करून आयुष्य धाया घालवू नका. कोणत्याहि पंथाद्वारे, संताद्वारे, उपासनेब्याद्वारे शान शिका व सरतीय संस्कृतीचे स्थापन करा. आपल्या स्वधर्माने चालून आत्मशांति प्राप्त करा. हीच मासी प्रार्थना आहे.

—००—
—आपल्या अंतःकरणासारखा दुसरा उपदेशक नाही; काळासारखा दुसरा शिक्षक नाही. आपल्या सभोवार जे जग पसरले आहे तोच सर्वोत्तम ग्रंथ होय; आणि अजूनतासारखा क्षापाचा सर्वोत्तम सरखा दुसरा कोणीही नाही.

—अंतःकरणापासून श्रद्धापूर्वक केलेली वीर-पूजा ही पोपक असते. तसेणांना ही शौर्याची कुल्ये करायला प्रोत्साहन देते तर बृद्धांना निष्काम कार्याचे आचरण करायला लावते. आणि सर्वसाधारण जनतेपुढे त्यामुळे उच्च आदर्श ठेविला जातो. मानवसमाजाचे त्यामुळे उत्थापन होते.

—बुद्धीमत्तेला रस्ता सापसूफ करणाऱ्या शाहूवाल्याची उपमा देतां येईल. आमच्या हातून वाईट कूरयेन घडतां सतकायें घडावी अशी प्रेरणा देणारी ती शक्ति आहे. परंतु भगवंताचो मेट प्यायची असल्यास तें कायं अंतःकरणाच्याद्वारे होऊं शकते. आत्मारामाच्या बेठकीची जागा अंतःकरणांत आहे. मैदूत त्याचें सिंहासन नाही.

विचार-मंथन

— संत विनोदा

देवाच्या इच्छेनेच कार्य होते, पण आमची कृति देवाच्या इच्छेला वाहन सारखी आहे.

आकाश अडथळा करीत नाही म्हणून कोणी आकाश अभावरूप मानतार, पण आकाश अडथळा करीत नसले तरी अवकाश देते म्हणून ते भावरूपच मानले पाहिजे. ते अडथळा करीत नाही खाचे कारण त्याचे अभावरूपत्व नसून अपरिच्छिन्नत्व आहे.

देव दुहेरी अवतार धारण करून धर्माची, तत्त्वाची, स्थापना करतो (१) कालावतार आणि (२) पुरुषावतार. कालावतार अधर्माची अशक्यता दाखवतो, पुरुषावतार अधर्माची अनिष्टता.

वस्तूत आकार असतो, आकारांत वस्तु नसते आणि वस्तूतवै आकार (वस्तूहून वेगळा:) नसतो, हाच वास्तविक चमत्कार होय.

क्षेत्रांतील क्षेत्रज्ञ जो पाहू शकत नाहीं तो क्षेत्र तरी काय पाहतो ? दिव्यांतील ज्योत ज्याने पाहिली नाहीं त्याने दिवा काय पाहिला ?

‘सतत श्वासोद्घास कर’ हा विधि आणि ‘डोक्याने चालू नको’ हा निषेध ज्या कारणासाठी मला लागू नाहीत त्याच कारणासाठी ज्ञानी पुरुषाला नैतिक विधिन निषेध लागू नाहीत. नैतिक विधेये ज्ञानी पुरुषापाशी सहजच असताव, नैतिक निषेध्ये सहजच नसतात.

ध्यान म्हणजे विश्वाचा आपव्यावर बसणारा वार चुकविण्याची तात्कालिक युक्ति आहे. ज्ञानाने आपण विश्वावर वार करून त्याला कायमचे घायाळ करतो, विश्व नाहीसे करणे हे ध्यानाचे रूप. विश्व व ब्रह्मरूप पाहणे हे ज्ञानाचे रूप.

कर्तव्यव्रयी—

१ सत्यनिष्ठा

२ धर्माचरणाचा प्रयत्न

३ हरिस्मरणरूप स्वाध्याय.

संतांपेक्षांहि सत्य श्रेष्ठ आहे. सत्याच्या अंशमात्रांतून संत निर्माण झाले आहेत.

श्वास बाहेर टाकतांना इंजनांतून बाहेर पडणाऱ्या वाफेच्या आवाजाप्रमाणे 'सो' असा आवाज होतो, आणि श्वास आंत घेतांना दुमटातील आवाजाप्रमाणे 'हम्' असा आवाज होतो. एवढ्या ध्वनिराम्यावरूनच श्रसनक्रियेवर 'सोऽहम्' ची उभारणी नाही, ही वाच्य खूण आहे. श्रसनक्रियेतील आध्यात्मिक हेतु ब्रह्मांडांतील व्यापक भावनेने पिढांतील संकुचित भावना धुऊन काढणे हा आहे. हा हेतु 'सोऽहम्'ने सुचित होतो, म्हणून श्रसनक्रियेवर 'सोऽहम्'ची उभारणी आहे.

क्रोधी पुरुषाच्या मौनाने त्याचे मौन सिद्ध होत नाही, क्रोध सिद्ध होतो. क्रोधी पुरुषाच्या वक्तृत्वाने त्याचे वक्तव्य सिद्ध होत नाही, क्रोध सिद्ध होतो.

ज्ञानी पुरुषाच्या कर्मानें त्याचे कर्म सिद्ध होत नाही, ज्ञान सिद्ध होते. ज्ञानी पुरुषाच्या अकर्माने त्याचे अकर्म सिद्ध होत नाही. ज्ञान सिद्ध होते.

ज्ञानी जी कर्म करतो ती तर करतोच, पण जीं करीत नाहीं तीहि करतो, म्हणून तो पूर्ण कर्मयोगी.

जानी जी कर्मे करीत नाहीं ती वर करीत नाहीच, पण जी करतो तीहि करीत नाहीं, म्हणून तो पूर्ण कर्मसंन्यासी.

बुद्धिस्थ विवेक ईरियांत अोतप्याचा प्रयत्न म्हणजे तितिक्षा.

अनेक क्षेत्रांतून एकच नदी वाहते, तोच दृष्टांत आत्म्याला.

शास्त्र शापक आहे, कारक नाही. ही शास्त्राची मर्यादा आहे, आणि शास्त्राचा महिमा.

प्रार्थनेचा मतितार्थ

राष्ट्रसंत श्रीतुकडोजीमहाराज

सामुदायिक प्रार्थना अनादि कालापासून आपल्या भरतखंडांत प्रचलित आहे.

पण आतां ती नव्या उद्देश्यानें जागृत करण्यासाठी आपण कटिबद्ध झालो आहोत. महाभारताचा कालोचित्त अर्थ भागवतात सांगावा लागला. उपनिषदांचा स्पष्टार्थ गीतेत व्यक्त करावा लागला. त्याप्रमाणेच सामुदायिक प्रार्थनेचाहि बहुसंख्य हिंदू लोक देवाचे अस्तित्व मानतात. देवाची भक्तिहि करितात पण आजची भक्ति देशाच्या संकटाच्या वेळी कामी येत नाही. भक्ति व उपासना ही देवाकरिता म्हणजेच देशाकरिता आहे. लोकाकरिता आहे. कालानुरूप तिचे स्वरूप बदलते, बदलले पाहिजे. आजच्या या कलियुगांतील कटकटीच्या व फाटाफुटीच्या काळांत सर्वांच्या अंतःकरणांत एकतेची व सर्वांच्या सुखाकरिता उहांकाऱ्याने उद्योग करण्याची प्रेममय सेवेची भावना आपणाला जागवावयाची आहे. समाजाच्या सर्वांगीण विकासाची नवी दिशा आखावयाची आहे. त्यासाठी सर्व शिस्तीच्या धारणेत समाजाला एकसूत्री बनवायचे आहे. ही धारणा निश्चयानें व सातत्याने लोकांच्या अंतःकरणांत निर्माण करावयाची आहे. आणि त्यासाठी ही सामुदायिक प्रार्थनेची प्रणाली आपण रुढ करीत आहोत.

देहाला रोज भोजनाची खुराक इवी. रात्र झाली की त्याला भोजनाची आठवण करून द्यावी लागत नाही त्याचप्रमाणे संध्याकाळ झाली की प्रार्थनेची आठवण करून देण्याची गरज पडू नये. झाक पडताच कळकळीचे वेध लागले पाहिजेत. प्रार्थनेत व्याल्यानंतर त्या संस्कारांना आत्मसात केले पाहिजे. त्यांतील बोधरूप तत्वज्ञान सुखवणारी महान शक्ति आहे. हा प्रार्थनेतील तत्वज्ञान देश-घर्माची, मानवतेच्या कर्तव्याची भावना रुजविणारे झाले पाहिजे. आणि त्याकरितां आम्ही सतत प्रचारक साठीच निर्माण करण्यात आली. त्या सर्वांचे आज पुनरुज्जीवन झाले पाहिजे. त्यांतील त्यांतून प्रार्थनेचा आवाज दुमदुमला पाहिजे. संध्याकाळ झाली की गांवातील सर्व लोक मारुतीच्या मंदिरांतील व प्रशस्त जागेसमोरील मैदानात गुरुदेवाच्या अधिष्ठाना-

खाली एकत्र आले पाहिजेत, सर्वोनी सर्वोच्चा सुखाकरिता पूरक होण्याची शिक्षा-
दीक्षा या प्रार्थनेद्वारा घेतली पाहिजे. असे ज्ञाले तर ही सामुदायिक प्रार्थना या
यांतील महामंत्र ठरल्याशिवाय राहणार नाही.

आपण या ठिकाणी वर्षाच्या वर्षांला भेटतो. ह्या पवित्र क्षेत्रांत योगायोगाने आपण येतो. हे फार पवित्र क्षेत्र आहे. पण इथे आल्यानंतरच पवित्र भावना ठेवायच्या वं पुन्हा घरी गेले की ‘जैसे थे’ अशीच स्थिति आपणा उपासकांची झालीदी दिसते. वास्तविक आपली यांत्रा रोजच्या-दैनिक यात्रेची शिदोरी आहे. ती वर्षभर मात्र्याने पुरवली पाहिजे. दिवाळी कशासाठी? घराची रोज स्वच्छता करून प्रकाशांत राहण्यासाठी. पण लोक दिवाळीच्या दिवशीच स्वच्छता करतात. त्या दिवशीं घराचा कानाकोपरा स्वच्छ करतात. अंगणांत, खोलीत, स्वयंपाकघरात, संडासात दिवे लावतात. पण दिवाळी गेली मग देवघरांतहि दिवा लावण्याची शुद्ध राहत नाही. मामूजीच्या लेढ्याच काय पण कुठे मांजरीने घाण केली तरी त्याचा पता त्यांना राहत नाही. दिवाळी आली की संचारला देव. व दिवाळी गेली की पुरला म्हसोबा. ही आपली प्रवृत्ती. दिवाळीच्या अधिष्ठानाच्या आधी विरोधात जात आहे. बाराहि महिने स्वच्छ घर ठेवावे म्हणून दिवाळीचा वर्षदिन आहे. मूदान-दिन, ग्रामजयंती दिन हे सर्व दिन वर्षभर काम करण्यासाठी आहेत. शिक्षक दिनाच्याच दिवशीं शिक्षकाची पूजा करावयाची व तो दिवस शाळा की, त्याच्या गळ्यांतील टाकलेल्या हाराच्या मोबदल्यात त्याला राबवून यावयाचे. त्याच्याकडून वाटेल ती कामे करवून घ्यायची हा तमाशा आतां किंती दिवस चालविणार? दसऱ्याच्या दिवशी उरभेट काय घेतो. परस्परांना प्रेमाचे सोने गळ्य देतो. रामराम काय करतो. पण तो दिवस गेला की ‘मी तुले पाहून घेईन.’ ते तु मले पाहून ची भाषा सुरु होते. वास्तविक दसऱ्याचा दिवस आपला झागडा विसरून प्रेमाने राहण्याकरिता आहे, पण दिवाळी झाली की जसे याच्या स्वच्छतेचे दिवाळे वाजते; श्रमदानाचे नानदान वाजते. मग लक्ष्मीचा वास तिथे कसा होणार? ‘हात फिरे तिथे लक्ष्मी ठरे’ पण जिथे हात फिरतच नाही व फिरला तरी दुसऱ्याच्या गोडखावरूनच फिरतो तिथे लक्ष्मी कशी नांदणार. त्यांच्या तिजोऱ्या कशा भरणार, मरल्या तरी त्या सुख कसे नांदू देणार!

सामुदायिक प्रार्थना ही एका दिवसाच्या यात्रेकरितां नाही. ती रोजची उपासना आहे. मला जे पटते ते भी सांगतो. ही प्रार्थना तुम्ही तुमच्या सुखाकारितां संतोषाकारितां केली पाहिजे. नाही तर आतां सत्यानाशापासून तुम्ही स्वतःला व दुसऱ्याला बचावूं एकणार नाही. भी आतां स्पष्ट बोलतो. कारण मला कांही मिनिस्टर व्हायचै नाही. भी तर सर्वच जागांचा राजीनामा देऊन टाकला आहे. कोणत्याहि पदाचा पाश नला आतां आणि कधीच नव्हता. आतां तर भी सर्वोन्ना प्रार्थनेच्या अधिष्ठानावर प्राणण्यासाठी व सर्वोच्या अधिष्ठानांत प्रार्थनेचा प्राण ओतण्यासाठी मोकळा झालो

आहे. हा उत्तरव आपण ज्या जंगलांत करतो ते आपल्या घरांत रोज प्रार्थनेचा मंगल दीप लावण्याकरिता. हा एवढा मोठा मंडप. त्यासाठीं रात्रांदिवस घडपड इथल्या व्यवस्थेसाठीं, याच्याकडे जा त्याच्याकडे जा, साहेबाला व्यवस्थेकरिता बोलवा, त्याला फुरसत असेल तर तो येणार. नाहीतर नाहीं. हे सर्व कांही तुमच्या अंतःकरणावर संस्कार होण्याकरिताच आहे. चांगले गुण अंगी यावे, रोज तुम्ही आपला वेळ सत्संगात वं प्रार्थनेच्या वातावरणांत घालवाचा यासाठी ही सर्व खटपट आहे. ही सर्व शिस्त केवळ या तीर्थक्षेत्रातच ठेवायची व पुन्हा कोरडे रहावयाचे असा याचा अर्थ नाहीं. तुकडोजी बुवा आला की शिस्त ठेवायची व तो गेला की लंबे पाय पसरून निजावयाचे ही आदत कांही चांगली नाहीं. लोकांची आदत काही अजब झाली आहे. ते आपल्या कामासाठीच बुवा आहे असे मानतात. आपल्या कामासाठीं उठल्यासुठल्या [बुवा पकडण्याची त्याची निष्क्रीय वृत्ती राष्ट्राच्या हृषीने फार घातक ठरणार आहे. आता हे सर्व संत महंत राष्ट्राच्या उभारणीच्या कार्यासाठीं रात्रांदिवस झटतील. आपल्या आयुष्याचा एकेक क्षण खर्ची घालतलि तेव्हा कुठे या राष्ट्राचा भाग्योदय येईल. त्यासाठीं आतां पोरांना द्या सामुदायिक प्रार्थनेचे घडे. प्रार्थना पाठ द्या, त्याचा अर्थ समजावून सांगा. त्याला हे कळले पाहिजे की मी माझ्याकरिता नसून समाजाकरिता आहे. आता प्रत्येक घरांत, गांवांत सातल्याने प्रार्थना चालली पाहिजे. माणसाने असे म्हणू नये की माझ्या बायकोने प्रार्थना सोडली म्हणून मीहि सोडली. लोकांनी असे म्हणू नये की प्रचारक येत नाहीं म्हणून प्रार्थना बंद पडली. आता कोणी येवो की न येवो आपली प्रार्थना सुख्च राहिली पाहिजे. प्रार्थनेचा नंदादीप आता सर्वांच्या घरात व अंतःकरणांत सतत तेवत राहिला पाहिजे. त्याचा प्रचार-प्रसार केला पाहिजे. असें कांहीं इंजेकशन निघालें नाहीं किंवा असा कांहीं बोम्ब निघाला नाहीं की ज्याने इजारें माणसें प्रार्थना करू लागतील. आज तुमच्या घरांत उज्जेड पडावा असै वाटत असेल तर तुमच्या बायकापोरांना प्रार्थना शिकवा. त्यावर संस्कार झाले तर तो घर्मासाठीं-देशासाठीं प्राण देईल. सैनिक बनेल. हे संस्कार जर झाले नाहीत, तर पोरे तुमच्या सुक्कार्याची थट्टा करतील. तुम्हांलाच तुमची पोरं हसतील. रणांगणाच्या शिस्तीचे संस्कार झालेल्या जवानांना मी नुकतीच भेट दिली. त्यांतील वीस वर्षांच्या बहादूरांनी शत्रूच्या रणगाढ्यांना फाळून विजय प्राप्त केला. आपल्या देहाची पवां केली नाहीं. आपले शिरकमल वर उळून शरीरांतून रक्ताची कारंजी उडली तरी त्याची फिकीर केली नाहीं. अहो इजारें वर्षी त्या बहादूरांची कीर्ति इतिहास गात राहील. तुम्हांला पोरे असतील होतील त्यांना तुम्ही चांगले संस्कार देऊन भारतमातेचे सुपुत्र बनवा व आपली व आपल्या देशाची कीर्ति दुमदुमवा.

पहा आज तुम्ही किंती शिस्तीत बसला आहांत, तुम्ही खेडवळ हजारो लोक अगदीं शांत व एका रांगेत बसला आहांत, एवढी शिस्त तुम्हाला कुणीतरी शिकवली

महणूनच तसे तुम्ही तसे बसला ? एवढी शिस्त ५० पोलिसांच्याकडूहि निर्माण झाली नसती. विछाइत तरी किती सुंदर टाकली ! कुठें वळी नाही. अगदी एका सरळ रेषेत प्रत्यांत समानता तरी किती सौंदर्यानें शोभली आहे.

ही व्यवस्था टापटीप जर तुम्ही आपल्या मुलांना लावली तर तुमच्या घरांत प्रार्थनेचा मंगल प्रकाश पेंडेल आणि त्या सात्खिक सौंदर्याच्या सुरंधाने तुमचे सरे घर दखलून निघेल. करा. आपल्या घरांत आनंद निर्माण करा. मुसुलमान आपली वेळ झाली की नमाज पडतो. स्थिश्वन आपल्या चर्चमध्ये वेळच्या वेळी प्रार्थना करितो. याचप्रमाणे ब्राह्मणापासून ते मांगापर्यंत, अंगोठाळाप माणसापासून तो सुशिक्षितार्थीत सर्वांनी देशासाठी, आपल्या मातृभूमीसाठी प्रार्थना करावी. कारण आपली मातृभूमि फार श्रेष्ठ आहे, संस्कृतमध्ये म्हटले आहे की 'जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गदीर्घिरीयसी' तेव्हां आता मातृभूमीचे पांग फेडण्यासाठी तिचे रक्षणासाठी सदैव नीतिमत्तेने सिद्ध राहण्यासाठी प्रार्थना करा. ती मरेपर्यंत सोङ्ग नका. तुम्ही कोणत्याहि गंथाचे असा. कोणत्याहि धर्माचे असा. कोणत्याहि संताचे शिष्य वा बुवाचे चेले असा. पण भारतीय प्रवृत्तीने प्रार्थना करा.

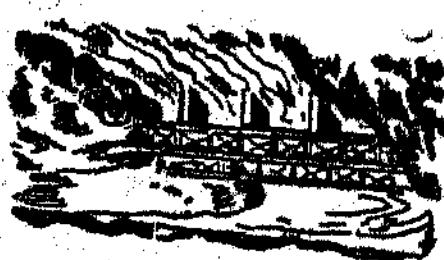
जे प्रार्थनेचे बीज तुमच्यात सजले ते संस्काराने वाढावा. तुमच्या हृदयांत आता प्रेमाचे, पाचित्याचे, सहकार्याचे, त्वागाचे भाव खेलू द्या. आतां पंथापंथाचा झगडा नको. आता पंथ फक्त दोनच. एक देव मानणारा व दुसरा न मानणारा. आम्ही सर्व भारतीय आहेत. आम्ही जेव्हां मैदानावर प्रार्थना करितो तेव्हां त्यांत सर्वांना स्थान देतो. गुरुदेवाच्या अधिष्ठानावर सर्व पंथाचे धर्माचे लोक आपापली भावना ठेवू शकतात. आम्ही सर्वांना घेऊन चालू इच्छितो. अल्ला-ईश्वर आम्ही एक प्राह्वतो.

आता आपण शक्तिमान झाले पाहिजे. कारण शक्तिमंतांनाच जगांत किंमत येते. मनगटांत ताकत असेल व प्रार्थनेचा अग्नि प्रज्वलित असेल तर लोक किंमत देतील नाही तर तुम्हांला किड्या — माकोऱ्याप्रमाणे चिरहून टाकतील. महणून संध्याकाळ झाली की आपल्या घरांतील माणसांना घेऊन करा प्रार्थना. उद्बृती लावा अगर लावू नका. असाळ तिर्थे बसा. बाह्यांगाच्या सौंगाचे मर्म ध्यानी घेऊन वेळ प्रसंगी जशी परिस्थिति असेल तशी उपासना करा. तिच्या उद्दिष्टाकडे जाण्याचा मार्ग स्वीकारा व प्रभूला प्रार्थना करा. हे प्रभु आमची बुद्धि निर्मल होऊं दे. आमच्या गांवाची व देशाची समृद्धि होऊं दे. न वाढो धन, न वाढो संतान परंतु तुशा सहवास घडू दे. कारण धन कांही मनुष्याला आनंद देत नाही.

प्रार्थना ही तेज निर्माण करणारी अजब शक्ति आहे. याच तेजाने आम्ही साच्या जगांत चमकू शकू. याच प्रार्थनेच्या द्वारा आम्ही सर्व जगतांतील महापुरुषांच्या जयंत्या आणि पुण्यतिथ्यांना उजाळा देऊन मानवतेचे मंगलद्वार खुले करू.

शकतो. या साधन गुंफेच्या पवित्र परिसरांत बोध घेऊन जा. इथे श्रद्धेने रहा. इथे तुम्हाला अनेक योगी पुरुषांचे दर्शन घडेल. इथे रहा. आपल्या पदरचे खा कुणाला एक लोटाहि मागू नका. व प्रेरणा घेऊन जा. असत्यातून सत्याकडे जाण्याची, मृत्युच्या मगरभिठीतून सुटायचे असेल तर अध्यात्मगाची मर्स्ती प्राप्त करावी लागेल. वासनेची बीजे जाळून टाकावी लागतील. हे हळूहळू होईल व काळ असा येईल की ह्या जगताकडे तुम्ही लीलामय हष्टीने पदाल. स्वामी रामतीर्थ ज्याप्रमाणे 'मै खेलता हूँ होली। दुनिया है गेंदगोली। असे म्हणत होते. त्याप्रमाणेच तुम्ही म्हणू लागाल. देह जाईल पण मी अमर आहे अशी तेजस्वी बाण्याची वाणी तुमच्या कृतीतून बाहेर पडेल. ह्याची साक्ष आपली संतंमंडळी देतात. काय तुकाराम नाहींसा साला कीं कबी. राची ओळख लोक विसरले कीं शानेश्वर महाराजांचा शानदीप मालबला ! नाहीं हे सारे अमर झाले.

गावाची मंदिरे स्वच्छ करा त्यांत प्रार्थनेचे ठाण मांडा. सेवेची संघटना निर्माण करा. त्यामुळे गावगुंडांना घाक बसवा. दुष्टवृत्तचि मूळ उखाहून फेका. संघर्षाला भिजं नका. अन्यायाचा प्रतिकार करा. माणुसकीचा धर्म आचरा. मी इतक्या मोकळ्या मनाने कुठेच बोलत नाही. पण हे स्थान आपले प्रात्यक्षिकाचे आहे. हे कांही बद्रीनाथासारखे प्रसिद्ध तीर्थ नाही. तरी पण तुम्ही इथे हजारोच्या संख्येने या कडाक्या थंडीत आला आहांत. तेव्हां भारताचे नांव उज्ज्वल करा. त्याच्या संस्कृति धर्माचा ध्वज उंच उंच उभवा. त्याच्या तत्त्वज्ञानाचा अमर ठसा सांवा जगावर पडेल असा आपला बाणा ठेवा. गुरुदेव तुमच्या ठिकाणी ते धैर्य ती शांति आणि ती सहनशीलता देवो ही प्रार्थना.

हॉस्पिटलफंड—बिल्डिंगफंड

(मुंबई ऑफिसांत जमा झाले ते १५-५-६७ ता. १०-६-६७)

हॉस्पिटलफंड चेकने आलेले

नाव	गांव	रुपये पै.
श्री. रसिक शहा	मुंबई	१४०-००
„ एम. एस. नरानी	वांद्रा	१०१-००
श्रीमती देवीक मेहता	चेंबूर	८५-००
श्री. जे. आर. सुधोळकर	दिल्ली	६५-००
„ जी. बी. वायंगणकर	माहिम	५१-००
„ डी. टी. मोदी	मुंबई	५०-००
अल्लामालिक	,	२५-००
डॉ. चंपा आफळे	दिल्ली	२५-००
कु. शरयु तळपदे	मुंबई	२५-००

बिल्डिंगफंड

श्री. ए. जी. आगासकर अंबरनाथ २१-००

हॉस्पिटलफंड, रोखीने

मे. गोल्ड सोप कं.	मुंबई	२१-००
श्री. व्ही. एस. पंडित	,	१५-००
डॉ. यशवंतराव सावंत	अंघेरी	१०-००

भक्तांनी रोखीने देणगी रुपाने दिलेल्या हॉस्पिटल फंड, शिक्षण फंड व बिल्डिंग फंड यांतील रकमांची यादी खालीलप्रमाणे.

हॉस्पिटल फंड

(दि. १-५-७७ ते ३१-५-६७)

भक्तांचे नाव	गांव	रुपये पैसे
श्री. नौरोजी डी. बरीया	सिं. बाद	१०१-००
„ वैष्णव रमाकांत नानालाल	मुंबई १९	२२१-००
„ एस. के. कुलकर्णी	अमरावती	५१-००
„ किशनचंद घावन	दिल्ली ७	५००-००
„ व्ही. के. शहा	मुंबई	१५०-००
„ आत्माराम बालकृष्ण केरकर अँड ईन्स	मुंबई १०	१०१-००

सौ. हेमलता C/o आत्माराम कृष्णा केरकर	मुंबई १०	५-००
डॉ. वी. के. बानर्जी	मुंबई २	२१-००
डॉ. सौ. के. आर. भंडारी	हैदराबाद १२	१०१-००
कुमार तुकाराम सावंत	मुंबई ५८	२५-००
श्री. रामविलास आसाराम बजाज	जालना	१०१-००
„ जी. राया	अबादान इराण	१०१-००
„ गंगाशंकर मुळजी व्यास	मुंबई १९	१००-००
ज्योत्स्नाबाई लाठे	बेलगांव	२०-००

शिक्षण फंड

श्री. एस. के. कुलकर्णी	अमरावती	५०-००
„ किशनचंद धावन	दिल्ली ७	५००-००
„ व्ही. के. शहा	मुंबई	१५०-००
„ के. साई प्रसन्नकुमार रेडी	अल्लर (नेल्लर)	११६-००
सौ. व्ही. जावळे	मुंबई २८	५१-००
श्री. व्ही. एच. अचार्य	मुंबई २८	५१-००
„ गंगाशंकर एम्. व्यास	मुंबई १९	१००-००

बिल्डिंग फंड

श्री. किशनचंद धावन	दिल्ली ७	५००-००
--------------------	----------	--------

मनिओडीरने हॉस्पिटल फंडासाठी देणगी पाठविणाऱ्या
श्रीसाईभक्तांची यादी

(दि. १-५-६७ ते ३१-५-६७ पर्यंत)

श्री. ए. व्ही. पंडित	इंदौर	५-००
मेजर एम्. व्ही. नातू	कोल्हापुर	१०-००
श्री. राम C/o एम्. वी. गवडे	इंदौर	१८-००
श्री. वी. आर. वर्मा	विहार	५-००
श्री. के. डब्ल्यु. डीके	इंदौर	१५-००

गिरडी दृतः

मे १९६७

या महिन्यांत भक्तांची गर्दा विशेष होती याचें कारण मे माहन्याचा सुटी हे होय. मैसूर प्रांत, मद्रास, दिल्ली, केरळ, आंध्र, मराठवाडा, सुंबई, पुणे, नागपूर, खानदेश, वळ्हाड, वैगरे ठिकाणाहून बहुसंख्येने भक्तलोक आपल्या कुडंबातील मुलाबालासह शिर्दीस येऊन श्रीसाईनाथ समाधीच्ये दर्शन पूजन करून परत गेले. कांहीं कलाकारांनी श्रीचि पुढे हजेरी दिली, ती खालीलप्रमाणे :—

कीर्तन

श्री सौ. ताराबाई पंढरपूरकर (मिराबाई मठ पंढरपूर)

श्री. ह. भ. प. कृष्ण यशवंत कविश्वर, सुंबई.

श्री. डी. डी. रासने, पुणे. (श्रीसंत भाऊमहाराज कुंभार पुण्यतिथी)

श्री. संस्थान गवई—मराठे यांची कीर्तने नेहमींप्रमाणे झाली.

गायन

श्री. गणपतराव देवासकर, कुर्ला (सुंबई)

श्री. मास्तर अभिर्चंद, सुलंद (सुंबई)

कुमारी शैला बानरे, (सुंबई)   कुमारी अमरज्योती त्रिचनापळी

श्री. साई रमणम्, (मद्रास)   कुमारी विजयालङ्घमी स्वामी, (जबलपूर)

श्री. वाडीलाल रणछोडदास सोनी नवसारी, (गुजरात)

श्री. आर. एन्. पराढकर व सौ. मंगलाबाई पराढकर, (सुंबई)

श्री. के. आर. सुमहाण्यम्, (सुंबई)

तबलावादन

श्री. मधुकर सावलाराम नांदूरकर, (मुंजई)

श्री. उमेहलाल ठापवाला, (मुलुंड)

नवे रिसिव्हर

मे. भा. ग. पोतनीस रिसिव्हर साहेब यांनी राजिनामा दिल्यासुळे त्यांचे जो
मे. डी. डी. पाटणकर साहेब कोर्ट रिसिव्हर यांची नेमणूक झाली आहे,
बड्या अधिकाऱ्यांच्या भेटी

(१) मे. जी. आर. मुधोळकरसाहेब जस्टीस सुप्रीम कोर्ट (न्यू दिल्ली)

(२) मे. डॉ. आर. व्ही. साठेसोहेब, मुंबईचे प्रख्यात डॉक्टर व मुंबईपीठाचे प्रवर्तीचे व्हार्दस चन्देलर

शिर्डी हवापाणी

शिंडी येथील हवापाणी उत्तम असून रोगराई कांदी नाही.

“ साई भक्तांस अमूल्य संधी ”

श्री साईलीला १९५८ (त्रैमासिक) एप्रिल ते १९५९ जानेवारी १९६१ (मासिक) एप्रिलपासून १९६५ मार्चपर्यंतचे, थोडे जुने अंक (विशेष अंकासह) शिळ्क असून, ते विक्रीस काढले आहेत. फुटकळ अंकास, (विशेष अंकासह) प्रत्येकी दोन आणे २. पोष्टेज निराळे, (एक अंकासाठी पोष्टेज १० पैसे,) (दोन अंकास १५ पैसे,) (तीन अंकास २० पैसे,) (चार अंकास २५ पैसे.) वरीलप्रमाणे जुन्या अंकासाठी-किंमत टपाळ खर्चासह (स्टॅप-तिकिट) अगर मनी ओर्डरनं पाठवावी.

संपादक

श्री साईलीला मासिक